

AIDAI

1958
NR. 10

TURINYS

KŪRYBOS PASAULYJE

LITERATŪRA

MENAS

RELIGINIS GYVENIMAS

ILIUSTRACIJOS

Šis numeris iliustruotas Albino Elskaus vitražų reprodukcijomis:

DECEMBER, 1958

AIDAI-ECHOES, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunkport, Maine. Subscription $6.00, single copy 60c. Entered as second class matter at the post office at Kennebunkport, Maine, February 7, 1950, under the act of March 3, 1879. Additional entry at Brooklyn, N. Y.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1958 METAI GRUODŽIO MĖNUO Nr. 10 (115)

KRISTAUS GIMIMO ŠVENTĖ

Kristaus gimimo šventė, praėjus jau beveik 2000 metų, tebėra gyva dar pasaulyje. Visais laikais tikinčio žmogaus vaizduotė ieškojo naujų puošmenų Betliejaus nakčiai išdabinti. To siekė pirmųjų amžių apokrifinės evangelijos, Išganytojo atėjimą žemėn bei Jo ankstyvąsias dienas panardindamos legendinėn tikrovėn, to geidė paskiros tautos, savo buities švesesniais atspalviais apsupdamos Dievo įsikūnijimo stebuklą.

Ir šiandien Kalėdų naktis tebėra apsupta šventais papročiais, legendiniais vaizdais, švelniomis lopšinėmis... Šiame prekybos bei pramonės amžiuje Kristaus gimimo šventė yra lydima ir medžiaginio pelno polėkių. Pasaulio didmiesčių gatvėse šviesulių kryžiai, žvaigždės, jaudinantys įrašai ne visuomet pilnai išreiškia žmogaus pagarbą kūną priėmusiam Dievui. Jie daugiausia siekia atkreipti žvilgsnį į žemiškomis gėrybėmis pripildytų krautuvių langus, į pasilinksminimų vietas, į gardesnių valgių užeigas... Nevisi kalėdiniai žibėjimai tiesiogiai tarnauja Kristaus garbei kelti.

Tačiau jie nėra smerktini, jeigu nenustelbia Išganytojo atėjimo prasmės. Kol per žemiškus šviesulius dar galima regėti Betliejaus žvaigždę ir per reklaminius šauksmus dar galima girdėti angelų giesmę, tol Kalėdų nakties esmė dar nėra pažeista. Šio pasaulio šviesa ir jo garsai kartais net nesąmoningai prisideda prie žmogaus išbudinimo. Vienok pagrindinė Kalėdų nakties tiesa slypi angelų giesmėje.

Šv. Lukas savo rašytoje evangelijoje pažymi, jog, gimus Kristui, palaimintos dvasios padangėje giedojo: "Garbė Dievui augštybėje ir žemėje ramybė geros valios žmonėms". Tai šitie žodžiai pro visus legendinius šventosios nakties išdabinimus, pro šimtmečiais kurtus tautų papročius, pro didmiesčių reklaminius balsus atveria esminę įsikūnijusio Dievo tiesą. Jie skelbia, jog nebuvo ir nebus ramybės nei taikos, jeigu žmonės neturės geros valios. Be geros valios tautoms vadovaują asmenys pasižymės kalbos gausa, posėdžių ilgiu, iškilmingų sutarčių lakštais, bet jų širdyse pasiliks klasta ir apgaulė — kalbos apie taiką bus tušti žodžiai.

Kalėdų nakties angelai savo giesmėje atveria ir kitą tiesą — jie pažymi, jog ramybė bei taika nėra atskiriamos nuo Dievo garbės. Taika yra Dievo garbės atspindys. Kas nešlovina Viešpaties, tas negali jausti ramybės savo sieloje, tas negali jos nešti nė kitiems.

L. A.

Š I L U V A

S T A S Y S   Y L A

Gamtos išaugštinta vietovė
Pirmasis vardas BŪDA
Antras vardas ŠILAS
Miestelis iš kaimo ir dvaro
Keletos amžių pėdsakai
Šiluva rusų valdymo metu
Bajorai išsigąsta lietuvybės
Miestelis kartą per metus pasidaro didmiesčiu
Kuo Šiluva įdomi stebėtojui

"ŠILUVA — miestas su puikia panorama, garsus šventėmis ir atlaidais",[1] — rašė prieš gerą šimtą metų Vladimiras Gadon Prancūzijoj išleistame leidinyje. Mes patys Šiluvos nevadiname miestu, nes ji niekad neturėjo Magdeburgo teisių. Bet Šiluva garsesnė už kitus miestus savo šventovėmis. Tos šventovės pirmiausia ir pagauna mūsų akių žvilgsnį.

Iš tolo baltuoja lyg vieno akmens tašytas bokštas, ir žiūrovas pamatęs jį, sušunka litanijos žodžiais "Balčiausiasis Bokšte[2]!". Tai Apsireiškimo Koplyčia, orginalus archit. Antano Vivulskio kūrinys, iškyląs ne tik virš miestelio, bet ir augštųjų eglių. Kiek toliau, ant kalnelio, stiebiasi puošni renesanso stiliaus bažnyčia, pastatyta 18 a. pabaigoj Marijos stebuklingojo paveikslo garbei — paveikslo, vainikuoto Romos šv. Petro kapitulos aukso vainiku.

Tarp šių viena nuo antros nutolusių Marijos šventovių tiesiasi miestelis — nedidelis, paprastas ir neturtingas. Kitados jis rikiavosi aplink senąją dvibokštę bažnyčią. Pastaruoju metu jis išbėgo į laukus ir apsupo abi šventoves. Kaipgi šis miestelis atrodo su sava aplinka, praeitimi ir padėtimi?

Gamtos išaugštinta vietovė

Šiluva per šimtmečius priklausė Žemaičių kunigaikštijai ir vykupijai. Šiandien ji — Kauno arkivykupijos parapija. Seniau ir dabar Šiluva yra Raseinių apskrities dalis. Nuo Raseinių Šiluva nutolusi per 20 km į šiaurę. Čia ji priartėja tos vietos, kur susikerta Šiaulių ir Kėdainių apskričių ribos. Nuo šių ribų Šiluvai tik 10 kilometrų. Iš kitos pusēs apie 8 km. — ligi apdainuotos Žemaičių upės Dubysos.

Dubysai nemaža vandens teikia Šiluvos apylinkė. Iš čia išteka keletas Dubysos prieupių. Vingiuodamos neša savo skaidrų vandenį Lapišē, Žyzdrē, Tvarkantē, Lielinga, Sandrava, Žiobra, Luknė. Apie ketvertą kilometrų į šiaurę pradeda savo vagą ir tyliojo Nevėžio intakas Šušvė. Į ją nukrypsta Šiluvos rytuose ištekančios Gomerta ir Žadikė. Žemiau Žadikės, senosios Šiluvos parapijos ribose buvo Paviršulio ežeras, iš kurio išteka Luknės upelis. Į šiaurę prasideda Šakarnių balos, kurios Šiluvos parapijoj susiliečia su Tyrulių pelkėmis, žinomomis visoj Žemaitijoj. Šios pelkės prasitęsia į Šiaulių apskritį ir apima keletą kvadratinių kilometrų [2*].

Šiluvos apylinkėse gausu vandens, bet pati Šiluva jo neturi — nei srovenančio, nei tyvuliojančio. Ji "neturi net gerų šulinių. Vanduo neskanus, ir už tą patį reikėdavo mokėti po kapeiką, o kai kada buvo reikalaujama net penkių kapeikų. (Tai buvo 1894 - Y). Kai kurie miestelio ūkininkai užrakindavo savo šulinius keliomis spynomis. Ištroškusiam žmogui (didžiųjų atlaidų metu, Y) dar pusę bėdos, — gali nusipirkti limonado. Bet arkliams, kepantiems saulėkaitoje, tikra kankynė. Žmonės joja girdyti savo žirgus už miestelio, kur prie kudros ar prie upelio — už keletos kilometrų[3]. Vandens trūkumas vertė Šiluvos infulatą kan. Joną Krizostomą Gintilą jau "1842 senajame klebonijos darže iškasti gilų griovį"[4].

Šiluva yra augštumoje, virš 100 m. nuo jūros lygio. Toji augštuma prasideda nuo Raseinių ir tęsiasi augštyn ligi už Šiaulių ir platyn — į žemaitijos gilumą. Nuo Šiluvos į rytus, Augštaičių pusėn, ji užsibaigia už kokių 20 km. Pagal senuosius topografinius apskaičiavimus Šiluva skaitėsi viena iš pakiliausių vietų[5].

Kitados Maironis dainavo: "Kaip puikūs slėniai sraunios Dubysos, miškais lyg rūta kalnai žaliuoja". Prie tų žaliuojančių kalnų priklauso ir Šiluva. Jos augštumose auga spygliuočių miškai, vadinami šilais. Tuose šiluose kitados slėpėsi augmenija bei gyvūnija. Dar 6 a. buvę stumbrų bet, vėliau išnykusių visoj Lietuvoje. Žemaičiai vadinę juos *žiobriais* (nuo slav. zubrų). Iš to Šiluvos parapijoj atsiradęs Žiobros upelio vardas, kuris senuose dokumentuose vadinamas *Žiobrio-upiu.* Prie to upelio buvo ir bajorų kaimas *Pažiobrė.* Kad stumbrų būta Žemaičiuose, prisimena ir Lietuvos Statutas[5*].

Šiluvos miestelis kitados buvo apsuptas šilu. Dabar jis priartėja tik iš šiaurės ir vakarų —

iš Tytuvėnų ir Lyduvėnų pusės. Nuo tų supančių šilų gavo vardą ir pats miestelis Jis vadinosi Šilas, vėliau Šiluva.

Pirmasis vardas — BŪDA

Šiandien mažai kas žino, kad ši vieta turėjo ir kitą vardą — *Būdos*. Kodėl ji taip vadinta, bandė spėlioti ne vienas rašęs apie Šiluvą. Romantikai mėgo jieškoti pagonių šventyklų, kur vėliau kūrėsi krikščionių šventovės. Toks spėjimas buvo pritaikytas ir Šiluvai. Esą, ant tos kalvos, kur dabar stovi Šiluvos bažnyčia, žemaičiai pagonys deginę aukas išminties deivei *Budai*. Pagal garbinama deivę gavusi savo vardą ir pati vieta.

Šią mitologinę prielaidą paleido viešumon istorikas Teodoras Narbutas, o juo sekė kai kurie Lietuviai ir lenkai[6]. Kitiems toks aiškinimas atrodė nepagrįstas, dėl to jieškota naujo rakto šio vardo kilmei. J. Krzivickis teigė, esą, pagal mozūrišką žodžio kilmę, Būda reiškianti miško sargo sodybą[7]. M. Akelaitis-Akelevičius tvirtino, jog šiluvinis Būdos vardas primenąs lenkų *Wole*. Lenkuose esą daug vietų Wole vardu, kaip lietuviuose — Būdos. Šių vietovardžių prasmė, esą, turėtų būti panaši. Lenkų Wole rodo, jog tos vietos gyventojai buvę atleisti (išlaisvinti) nuo viešųjų dvarinių prievolių[8].

"Mums atrodo, — rašė Dambrauskas-Jakštas, — jog visas šis dalykas išaiškinamas daug paprasčiau. Lietuvių kalboj yra žodis *būdėti*. Būda tad buvo būdėjimo vieta, iš kur naktį saugota turtas nuo vagių ir laukinių žvėrių. Tokiose vietose statyta palapinės, vadinamos būdomis. Nuo tų būdų kai kada ir pati vietovė gaudavo Būdos vardą. Panašiai bus gavus Būdos vardą ir Šiluva, kaip mini Gedgaudo aktas, kuriuo šioj vietoj buvo įkurta bažnyčia. Būdos vardas yra plačiai žinomas Lietuvoje. Kauno apskrityje, ypač tose vietose, kur sodybos įsikūrusios tarp miškų, galima priskaityti apie dešimtį Būdos vietovardžių"[9].

Iš tikro, Būdos vardu įsikūrusių miestelių bei kaimų Lietuvoje buvo nemaža. Ligi dabar jų priskaitoma apie 22[10]. Seniau jų buvo dar daugiau. Šis vardas reiškia ne ką kita, kaip vietą, kur buvo apdorojami miško medžiai didžiojo kunigaikščio iždo naudai. Miško pramonė buvo plačiai išsivysčiusi 15-16 amžiuje, ypač Žemaičiuose ir Sūduviuose. Iš nukirstų medžių buvo daromos lentelės statinėms ir statybai, buvo deginami pelenai, derva ir degutas, be to, renkami pušų bei eglių sakai. Apdorotoji medžiaga buvo plukdoma valtimis ar laivais į paskirtus uostus. Pelenams deginti buvo daromos krosnys, o prie jų statomos būdos darbininkams prisiglausti ir pelenų dėžėms bei maišams sukrauti.

Miškų pramone rūpinosi ne tik didieji kunigaikščiai, bet ir atskirų sričių seniūnai, o taip pat atskiri tėvūnai savo nuosavybės miškuose. Šiluvos šilai seniau neabejotinai priklausė didžiajam kunigaikščiui. Vėliau jie teko didikams Gedgaudams, kurie be Šiluvos turėjo ir kitų dvarų Žemaičiuose.

Šiluva tiko miško darbų židiniu, nes ji buvo netoli Dubysos. Šia upe buvo galima plukdyti visą paruoštą medžiagą į Nemuną, o iš čia — į Karaliaučiaus ir Dancigo uostus. Panašiai Šešupe buvo plukdoma miško medžiaga iš Sūduvos girių[11].

Antras vardas — ŠILAS

Aplink padubysio Būdą ilgainiui kūrėsi naujos sodybos, darėsi kaimas. Prie Būdos atsirado antras vardas *Šilas*. Atsirado gal dėl to, kad reikėjo jį atskirti nuo kitų Būdų. Sūduviuose daryta kitaip. Vienai Būdai atžymėti nuo kitos imta vartoti apibūdinamasis žodis, pvz. Ažuolų Būda, Sulimos Būda. Tuo tarpu Šiluvoje prigijo du atskiri vardai, rišami žodžiu "arba". Kuriant pirmąją Šiluvos bažnyčią (1457), fundacijos akte, jau buvo rašoma pirma "Šilas", paskui "arba Būda". Ilgainiui Būda atkrito ir liko tiktai Šilas. Iš Šilo yra kilusios ir *Šilinės* — garsiųjų šios vietos atlaidų pavadinimas.

Šilo vardas taip pat neretas mūsų vietovardžiuose. Jau 16-17-me amžiuje randame *Šilo žemę*, buvusią Butrimaičių kaime, Jurbarko valsčiuje. Buvo *Šilo laukai* Rėzgaliuose, Kražių valsčiuje. Buvo ir *Šilų dvaras* Ukmergės apskrityje, priklausęs (1619) Jokūbui Tautginui[12]. Visoj Lietuvoj 19 a. gale buvo net keliolika Šilų vardu žinomų vietovių. Buvo ir sudurtinių vardų, kaip Šilogalis, Šilosodai, Šilokalnis Šilupė. Arba tokie vardai kaip *Ilėnų* kaimas Sūduvoje, tarp Šešupės ir Nemuno: Šilėnai Žemaičiuose, buvusiame Dirvėnų valsčiuje; Šilėnų dvaras Trakų srityje, kur Adomas Tolvaiša kūrė evangelikų parapiją[13]. *Šilainiai* minimi pakeliui iš Kauno į Kėdainius[14]. Ligi mūsų laikų išliko vietovardžiai *Šilalė, Šilinė, Šilutė, Šilvotas*.

Dėl antrojo vardo taip pat būta nesusipratimų. Valstybinėj gudų kalboj Šilas buvo rašomas Szilas, vėliau Szilov. Slavams *szilas* skambėjo kaip jų *szydlo* (yla), ir jie pakeitė mūsų Šiluvą į Szydlovą (Yluvą). Pakeitė, nes nesuprato, ką szilas reiškia. Be to, jie pas save turėjo panačiai skambančių, iš *szydlo* kilusių, vietovardžių. Buvo *Šydlovicų* dvareliai ir kaimai Slovimo, Volkovisko, net Ašmenos pavietuose; buvo *Šydlovščyznos* folvarkas Vitebsko vaivadijoje, prikausęs rusų vienuoliams, kuriems kar. Augustas III Gardine pasirašė (1752) privilegijas[15]. Garsiausia buvo Lenkijos *Szyd-*

lova, iš kur Mykolas Radvila Juodasis paėmė žmoną Elzbietą Szydlovieckaitę. Toji Szydlova buvo grafų dvaras ir miestelis, dėl to Radvilai, paveldėję šią vietą, be kitų savo titulų, mėgo rašytis ir Šydlavos grafais[16]. Radvila Juodasis pakeitē tenykštę katalikų bažnyčią į kalvinų maldos namus. Panašiai buvo pakeista bažnyčia Šiluvoje, o kartu suslavintas ir jos vardas.

Nuo kalvinizmo pradžios vyko persilaužimas. Vietoj *šilovos,* vis dažniau pradėta vartoti *Šidlova.* Raseinių žemės teismo raštuose nuo 1578 abu vardai eina beveik lygiomis; kartais įmaišoma dar trečia lotynizuota forma — *šilovia.* To amžiaus gale, ypač nuo 1585 jau yra ryški persvara Šidlavos labui[17]. Merkelis Zaviša, parduodamas Šiluvą Vnučkienei, 1591 rašo *Szilova, o Vnučkienė 1592 savo fundacijoj* kalvinams jau vartoja *Szydlovą.* Kalvinų sinodai, minėdami šią vietą, vadina jau suslavintu vardu. Taip pat Žemaičių vyskupai savo reliacijose Ap. Sostui pradedant 17 a. pradžia, vartoja *Szydlovia, Szydloviensis*[18]. Šitos formos laikosi ir Lietuvos žemėlapiai, pradedant nuo 16 a. posės[19]. Kai Šiluva įėjo į platesnę literatūrą, ypač 19-me amžiuje, kai ji buvo minima lenkų, rusų, vokiečių enciklopedijose, kitaip jau niekas ir nerašē - tik *Szydlow* arba *Szydlovo.* Lenkai, norėdami išskirti savąją Szydlową nuo mūsiškės, prie pastarosios pridėdavo *Żmujdzi,* atseit - Žemaičių Šiluva.

Šis nesusipratimas pačių lenkų literatūroje buvo iškeltas 19 a. pusėje. Tai padarė šiluviškis bajoras Ignas Bušinskis, rašydamas apie Šiluvą[20]. Sekdami juo, primindavo lenkams šią klaidą ir kiti[21]. Lietuvių raštijoje, bent "Tėvynės Sarge", buvo pašalinta sulenkintoji forma ir vartota *Šilavos* forma[21*]. Tačiau liaudis ligi I didžiojo karo ir po to mėgdavo sakyti "eisime į Šidlavą", nors pačių atlaidų niekas nevadino kitaip, kaip Šilinėmis. "Kelione į Šidlavą" - ne į Šilavą pavadino savo apysakaitę ir mūsų rašytoja Žemaitė.

Lenkiškosios formos galutinai nusikratyta tik nepriklausomybės laikais. Tačiau ir tada nebūta vienodumo rašyboje, nes vieni vartojo Šil*a*vą, kiti Šil*u*vą. Kalbiškai, rodos, tiksliau iš Šilo daryti Šilavą, tačiau kažkodėl labiau prigijo Šiluva. Patys šiluviai neturėjo vieno nusistatymo. Vietos vidurinė mokykla vadinosi Šilavos, o paštas ir valsčius Šiluvos[22]. Visoj tautoj pagaliau įsipilietino Šiluva, ir šią formą priėmė mūsų kalbininkai[23].

Miestelis tarp kaimo ir dvaro

Jau pirmasis Būdos vardas rodo, jog čia kūrėsi miško darbininkų sodybos. Iš tų sodybų ilgainiui išaugo kaimas. Nuo kada jis egzistavo, tikslesnių žinių nėra. Greičiausiai miško pramonė čia buvo pradėta dar prie kryžiuočių, kuriems Jogaila ir Vytautas buvo atidavę Žemaičius. Kryžiuočiai pačių Žemaičių buvo išvaryti 1409. Tad pirmosios sodybos galėjo atsirasti dar prieš tai, o pats kaimas išaugti po to. Įpusėjus 15-jam amžiui, Šilo arba Būdos kaimas jau turējo dešimti šeimų bei sodybų su kilnojamu ir nekilnojamu turtu ir "teisėtai jiems priklausančiomis žemėmis"[24].

Miško pramonei vykstant ir plečiantis, turėjo čia kurtis ir kiti gyventojai: miško pramonės tvarkytojai, šilo prižiūrėtojai — girininkai ir medžiotojai arba žvėrių sekliai. Šie žmonės skaitėsi kunigaikščio arba dvaro tarnautojai. Jų sodybos sudarė pradžią būsimajam Šilo bei Būdos dvarui.

Nežinome, kokiu būdu šis dvaras teko didikų Gedgaudų giminei, nei kada. Žinome, kad 15 a. pusėje Petras Gedgaudas — Šiluvos bažnyčios steigėjas jau šią vietą valdė. Jis skaitėsi ir Geišių dvaro, prie Raseinių, tėvainis. Vadinas, jis paveldėjo šią vietą iš savo tėvo Jurgio Monivydo brolio. Monivydui Vytautas buvo dovanojęs daug žemių, be kitko, ir Žemaičiuose. Greičiausia, tas pats Vytautas bus dovanojęs Geišių, Šiluvos ir kitus dvarus Šiluvos steigėjo tėvui Jurgiui. Geičių dvaras skaitėsi lyg ir centrinis Gedgaudų židinys Žemaičiuose, tad ir jo pradžia turėjo būti senesnė. Šilo dvarą greičiausia išugdė pats Petras Gedgaudas, bažnyčios steigėjas.

Naujajai bažnyčiai teko būti ryšiu tarp kaimo ir dvaro. Aplink bažnyčią pamažu telkėsi naujos sodybos — vystėsi miestelis. Apie jo augimą mažai teturime žinių. Daugiau žinome apie įvykius, kurie supo miestelio centrą — bažnyčią. Bažnyčios globėjais po Gedgaudo buvo Kęsgailos, Zavišos, Šemetos, Vnučkienė, Bilevičiai, Putkameriai. Su Zavišų vaikais atėjo naujas posūkis. Šalia katalikų bažnyčios buvo įkurta protestantų koplyčia. Įkurta ji už pusės kilometro nuo katalikų bažnyčios ir miestelio[25]. Čia turėjo būti kitas kaimas, kurio tuometinis vardas nežinomas; vėliau jis buvo vadinamas Zborų vardu. Zborais (rusų Sobor buvo vadinamos kalvinų religinės bendruomenės — parapijos, o kartu ir jų bažnyčios. Šis vardas buvo labai prigijęs, dėl to ir senoji šiluvinė giesmė sako: "Bažnyčios daiktus ir dvarus, (jie) pavertė ing savus zbarus". Katalikų bažnyčia tada buvo panaikinta ir jos daiktai, kurie tiko, perkelti į Zborų maldos namus.

Po to buvęs miestelis (prie katalikų bažnyčios) vėl turėjo liktis kaimu. Tuo tarpu miesteliu darėsi buvęs kaimas Zborai. Kalvinai apie 1569 čia pasistatė didesnę medinę bažnyčią, o vėliau — apie 1594 naują mūro bažny-

A L B I N A S E L S K U S — VITRAŽO DETALĖ ŠV. ANTANO PRANCIŠKONŲ VIENUOLYNE NIUJORKE.

čią ir mokyklą. Zborai darėsi Šiluvos centras, kurį palaikė apylinkės bajorai, perėję į kalvinizmą. Kaimiečiai, kurių dauguma liko katalikais, savojo centro kaip ir neturėjo. Buvusios katalikų žemės ir pats miestelis buvo prijungti prie Zborų.

Šiluva dar negreit grįžo į savo senąjį kelią. Net po 1622 m., kada katalikai per teismus atgavo savąsias žemes ir atkūrė savąją bažnyčią, miestelis dar vis priklausė dvarui. Jo gyventojų 1672 skaitėsi 21 šeima, ir jie visi buvo kalvinų valdomo dvaro pavaldiniai — baudžiauninkai[26]. Katalikai, šalia bažnyčios, įsteigė savą parapinę mokyklą, o vėliau pastatė ir "koplyčią prie akmens", nūnai žinomą Apsireiškimo Koplyčią. Šiluvą pradėjo lankyti gausūs maldininkai.

Tuo tarpu dar laikėsi ir Zborų centras. Jis laikėsi ligi 18 a. pusės. Vysk. Ant. Tiškevičius 1755 rašė Ap. Sostui, kad Šiluvoj dar tebėra mūrinė kalvinų bažnyčia, tačiau pačių kalvinų esą nedaug ne tik Šiluvoj, bet ir visame Šiluvos dekanate[27]. Toje bažnyčioje pamaldos jau nebebuvo laikomos. Jai pradėjus griūti, sunyko ir Zborų centras, likęs vėl paprastu kaimu. Priešingai, ėmė augti buves Šilo miestelis.

Keletos amžių pėdsakai

Dvaras, kaip matome, padėjo miesteliui kurtis. Tas pats dvaras suskaldė jo augimą į dvi šakas, į du atskirus centrus.

Tik per dideles ir sunkias teismines kovas dvaro vaidmuo buvo sumažintas. Ilgainiui parapija (katalikų) visai atsipalaidavo nuo ponų globos. Tada išaugo bažnyčios vaidmuo, iškilo šventovė su savo plačiu garsu, ir jos prieglobstyje miestelis pamažu plėtėsi.

Tos sunkios religinės kovos, toji įtampa tarp protestantiško dvaro ir atsikūrusios katalikų bažnyčios Šiluvą darė labai garsią. Apie ją buvo daug rašoma, dėl jos daug bylinėjamasi. Šiluva gana anksti, jau 16 a. pusėje, žymima Lietuvos žemėlapiuose; žymima kaip viena iš trijų Raseinių apskrities vietų, šalia pačių Raseinių ir Promedėjos, kuri šiandien visai nebežinoma[28]. Be to, Šiluva buvo arti Raseinių — visos Žemaičių kunigaištystės centro, kur vyko valdininkų ir paties Žemaičių seniūno rinkimai; kur buvo telkiama, reikalui ištikus, visos kunigaikštijos kariuomenė; kur veikė ligi 1767 žemės ir pilies teismai visai Žemaitijai. Į tą Žemaičių centrą sueidavo visi keliai iš visų 28 kungaištijos valsčių.

Šiluva niekad nebuvo nei valsčiaus, nei tijūnijos buveinė. Ji pati 16-me amžiuje priklausė pakaitomis net keturiems valsčiams: Beržėnų, Kražių, Raseinių ir Viduklės[29]. Tačiau Šiluva buvo įvairių kelių susikirtimo vietoje Jau 16-me amžiuje pro Šiluvą ėjo senas kelias į Raseinius ir Kedainius, į Betygalą, Grinkiškį, Tytuvėnus[30]. Minimas "Šiluvos kelias" į Lyduvėnus ir Žadykius, Tandžiogalos valsčiuje [31]. Buvo keliai į atskirus dvarus, kurių pati Šiluvos parapija turėjo nemaža.

Geras susiekimas leido Šiluvą lengvai pasiekti ne tik valdininkams, bet ir šiaip prakeliaujantiems bajorams. Čia miestelyje buvo ir užeigos namai, kur prakeleiviai galėjo sustoti ir pasivaišinti[32]. Po tokių vaišių bajorai kartais suremdavo savuosius ginklus. Taip 1517 susirėmė Žemaičių bajoras Stasys Motiejevičius su užklydusiu Eišiškių bajoru Olzenimu. Po muštynių teko kreiptis į Vilniaus maršalkos teismą, kuris tų metų kovo 24 sprendė šią nemalonią bylą[32*].

Geri keliai patarnavo ir naujų idėjų bei reformų nešėjams. Šiluvos bajorus gana greit pasiekė liuteranizmo ir kalvinizmo srovės, o su jomis atsirado arijonų ir ebionitų sektantai. Bet tais pačiais keliais jau 16-to amžiaus pirmoje pusėje Šiluvą pasiekdavo per Šilinių atlaidus ir katalikų maldininkai ne tik iš Rasenių ar Kedainių, bet ir iš tolimų Prūsų, nuo pačios Ragainės.

Nuo 16-to amžiaus pabaigos Šiluva ėmė darytis kultūriniu reformatų centru. Čia buvo įsteigta ne tik parapijinė mokykla. bet ir vadinamji seminarija, ruošusi katechetus-pamokslininkus Žemaičiams ir kitoms lietuvos kalvinų sritims[33]. Šios paskirties kalvinų mokykla kurį laiką buvo vienintelė visoj Lietuvoj. Katalikų parapijinė mokykla buvo įkurta 17 a. pradžioje.

Katalikams įsistiprinus, nuo 1752 vysk. Antanas Tiškevičius Šiluvą padarė dekanato centru. Jam priklausė šios parapijos: pati Šiluva, Kelmė, Tytuvėnai, Lyduvėnai, Betygala, Girkalnis, Viduklė, Pašaltūnė, Lioliai ir Raseiniai. Be šių dešimties parapijų, Šiluvos dekanatui dar priklausė septynios kapelianijos. Dekanate buvo 15,350 tikinčiųjų[34].

Nežiūrint šių palankių aplinkybių, miestelis vystėsi labai pamažu. Neaplenkė jo įvairios nelaimės — karai ir marai, kurie anais šimtmečiais vargino visą kraštą.

Šiluva rusų valdymo metu

Miestelis bene labiausiai išaugo praėjusiame amžiuje. Valančius rašo, kad 1841 Šiluvoje buvų 619 gyventojų, o parapijoj 4,687 tikinčiųjų[35]. Prieš pat antrąjį sukilimą, 1861 metais, minima buvus 80 medinių namų, vaistinė, smuklė ir keletas krautuvių[36]. To amžiaus pabaigoj (1897) gyventojų beveik padvigubėjo. Jų buvo iš viso 1,215, o katalikų - 659[37]. Kiti šaltiniai

teigia tuo metu jų buvus 1,500 o katalikų - 762[38].

Katalikai, kaip matome, sudarė vos pusę miestelio gyventojų. Kitų religijų atstovų, išskyrus rusų valdininkus, nebuvo. Tad apie pusę gyventojų sudarė žydai. Žydai ėmė telktis Šiluvon kaip tik šiame amžiuje, ypač į jo galą. Jiems atsirado didesnių prekybinių galimybių, ypač per didžiuosius atlaidus ir savaitinių turgų metu. Jau 1859 žydai turėjo čia savo sinagogą.

Katalikai 19-to a. pirmoje pusėje išlaikė savo parapinę mokyklą, o parapijai priklausė 8,110 tikinčiųjų. Prie parapijos dar buvo Žaiginio filija, trys koplyčios (miestelyje, Kontaučiuose ir Vitkiškėse) ir trys altarijos. Po 1864 rusai uždarė parapinę mokyklą ir įsteigė savąją. 19 a. pusėje Šiluvos dekanatui priklausė: pati Šiluva, Tytuvėnai, Kelmė, Kražiai, Viduklė, Lioliai, Lyduvėnai, Eržvilkas ir Vaiguva. Kiekviena šių parapijų dar turėjo savų filijų ir koplyčių. Dekanato ribose buvo 45,741 tikintysis[39].

Rusai pertvarkė visą Žemaičių administraciją. Raseinių apskritis buvo prijungta prie Kauno gubernijos, o jis pats buvo padidintas. Į Raseinių apskritį nūnai įėjo buvę septyni Žemaičių kunigaikštystės apskričiai: Raseinių, Viduklės, Kražių, Rietavo, Pajūrios, Karševos ir Šaudavos, o taip pat dalis buvusių Ariogalos ir Tendžiogalos apskričių. Visą naująjį Raseinių apskritį rusai padalino į penkis policijos rajonus: Kražių, Šiluvos, Jurbarko, Šilalės ir Rietavo. Šiluvos rajonui priklausė pati Šiluva, Tytuvėnai, Lyduvėnai, Lioliai, Viduklė, Raseiniai, Girkalnis, dalis Betygalos ir Ariogalos[40]. Prie rusų Šiluva tapo valsčiaus centru, kuriam priklausė 5 seniūnijos su 148 vietovėmis ir 2,708 gyventojais[41].

Rusų ranka iškėlė Šiluvą Žemaičių administracijoje, bet ją gniaužė kaip religinį židinį. Visų pirma jie pradėjo kištis į Šiluvos klebonų skyrimą, o tie klebonai buvo ne eiliniai — infulatai su teise dėvėti bei vartoti per pamaldas vyskupiškas insignijas. Ši privilegija 1775 buvo suteikta Šiluvai pop. Pijaus VI. Rusų kliudymai nutraukė šią privilegiją, ir po antrojo sukilimo (1683) Šiluva nebeteko infulatinės garbės. Po pirmojo sukilimo (1831), nors pati Šiluva nebuvo į jį įvelta, rusai nusavino visą infulatinės parapijos turtą, kuris buvo išaugęs iki 140 valakų ir 25 margų ir 7,666 rublių kapitalo.

Šiluvos miestelis, nuo 18 a. pradžios priklausęs parapijai, po 1831 buvo pervestas rusų administracijai[41*]. Po to miestelin pradėjo telktis žydai ir rusų policijos bei valdininkų šeimos, nustelbdami katalikus gyventojus. Rusai uždraudė maldininkų procesijas, apvaržė didžiųjų atlaidų iškilmes, kėsinosi pastatyti Šiluvoje net savo cerkvę — aikštėje prieš pačią katalikų bažnyčią, bet, kaip vėliau matysime, jiems tai nepavyko.

Bajoriškas apylinkių veidas

Rusai laikė stipriose savo policijos rankose ypač Raseinių apskritį, nes jis buvo bene labiausiai apgyventas šlėktos. Šlėkta iš seno čia buvo stipri ir gerai organizuota. Raseinių bajorai kitados buvo vieni iš tų, kurie stipriausiai pasireiškė kovoje prieš kryžiuočius ir galutinai juos išvijo iš Žemaičių. Vėliau šlėkta uoliai dalyvavo reformacijos sąjūdyje, dėl to daugiausia bažnyčių šios apylinkės parapijose buvo nusavinta ir atiduota reformatams. Vėliau grįžę į katalikybę, bajorai čia atkūrė visą eilę garsių bažnyčių, koplyčių ir vienuolynų.

Pagal 1862 metų statistiką, Raseinių apskrityje buvo 488 dvarai ir 82 smulkių bajorų kaimai (okolicos). Juose gyveno vien vyriškosios giminės bajorų 8,630. Imant vidurkį, kiekvienai iš 37 šio apskrities parapijų būtų tekę po 13 dvarų ir po 2 okolicas. Tačiau pasikirstymas buvo nevienodas. Keturiolikoje parapijų buvo mažiau negu po dešimtį dvarų, kitų keturiolikoje parapijų buvo tarp 10 ir 20 dvarų. Daugiausia dvarų buvo: Lioliuose 24, Krakėse ir Viduklėje po 25, Kaltinėnuose 29, Betygaloje 30, Raseiniuose 37 ir Šiluvoje 38 dvarai. Taigi, Šiluva turėjo daugiausia ponų ir jų žemių. Okolicų čia tebuvo 4. Daugiau už Šiluvą okolicų turėjo: Raseiniai 7, Betygala 9, Kaltinėnai 10[41**].

Iš tų Šiluvos dvarų 22 skaitėsi didieji arba žymesnieji, o kiti 16 mažesni. Visus juos 19 a. antroj pusėj valdė 25 dvarininkų šeimos.

Smulkiųjų bajorų okolicos buvo Dobkaičiuose, Grigaičiuose, Pažiobrėje ir Rekščiuose.

Prieš antrąjį sukilimą kai kurie iš bajorų turėjo atsakingas vietas. Keletas šiluviškių buvo teisėjais: Viktoras Koreiva iš Katauščyznos ir Pranas Bilevičius iš Skoraitiškių — Raseinių apskrities teismo pirmininkai, o Juozas Kupsčia iš Paluknės — vyriausiojo teismo narys Kaune. Barščynų Katerlis buvo rusų kariuomenės pulkininkas. Kai kurie iš šiluvių, vadovavę Raseinių apskrities bajorams, buvo vadinami jų maršalkos. Tokiais maršalkomis buvo Ignas Bušinskis iš Baltųjų Šaukotų ir Jeronimas Preciševskis, anksčiau valdęs Žaiginius. Ig. Bušinskis parašė du reikšmingus darbus — istorinę statistinę studiją apie Raseinių apskritį ir geriausią anais laikais studijėlę apie Šiluvos bažnyčią[42]. Šiluvos dekanatui priklausiusios Vaiguvos bajoras iš Pakievio — Liudvikas Adomas Jucevičius, gausiai rašęs apie žemaičius, taip pat neužmiršo skirti vietos ir Šiluvos aprašymams[43]. Be kitko, vie-

nas iš šiluvių bajorų iš Didžiojo Dvaro — Kazimieras Kontrimas kitados buvo Vilniaus Akademijos sekretorium[44].

Šiluvos bajorai beveik visi buvo žemaičiai. Tai galima spręsti iš pavardžių: Būdavai, Goštautai, Godvaišai, Kontrimai, Kareivos, Kupsčiai, Norbutai, Rekščiai, arba sulenkintom galūnėm-Bilėnai, Jukniai, Poškai; Bortkevičiai esą pasikeitė iš Tautvydų[44*]. Bajorų pavardžių žemaitiškumui nustatyi, ypač kiek anksčiau, būtų buvusios įdomios jų antkapių studijos Šiluvos kapuose. Tai buvo bandęs padaryti 1913 J. Geištoras[45].

Kaip daugis Žemaičių bajorų, taip ir šiluviškiai mokėjo žemaitiškai, bet kalbėjo tarp savęs lenkiškai ir tuose antkapiuose dėjo tik lenkiškus įrašus. Lenkiškumas lyg antkapio akmuo pamažu laidojo juos ir atgimstančiai Lietuvai. O ji Šiluvoje, kaip ir visur, atgimė iš kaimo. Nežiūrint gausių dvarų, Šiluvos parapijoje buvo 70 kaimų. Prieš I didįjį karą buvo rašoma iš Šiluvos: "Mūsų miestelyje yra dvi mokyklos — liaudies ir parapijos; knygų sankrova su knygynėliu, vedamu Vaiciaus... Manoma įsteigti Blaivybės skyrių'[46]: veikia keletas (lietuviškų) draugijų, matytis keletas lietuviškų iškabų[47]. Tuo metu, nuo 1903, klebonu buvo kun. Marcijonas Jurgaitis. Jis įsteigė senelių prieglaudą, pastatė parapijos namus su sale, viešbučiu ir arbatine. Jo lėšomis buvo išlaikoma ir lietuviškoji parapinē mokykla[48], kurioje mokyta vaikai žemaitiškai.

Pradžios mokslas, visiems privalomas, buvo įvestas Šiluvos valsčiuje tik nuo 1928 gegužės 1. Valsčiuje tuo metu buvo 12 mokyklų su 16, o vėliau su 22 komplektais. Trečdalis valsčiaus biudžeto buvo skiriama švietimui. Šiluvoje dar veikė viduriniioji mokykla arba progimnazija su 90 mokinių. Švietimo ministerija norėjo šią progimnaziją uždaryti ir mokinius paskirstyti į kitas gimnazijas[49]. Šiluviai pasipriešino, ir progimnazija buvo jiems palikta. Toliau mokinių skaičius augo ligi 150[50]. Ši progimnazija ir pradžios mokyklos pagaliau išvedė Šiluvos apylinkę iš tautinio — kalbinio susvyravmio.

Nepriklausomybės laikais, nuo 1926, Šiluva buvo prijunta prie Lietuvos vidurio vyskupijos — Kauno. Šiluva ir toliau pasiliko dekanato centru, bet jo apimtis buvo sumažinta ligi 6 parapijų ir 1 filijos. Iš Šiluvos buvo atskirta Žaiginio filija ir padaryta savaranki parapija. Prieš II pasaulinį karą Šiluvos dekanatui priklausė šios parapijos: Šiluvos, Žaiginio, Kelmės, Altinių (Juodeikių), Tytuvėnų, Liolių, Lyduvėnų ir Saudininkų filija — viso su 23,801 tikinčiųjų. Pačiai Šiluvai iš 7,640 liko tik 4,000 tikinčiųjų[51].

Miestelis kartą per metus pasidaro didmiesčiu

Šiluva nuolatos buvo nelauktų permanių ženkle. Tačiau jos praeidavo, o gyvenimas riedėdavo sava, sena vaga. Miestelis, kaip buvęs, taip ir toliau liko mažas. 1938 jis turėjo 1,300 gyventojų[52], vadinas, neaugo. Neišugdė jo nei geri keliai. Rusų laikais buvo išvestas Raseinių -Šiaulių vieškelis, vedęs tolyn į Mintaują ir buvęs svarbiu prekybiniu ruožu. Prekybininkai ir prakeleiviai dažnai sustodavo Šiluvoje, bet nuo to jinai nei lobo, nei puošėsi Netoli, už 8 km ties Lyduvėnais ir už 10 km per Tytuvėnus buvo išvesta geležinkelio linija, bet ir tai nepagyvino Šiluvos gyvenimo.

Šiluvai augti trūko svarbiausio dalyko — pramonės. Nuo anų senų laikų, kada čia vyko miško apdirbimas, jokia kita pramonės šaka nesikūrė. Miestelio gyventojai vertėsi ūkiu, kuris buvo nedėkingas. Šiluvos augštuma neturėjo geros žemės, o apie miestelį buvo daugiau smiltynai. Valančius teisingai galėjo sakyti: "Šiluvos parapija pusplikė ir kunigams neduoda nieko"[53].

Vienintelis dalykas, kuris Šiluvą padaro gyvą, judrią ir spalvingą, tai jos atlaidai ir turgai, kurie įsisiūbuoja su rugsėjo 8tąja ir tęsiasi visą savaitę. "Ligi 1863 suvažiuodavo pirkliai iš Rusijos su brangiais kailiai, indais, kolonialinėmis prekėmis. Aplinkiniai dvarininkai supirkinėdavo tuos dalykus visų metų atsargai. Iš Vilniaus Zavadzkis atgabendavo savo knygų. Be to, privažiuodavo visokių juokdarių, kulvartų, rodančių savo juokus prie muzikos ar katarinkos. Skanėstų bei užkandų pardavėjai pasistatydavo palapines, įsikurdavo restoranus. Vienoje didesnėje palapinėje buvo kortų lošimas su keleta staliukų, apkrautų sidabro ir aukso rubliais"[54].

Dar anksčiau, 1823 metais, "ant atpusko susirinkdavo žmonės iš visų šalių, o ant kermošiaus suvažiuodavo prekėjai iš Vilniaus, Mintaujos, Rygos, Dinaburko (Daugpilio) ir per visą nedėlią pardavinėja visokius tavorus: kartūnus, brobšarkius, marginius, skepetas, muilą, žvakes, arbatą, cukrų, geležį ir kitokius ūkininkams reikalingus daiktus"[55].

"Savaitę prieš tą turgų, kaip rašoma 1842, visi keliai užgrūsti keliaujančių prekybininkų, kurie su savo prekėmis atvyksta net iš tolimųjų vietų. Žymią vietą tarp jų užima žinomi rusų pirkliai iš Rygos, Maskvos,Kievo, o kai kada ir iš Odesos. Jie čia atveža stiklo, porcelano, kailių, konfitūrų, muilo, žvakių ir visokių kitų prekių. Armėnai atvyksta su savo medžiagomis... Ir tie mūsų mieli žydeliai, apsileidę ir nešvarūs, įkyriai siūlo užeiti į jų krautuves. Tarp kitų, matyti raseiniškių Kamenieckių ga-

lanterijos krautuvė ir pirklių Mitauskių. O aplink bažnyčią, visas didelis šventorius, užimtas parduodančiųjų rožančius, škaplierius, kryžiukus, medalikėlius, paveikslus ir pamaldžias knygas... Žmonių keliosdešimt tūkstančių. Juos atvedė čia pamaldumas ir turginis interesas" [56].

Tuo metu Šiluva išaugdavo į didelį miestą. Jau 1629 buvo per tuos atlaidus 11,000. Pabaigoj 18 amžiaus buvo kartą susirinkę 30,000. Šio amžiaus pradžioj 1906 metais, sugužėjo iš visur 50,000. O nepriklausomybės laikais per aštuonias dienas praeidavo apie 100,000[57]. Šiluva tomis dienomis, tikrai, praaugdavo ne vieną didesnių Lietuvos miestų.

Kuo Šiluva įdomi stebėtojui

To didžiausio žmonių sanplūdžio metu, "Dievą mylį žmonės ras paguodos savo nuvargusiai sielai. Pamatys puikių, įspūdingų procesijų, daug Dievo tarnų kunigų, išgirs gražių pamokslų. Rašytojas čia ras gausybę medžiagos savo kūriniams. Net rašytoja Žemaitė dažnai lankydavosi Šiluvoje ir čia savo kūriniams gaudavo daug įkvėpimo. Lietuvos tarmių tyrinėtojas čia girdės kalbantis, derantis, pešantis žemaitį su dzūku, zanavyką su liociu, prūselį su kapsu, vyžį su kalnuliu. Apdarai dar įvairesni: yra ko pasižiūrėti, pasigėrėti, pasimokyti. Gydytojams čia puikiausia proga pastudijuoti nemenką skaičių gyvų invalidų — aklų, kurčių, nebylių... Varpų gaudimas, būgnų dundėjimas, arklių žvengimas; žmonių šūkavimai, elgetų giesmės, grojimai, švilpimai, dainavimai, barniai ir šimtai visokių balsų maišosi į krūvą, lyg jūrų verpetai. Tik tie tikrai supras, kas dedasi per Šilines Šiluvoje, kurie patys ten yra išbuvę bent keletą dienų"[58].

Tai *jomarkinė* Šiluvos atlaidų pusė. Nepriklausomybės laikais bent į galą, jau nebebuvo ubagų ir elgetų. Nutilo jų šūkavimai, maldavimai, giedojimai. Tačiau kamšatis, spūstis, veržimasis vienų pro kitus, klegesys ir ūžesys buvo neišvengiamas. Jis liko ir liks ilgam laikui.

Kita Šiluvos atlaidų pusė — *kultūrinė*. Čia iš seno buvo plačiai skleidžiama lietuviškoji knyga. Jau 1823 buvo platinami lietuviškieji elementoriai, paskui—Valančiaus "Žyvatas (gyvenimas) Jėzaus Kristaus" ir "Žemaičių vyskupystė", Daukanto "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių", anglų Lankastro "toblyčios" (lentelės), iš kurių vaikai vienas kitą moko skaityti ir rašyti. Didžiausias uždarbis būdavęs iš maldų knygų, įrištų žibančiais ir paauksuotais apdarais[59]. Taip buvo platinamos vėliau Zavadzkio ir kitų leistos lietuviškos knygos — ligi spaudos uždraudimo.

Spaudą uždraudus, Šiluva tapo vienas didžiausių slaptosios spaudos platinimo židinių. Platino visokie škaplierrnikai-knygnešiai, o jų "kartais suvažiuodavo apie du šimtus. Šiluva buvo lyg kokia širdis, centras, iš kur tūkstančiai lietuviškų knygų, įvairiausio turinio, patekdavo į tolimiausius Lietuvos užkampius... Škaplierninkai varė savo darbą organizuotai, gražioje vienybėje ir labai vikriai. Retai pasitaikydavo, kad rusų policija sučiupdavo kokį knygų pardavėją, nors į Šiluvą iš visų apylinkių suvažiuodavo daugiau kaip 300 dešimtininkų, šimtininkų, uriadnikų, žandarų, akciznikų, pristovų"[60]. Rusai beveik kasmet darydavo kratas tarp miestelio gyventojų. "Gaudė (ir) knygininkus, kad neparduotų žmonėms per laukus, girias, kalnus ir pakalnes vargingai parneštų šventų knygų"[60*]. Gaudė net meldininkus, kurie naudojosi per Šiluvos atlaidus naujai gautomis uždraustomis maldaknygėmis. Vienas rusų žandaras, 1890 "vaikščiodamas po šventorių, žiūrinėjo, kas turi naujas knygas, o pamatęs du vyriškiu beskaitant iš naujų knygų per pamaldas, nelaukdamas jų pabaigos, ištraukė iš jų (rankų) tas knygas ir pačius nusivarė į policiją. Ten nuvaręs, vertė pasakyti, iš ko pirko tas knygas, o išklausinėjęs, surašė aktą"[60**].

Spaudą atgavus (1904), knygų ir spaudos platinimas per Šilinių atlaidus dar labiau pagyvėjo. Didesne laisve naudojosi ir kultūrinių pramogų rengėjai. Vietoj komedijantų, kurie užimdavo žmones įvairiais šposais, pradėta rodyti kultūriniai filmai, tada dar labai nauji ir netobuli. Po I didžiojo karo bandyta pastatyti ir draminių veikalų.

Trečioji, svarbiausia Šiluvos pusė — *pamaldinė*. Per tas dienas visa Šiluvos apylinkė pasikeičia. Visais keliais eina, banguoja maldininkų minios į tą šventąjį Marijos miestą. Kiekvienas traukinys čia atveža šimtus keleivių. Ir kiekvienas automobilis ar autobusas yra pilnas giedančių žmonių. Čia atvažiuoja vargšas žmogelis iš tolimo Žemaitijos krašto, atsiveždamas paliegusį sūnų. O ten žiūrėk, eina susirūpinusi motina, kalbėdama rožančių už savo sergantį vyrą ar vaiką. Ir eina, eina tie tūkstančiai tyliųjų Lietuvos kentėtojų savo Stebuklingajai Motinai pasiskųsti, prie jos kojų išsiverkti, pagalbos savo reikalams prašyti... Bet jau ir kiečiausią širdį gali pravirkdyti tie maldininkai ir maldininkės, kurie nuo pat miškelio puola ant žemės ir kruvinais keliais artinasi prie to akmens, kur pati Dievo Motina kitados verkė. Dievuli brangus, koks gilus tikėjimas kalba iš tų veidų, nukreiptų į aukštuosius šventovės bokštus!"[61].

Šiluva, kur prieš 350 metų apsireiškė Dievo Motina Marija, yra paprastas, neturtingas ir mažas miestelis. Bet jis yra garsus savo šventovėmis. Dėl šio garso lenkai lygina Šiluvą su savąją Čenstakava, kuri turi seną ir garsų ste-

buklingąjį Marijos paveikslą. Jis papuoštas Romos vainiku, kaip ir mūsų šiluvinis Marijos paveikslas. Šiluva dar lyginama Liurdui ir Fatimai. Vysk. V .Brizgio žodžiais, "Šiluva turi nemažesnės vertės už Liurdą ir Fatimą, o amžiumi—toli viršija tas garsiąsias šventoves"[62]

Šiluva, kaip šventovė, išaugo amžių bėgyje. Išaugo ne taip tyliai, priešingai — supama audrų, apie kurias mažai kas težino. Šventovės pradžia veda mus į tolimus laikus — į senąją povytautinių laikų Lietuvą.

---

1 Statystika Xięstwa Żmudzkiego, Viel 1830, 9.
2 Kun. Vl. Mažonas, Įspūdžiai iš Šiluvos: Šaltinis 1928, N. 32, 509.
2* J. Krzywicki, Powiet Rossienski: Slow. Geograf. IX, 1888, 773. Ig. Buszinski, Opisanie histor. - statyst. powiatu Rossienskiego, Wilno 1874, 14.
3 Al. M. Račkus, Kaip škapliernikai pajuokė Šiluvoje uriadniką: Knygnešys II, 1926, 169.
4 Kauno Kūr. Arch.: Šiluvos baž. 1843 inventoriaus aprašymas, fol. 168-170, žr. Draugija 1940, N II, 516.
5 J. Kryzywicki, op. cit. 773. Šiluvos aukštuma atžymėta šia metrika "507 st. ang. npm".
5* Ig. Buszinski, op. cit. 17 (išnaša).
6 T. Narbutt, Hist. Lit. I, 41; iš lietuvių plg. P. Daujotas, Garbinkime Šilavos Šv. Paną Mariją, Kaunas 1925, 8; A. Blažys, Šiluvos istorija, Marijampolė 1929, 7; P. Katelė, Šiluvos Marijos šventovės istorija, Kretinga 1937, 9.
7 J. Krzywicki, op. cit. XII, 97.
8 M. Akelewicz, Polska V, 460.
9 A. Dambrauskas, Szydlow Żmujdzki: Encykl. Koscl. XXVIII, 1905, 111.
10 Liet. Encikl. IV (Kaunas), 901-902.
11 J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija, Kaunas 1938 23-29; H. Mortensen, Die nordoestliche Besiedlung I, 15.
12 Plg. Istorijos archyvas I, red. K. Jablonskis, Kaunas 1934, 602 ir Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas 1941, 73.
12* Plg. Slow. Geograf. XII, 1892, 110-111.
13 ORO V, 1906, Priedai 48-52, N 37.
14 Litev. Metrika I, 3 d., 1914, 666.
15 AVK XI, 373 ir 528; XII, 43.
16 AVK X, 212 ir XXIII, 16-17; Slow, Geograf. XIII 100.
17 Plg. I. Sprogis, Archeograf. Slovar. Vilna 1888, 332, 334; ODVA III, 1904, 142, N 314.
18 Vyskupų reliacijų, lygiai kaip kalvinų sinodų šaltinius minėsime ne kartą vėliau.
19 Lenkų enciklopedijos, išleistos prieš I didįjį karą, skiria vietos ir Šiluvai; po karo lenkai išjungė daug lituanistikos, tad mažiau mini ir Šiluvą. Rusų ir vokiečių enciklopedijos Šiluvą minėjo iš viso rečiau; jas cituosime vėliau.
20 Šio autoriaus veikalėlį apie Šiluvą priminsime vėliau. Businskiu remiasi, atitaisydamas, ir J. Krzywickis, op. cit. Slow. Geograf. XII, 97.
21 Encykl. Kosciel. XXVIII, 111. — Čia pastebima, kad Šilo miškas anksčiau priklausė Šiluvos infulatams, o vėliau — rusų valdžiai. Rusų valdžia nusavino didelę dalį Šiluvos baž. nuosavybės po 1831 sukilimo.
21* Plg. Tėvynės Sargas 1898, N 8, 18; Tėvynės Sargo ūkiškasis kalendorius 1900, 17.
22 Plg. A. Blažys, op. cit. 6.
23 Plg. K. Būga: Visa Lietuva, 1923, 246; Pr. Skardžius ir kt., Liet. kalbos vadovas. 1950, 534.
24 Plg. bažnyčios steigimo aktą knygos gale (dokumentų priede)
25 Apie tai bus kalbama vėliau.
26 Plg. Šiluvos dvaro parduodamąjį apyrašą dokumentų priede.
27 Arch. S. Congr. Consist.: Relat. Dioeces. Samogit. 1755, fol. 13r.
28 Plg. J. Jokubowski, Mapa W. Ks. Litewskiego w polowie XVI wieku, Krakow 1928.
29 I. Sprogis, op. cit. 332, 334.
30 Ten pat, 332.
31 AVK XIV, 485 ir XXIV, 209.
32 Plg. I. Sprogis, t. p.
32* Metr. Litew. I, 335.
33 Apie tai plačiau bus kalbama vėliau.
34 Arch. S. Congr. Consist.: Relat. Dioec. Samog. 1755, fol. 13r ir 24v.
35 Žem. Vysk. I, 321.
36 Plg. I. Buszinski, Kosciol w szydlowie na Żmujdzi: Tygod. Illustrowany 1861, sausis, 24.
37 Herders Konversations-Lexikon VII, 1907, 1162.
38 A. Dambrauskas; Encykl. Kosciel. XXVIII, 1905, 115.
39 Slow. Geograf. XII, 97.
40 Ig. Buszinski, Opisanie histor.-statyst. Powiatu Rossienskiego, Wilno 1874, 6.
41 Slow. Geogr. XII, 97.
41* Encykl. Kosc. XXVIII, 113.
41** I. Buszinski, op. cit.
42 Ji vadinasi: Hystoryczne opisanie kosciola szydlowskiego na Żmujdzi, wslawionego cudownym obrazem Matki Boskiej, Wilno 1859. Apie šių knygelių autorių žr. Liet. Encikl.
43 Plg. Szydlow: Wspomnienia Żmudzi, Wilno 1842, 14-38, ir Przyslowia ludu litewskiego, Wilno 18..., 91-106.
44 Slow. Geograf. XII, 98.
44* I. Buszinski, Kosciol Szydlows. 57.
45 Plg. J. Gieysztor, Pamiętniki, Wilno 1913, 380-381: Napisy na nagrobach w Szydlowie na Żmudzi. Apie autorių ir jo raštus plačiau žr. Liet. Encikl. VIII, 1940, 1171-1172.
46 Šaltinis 1909, N 15, 234.
47 Ten pat, N 19, 296.
48 Liet. Encikl. X, 125.
49 Vl. Mažonas, Įspūdžiai iš Šiluvos: Šaltinis 1928, N 32, 509; N 33, 524.
50 Plg. Lietuvos statistikos metraštis 1939, 288; 1938, 74.
51 Elenchus Prov. Lit. 1928, 38-39; 1940, 67-69.
52 Plg. Vadovas po Lietuvą, red. Pr. Garkauskas ir A. Vabalas, Kaunas 1938, 306.
53 Žem. Vysk. I, 321.
54 A. Podkava, Šiluvos bažnyčia, Vilnius 1907, 11-12.
55 Plg. Jonas Išmisločius: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, Vilnius 1957, 343.
56 L. A. Juciewicz, Wspomnienia Żmudzi, 23-26 ir t.
57 Plg. P. Katelė, 6.
58 Al. M. Račkus, 169.
59 Jonas Išmisločius, t. p. 343-344.
60 Al. M. Račkus, 169.
60* Apžvalga 1894, N 22, 174.
60** Apžvalga 1890, N 1, 6.
61 Žvaigždė 1933, N 10, 298.
62 Tautinių kultūros vertybių vieta savose bažnyčiuose: Aidai 1951, N 7, 294.

KAZYS BRADŪNAS

SKALBĖJOS

Kadais prie jauno
Ir amžino šaltinio
Vasaros vakarą
Velėdavo laumės.
Susėsdavom priešpiliuos
Pasiklausyti,
Kaip gražiausios dainos,
Ritmingo vandens teliuškavimo.

Paskui jau seserys
Ištiesė upėje
Daugianytį rietimą.
Sustodavo mėnuo ir žvaigždės
Šiaurės padangėje
Ir prieš drobių baltumą
Nublanko.

Dabar ten tik motina
Skalbia, skalbia ir skalbia
Kultuve klevo
Sūrų nuo ašarų vandenį,
Nužudytų sūnų
Kruvinus marškinius.

Ir nei laumės,
Nei drobių audėjos
Neateina talkon.

ŠVENTOJI KELIONĖ

Atsisėdu Šiluvos pakelėje
Į dulkėtą, sausą žolę.
Kyla juodas debesėlis...

Ir laimingas klausaus
Dievo balso šiluos,
Ir sausoji žolė
Klausydamos drėksta.
Saulelė raudona —
Vakaras netoli...

Tada atsikeliu
Ir einu į miestelį.
Galvoju tik apie duoną
Ir šaltą šulinio vandenį.

VASAROS NAKTYS

Koks dieviškai paprastas
Visas gyvenimas,
Kaip ši daina
Vasaros naktį
Praskambanti vieškeliu —

Augštas dangus
Šviesios žvaigždės
Didelės ir mažos
Švieskit kelią
Man berneliui
Joti pas mergelę...

Tai žmogiškai trumpas
Mūs liūdesys ir džiaugsmas
Drauge su raiteliu
Jau tolsta tolumon...

POEZIJAI

Tu būki žodžių
Žodžio sakytoja
Iš kopom užnešto kaimo.
Kalbėk ir taryki
Seno giesmyno lapais,
Kad smiltynai suprastų.

Tu būk sutartinių
Sutartinės rinkėja
Šaltame linarūty.
Tatatuok ir laluoki
Burto melogiją,
Kad klausydami šiltume
Kraujo bičiulyste.

Tu būki raudų
Raudos raudotoja
Sukilėlių girioj.
Giedok ir garbstyki pro ašaras,
Ka mirusieji tikėtų
Nemarumu.

Tu būki ir mano,
Tu būk mano džiaugsmas,
Kokiu gal džiaugiasi
Tiktai dievai.

TARYBINĖ KALBOTYRA LIETUVOJE

DR. PRANAS SKARDŽIUS

Kalbotyrinis darbas Lietuvoj nuo paskutinio karo lig šių dienų yra ėjęs ir iš dalies dar dabar tebeina tam tikru, vingiuotu, keliu. Iš pat pradžios, maždaug ligi 1950 m., tarybiniai Lietuvos kalbininkai buvo atsidūrę nepavydėtinoj padėty: iš vienos pusės tuomet dar tebedvelkė nelabai skanios N. Marro "naujo kalbų mokslo" atarūgos, pasireiškusios visos ligtolinės tarybinės kalbotyros bankrotu (plačiau apie tai sk. 1956 m. Aiduose, Nr. 3); iš kitos pusės, 1950 m. staiga pasukus nuo N. Marro mokslo į stalininę kalbotyrą, vėl buvo toli nudausiota, tik šį kartą į priešingą pusę.

Dabar, pasmerkus N. Marro kaip marksizmo vulgarintojo mokslą, didžiausiu kalbotyros autoritetu buvo padarytas pats Stalinas: jo 1950 m. birželio 20 d. "Pravdoj' išspausdintas straipsnis "Otnositel'no marksizma v jazykoznanii" ("Dēl marksizmo kalbotyroj"), vėliau su mažu priedu išleistas atskira knygele "Marksizm i voprosy jazykoznanija" ("Marksizmas ir kalbotyros klausimai"), pasidarė lyg kažkokia stebuklinga magiška lazdelė, vienu moju galinti išspręsti visas pagrindines ir painiausias ne tik kalbotyros, bet ir daugelio kitų mokslo sričių problemas. Dėl to Lietuvos Mokslų Akademijos, Vilniaus Valstybinio Universiteto ir Vilniaus Pedagoginio Instituto 1951 m. birželio 15-16 d. jungtinės sesijos priimtoje rezoliucijoj sakoma: "Jūsų veikalas 'Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai' atvėrė naują etapą tarybiniam mokslui. Jis padarė perversmą ne tik kalbos moksle, bet ir nurodė tikrus tolimesnio filosofijos, istorijos, literatūros mokslo ir teisēs istorijos, aplamai viso tarybinio mokslo išvystymo kelius. Jis apginkluoja visus tarybinius mokslininkus, visus ideologinio fronto darbuotojus aiškiu supratimu kelių, kuriais kūrybiškai vystosi mokslas." (Lietuvos TSR Mokslų Akademijos žinynas, 1952, IX 5).

Dar aiškiau ten pat pasisako J. Žiugžda: "Draugo Stalino nurodymas dėl kalbų giminingumo įpareigoja ir įgalina Tarybų Lietuvos kalbininkus su didžiausiu atsidėjimu tirti lietuvių kalbos ryšius su rusų kalba, — tai duos neabejojamai didelę naudą kalbos vystymosi dėsnius studijuojant, ir prisidės prie tolimesnio nušvietimo lietuvių tautos draugiškų santykių su didžiąja rusų tauta istorinio vystymosi eigoje" (86 psl.). Ir dar daugiau: "Draugo Stalino darbai kalbos mokslo klausimais padeda dar aiškiau suprasti tą didžią progresyvią reikšmę, kurią lietuvių tautai turėjo Lietuvos įėjimas į Rusijos imperijos sudėtį XVIII amž. pabaigoje ir XIX amž. pradžioje" (80 psl.). Vadinasi, formali caristinė Lietuvos okupacija, garsioji Muravjovo Koriko veikla Lietuvoje, Kražių skerdynės, lietuvių patriotų masinis žudymas arba trēmimas į Sibirą, spaudos draudimas, graždankos brukimas, apskritai, prievartinė rusifikacija ir kt. pagal J. Žiugždą buvo tikra palaima Lietuvai, o ypač lietuvių kalbai, kuri, "nugalējusi prievartinės asimiliacijos užsimojimus, išsaugojusi liaudyj savo gramatinę sandarą ir pagrindinį žodyninį fondą, sēkmingai vystēsi toliau" (81 psl.). Todėl visai nestebėtina, kad tas pats J. Žiugžda, ir dar tarybinis akademikas, kalbotyrinį darbą nepriklausomybės laikais šiaip apibūdina: "Buržuazinės santvarkos metais Lietuvoj fašistiniai vadeivos lietuvių kalbos mokslo priešakyje pastatė rasistinius-hitlerinius agentus, kaip Gerulis, ir įvairius kosmopolitus, kaip Sennas, ir kt., kurie su savo mokiniais, tarnaudami Vakarų imperialistų grobikiškos "kultūros" uždaviniams, stengėsi priversti Lietuvos liaudį užmiršti rusų mokslininkų įnašą į lietuvių kalbos mokslą ir jį visiškai užtrinti" (85 psl.).

Argi begalima įmantriau postringauti, kaip kad daro draugas Juozas Žiugžda? Argi jis nežino, kad Jurgis Gerulis profesoriavo ne Lietuvoj, bet Vokietijoj, ir todēl negalējo būti pastatytas lietuvių kalbos mokslo priešaky Lietuvoj? Argi ne J. Gerulis surado Martyno Mažvydo giesmyną ir pirmas išleido jo visus raštus, kuriais dabar naudojasi ir tarybiniai kalbininkai? Argi ne J. Gerulis pirmas yra pritaikęs geriausius būdus lietuvių tarmēms užrašyti ir tuo būdu yra padėjęs pagrindus moderniai lietuvių tarmētyrai? Galima su jo politinēmis pažiūromis nesutikti, ir jo mokiniai nei vienas su juo dēl to nesutiko; bet nei J. Žiugžda, nei kas kitas negalēs lengvapēdiškai nuginčyti, kad J. Gerulis buvo tikrai gabus kalbininkas ir baltistikai yra padaręs gana daug naudos; pvz. nei vienas rimtas lituanistas, tirdamas lietuvių kalbos akcentologiją, niekaip negalēs tylomis praeiti pro J. Gerulio lietuvių kalbos priegaidžių mokslą. Todėl tenka didžiai apgailestauti, kad rusai, tikrieji J. Žiugždos mokytojai ir draugai,

ALBINAS ELSKUS — VITRAŽO DETALĖ ŠV. ANTANO VIENUOLYNE NIUJORKE

visai be reikalo niekais nudėjo tokį žymų mokslininką, kuris, gyvas būdamas, dar ir tarybinei Lietuvai būtų galėjęs paruošti rimtų tarmėtyrių. Bet J. Žiugždai tai nesvarbu: nerdamasis iš kailio, kad dailesnis atrodytų, jis be jokios drovos verčia vienan puodan savo paties sujauktą jovalą ir paskui, net nemirktelėdamas, toliau sapalioja, nutylėdamas pvz. tą faktą, kad prof. A. Sennas, patvarkęs savo reikalus Lietuvoj, jau 1929 m. pradžioj išvyko į JAV ir paskui nedaugiausia ką bendro beturėjo su liet. kalbininkais. Šiuo atveju J. Žiugžda nedaug kuo tesiskiria nuo Lietuvos viešpačių, kurie savo didžiosios enciklopedijos antrojoj laidoj pvz. ir K. Būgą vadina "buržuaziniu kalbininku."

Pagaliau J. Žiugžda labai negudriai padrožia ir tvirtindamas, kad nepriklausomosios Lietuvos kalbininkai, tie nelabieji V. Europos grobikų imperialistų pakalikai, visaip stengėsi "priversti Lietuvos liaudį užmiršti rusų mokslininkų įnašą į lietuvių kalbos mokslą"; pvz. aš savo paskaitose šalia K. Brugmanno, F. de Saussure'o, A. Meillet ir daugelio kitų V. Europos kalbininkų nuolat minėdavau ir rusų akademiką F. Fortunatovą, kuris pirmas atpažino prūsų kalbos priegaides ir lietuvių kalbos kirčio atitraukimą nuo cirkumflektinės šaknies į akūtinę galūnę, taip pat garsų mokslininką A. Šachmatovą, kurio teoriją apie keltų buvimą priešistorinės Lietuvos teritorijoj K. Būga yra

gražiai sukritikavęs, ir kt.; L. Bulachovskiui esu nusiuntęs net ir savo disertaciją.

Ir ne tik J. Žiugžda, bet ir kiti yra "įpareigoti" traukti iš augščiau sukurtą gaidą — kvėpti Lietuvos viešpačiams (rusams) meilę, tvirtinti su jais tarpusavinius, jau nuo "žilos senovės" besitęsiančius "draugiškus" santykius, visur pabrėžti rusų nuopelnus Lietuvai ir džiaugtis pasiektaisiais tarybiniais laimėjimais. Pvz. J. Balčikonis, pradėdamas savo straipsnį "Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą" (Žinynas, IX, 105-110), šiaip byloja: "Draugo Stalino darbai kalbos mokslo klausimais turi didelę reikšmę tarybiniam kalbos mokslui. Šie genialieji draugo Stalino darbai padėjo teorinius pamatus marksistiniam kalbos mokslui, atvėrė šioj mokslo šakoje naują erą, iškėlė tarybiniams mokslininkams uždavinius toliau plėsti kalbos problemas. Ir Tarybų Lietuvos kalbininkams atsivėrė plačios perspektyvos ugdyti ir kelti lietuvių kalbos mokslą. Dirbant šį darbą, mūsų pareiga yra ištirti įžymiuosius darbus didžiosios rusų tautos mokslininkų, kurie pirmieji padėjo pamatus lietuvių kalbotyrai ir išugdė pirmuosius lietuvių kalbininkus."

Panašią giesmę traukia ir K. Ulvydas, pradėdamas savo straipsnį "Lietuvių literatūrinės kalbos vystymasis tarybinės santvarkos metais" (117-136 psl.): "Savo veikalu 'Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai" draugas Stalinas padėjo tvirtus tarybinio kalbos mokslo teorinius pamatus, nubrėžė aiškų tolesnio tarybinės kalbotyros vystymo kelią, išaiškino kalbos kaip visuomeninio reiškinio esmę, jos specifinius ypatumus, visuomenines funkcijas, struktūrą, ryšį su mąstymu, atskleidė pagrindinius kalbos vystymosi dėsnius ir kelius." Atrodo, kad seniau, ligi Stalino, V. Europos mokslininkai nieko gero nėra nuveikę kalbotyroje, nieko nesupratę apie visuomenines kalbos funkcijas, jos ryšį su mąstymu ir visai nesirūpinę pagrindiniais jos vystymosi keliais; tik su Stalinu viskas staiga nušvito ir bematant paaiškėjo. Tik paklausykime: "Genialūs draugo Stalino darbai kalbos mokslo klausimais, parodę, jog šiuolaikinės kalbos elementai buvo sukurti dar gilioje senovėje, iki vergovės epochos (o ar vėliau, vergovės metu ir po vergovės, jie nebebuvo toliau kuriami? P. S.), atskleidę pagrindinius kalbų vystymosi kelius antagonistinėse formacijose (o ar kalbos nesivysto kitokiose, ne antagonistinėse, formacijose? P.S.) ir išaiškinę to vystymosi gaires socialistinėj ir komunistinėje visuomenėje, yra didžiulis lobis, duotas ne tik kalbininkams, bet ir istorikams, archeologams ir kitų visuomeninių mokslų atstovams. Nėra abejojimo, jog tų mokslų bendradarbiavimas galutinai išspręs ir lietuvių bei slavų kalbinio artimumo klausimą" (133-134 psl.)

Arba: "Lietuvių kalbos gramatikų kūrėjai iš rusiškųjų žodžių *dopolnenije, priloženije, opredelenije* išsivertė lietuviškus gramatinius terminus — *papildinys, priedėlis, pažyminys.* Iš tarybinės epochos vertinių tipo naujadarų minėtinis šie: *prastovėjimas* (prostoj), *perlenkimas* (peregib), *sanglauda* (smyčka), *ūkiskaita* (chozrazsčiot), *sienlaikraštis* (stengazeta), *savikritika* (samokritika), *paruoša* (zagotovka), *išdirbis* (vyrabotka), *bendratautinis* (obščenarodnyj), *kolūkis* (kolchoz).... ir daugybė kitų" (134-135 psl.). Tai vis yra palaiminga kūryba, kurios lietuvių kalbai suteikia didingoji rusų kalba!

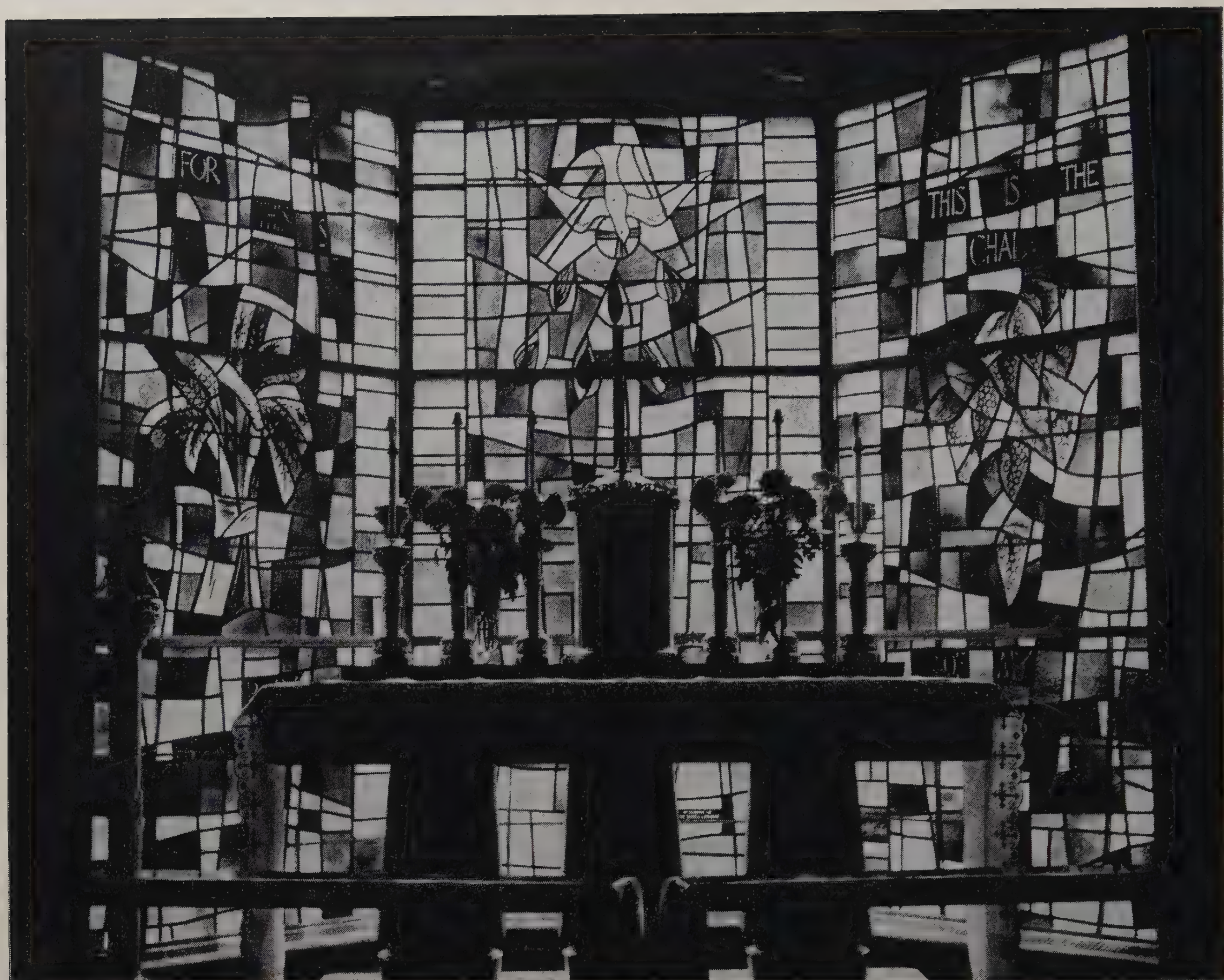
Sekant rusų kalbotyrines nuotaikas 1950-1952 m. ir vėliau, visi augščiau minėtieji tarybinių lietuvių kalbininkų ir kitų mokslininkų "teiginiai" mūsų nei kiek nenustebina: jie iš kailio nerdamiesi, stengiasi eiti savo mokytojų keliu arba bent pasirodyti neprastesni už juos; todėl jau minėtasis "Žinyno" tomas niekuo nesiskiria pvz. nuo rusų Mokslų Akademijos Filosofijos instituto 1951 m. antru leidimu išleisto kolektyvinio veikalo "Voprosy dialektičeskogo i istoričeskogo materializma v trude J. V. Stalina Marksizm i voprosy jazykoznanija", o kaikurie autoriai net viršija rusus; pvz. J. Žiugžda, dabar pateisindamas Lietuvos prijungimą prie caristinės Rusijos ir tai laikydamas net didele pažanga bei gerove, pralenkia tokį A. E. Mordinovą (iš Jakutsko), kuris minėtame Filosofijos instituto leidinyje tvirtina, kad dabartinių Rusijoj pajungtųjų tautų kalbos iš viso nebeįmanomos kultivuoti be rusų kalbos pagalbos: rusų kalba dabar pasidariusi antroji visų tų tautų gimtoji kalba!

Ir tokios kalbotyrinės nuotaikos ne tik žodžiais vyravo Stalino laiku, bet jos ištikimai buvo gyvenime vykdomos ir vėliau. Vienas iš konkrečių šios linijos darbų yra 1954 m. Vilniuj išleistas "Dabartinės lietuvių kalbos žodynas", kurio pratarmėj rašoma: "Žodyną rašant, atrenkant žodžius, charaktrizuojant juos stilistiniu ir kitais požiūriais, aiškinant žodžių reikšmes ir t.t., buvo vadovaujamasi marksizmo-leninizmo klasikų pasisakymais leksikos klausimais, ypač J. V. Stalino veikale "Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai" duotaisiais teiginiais apie pagrindinį žodyninį fondą ir jos žodyninę sudėtį." Iš to jau visai aišku, kad šis žodynas yra ne moksliškai objektyvus, bet ideologiškai selektyvus: jame tyčiomis išleista daugelis dažnai gyvenime vartojamų žodžių, pvz. *adventas, anatema, atvelykis, babtistas, čekistas, dekalogas, enkavedistas, evangelija, evange-*

listas, komunija, ostija, trejybė ir kt. Visi tikybinės, filosofinės, kultūrinės, politinės, visuomeninės ir pn. reikšmės žodžiai aiškinami pagal vieną grubų kurpalį, pvz. *filantropija* "viena iš buržuazijos priemonių darbo žmonėms apgaudinėti ir savo parazitizmui bei eksploatatoriškam veidui maskuoti veidmainiška, žeminančia "parama beturčiams", siekiant atitraukti juos nuo klasinės kovos" (tikroji žodžio reikšmė yra: žmonių meilė, labdarybė, pagalba kitiems iš meilės) ir kt. Žodžiai gana dažnai pavaizduojami sąmoningai tendencingais pavyzdžiais, pvz. religija yra liaudies opiumas, religija yra viena iš dvasinės priespaudos rūšių ir tt.

Kitas įdomus tarybinis leksikografinis užsimojimas yra tolimesnis didžiojo lietuvių kalbos žodyno leidimas. Pirmieji du šio žodyno tomai redaguoti be komunistų priežiūros, vadinas, "buržuaziškai": žodžiai duodami iš įvairiausių šaltinių, be jokio skirtumo, žodyne nevaroma jokia propaganda, į žodžių vartoseną žiūrima tokią, kokia ji buvo sukurta istorijos būvy, ir, svarbiausia, šis žodynas laikomas didžiuoju pačių lietuvių sukurtu kalbos lobynu, todėl į jį nededamos lietuvių kalboj seniau visai nevartotos tarptautinės svetimybės ir tt. Tai, žinoma, komunistams negalėjo patikti, ir todėl jie pasiryžo senąją žodyno leidimo praktiką pakeisti. Tam tikslui 1952 m. balandžio 22-24 d. Vilniuj buvo sušaukta išplėstinė leksikografijos, leksikologijos ir terminologijos konferencija, kurioj dalyvavo Rusijos Mokslų Akademijos Kalbotyros instituto, Ukrainos MA Kalbotyros instituto ir Latvijos MA Kalbos ir literatūros instituto atstovai. Po to, "vadovaujantis marksizmo-leninizmo mokslu apie kalbą, remiantis minėtosios konferencijos diskusijų medžiaga ir tarybinės leksikografijos teorija bei praktika, 1953 m. pradžioje buvo sudaryta nauja žodyno redagavimo instrukcija, kurios pagrindiniai principai buvo apsvarstyti Rusijos MA Kalbotyros instituto koordinacinės komisijos pasitarime" (LKŽ III tomo pratarmė). Galutinai ši instrukcija buvo patvirtinta Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinės tarybos. Vadinas, vieni lietuviai neįstengė (arba, geriau pasakius, komunistų vadovybė jiems nepatikėjo) sudaryti naujų žodyno radaguojamųjų taisyklių, kurios tiesiogiai būtų išplaukusios iš mokslinio lietuvių kalbos žodyno pobūdžio ir istorinės pačios lietuvių kalbos sandaros: kaip visur kitur, taip ir čia į reikalą buvo pažvelgta ne pro pačios lietuvių kalbos istorinę raidą ir jos objektyvią vartoseną, bet pro ideologinius komunistinius akinius.

Praktiškai šių naujųjų komunistinių instrukcijų vykdymas taip atrodo. Visas šis didysis lietuvių kalbos žodynas buvo paverstas aiškinamuoju šių dienų literatūrinės kalbos žodynu. Pirmoj vietoj keliami aikštėn patys naujausi, o senesni arba retesni dalykai nubrukami į paskutinę vietą arba visai praleidžiami. Iliustraciniai sakiniai pirmiausia imami iš komunistinių šaltinių, dažnai net iš Tiesos, iš vėlyvų Lenino arba Stalino raštų vertimų ir kt. Išmetamos visos tariamos buržuazinės nacionalistinės citatos, kurių apsčiai sutinkame pirmuosiuose dviejuose tomuose; dėl tos priežasties tyčiomis išmesti net ištisi šaltiniai, pvz. A. Smetonos raštai ir kt. Gausiai dedamos tarptautinės svetimybės, kurios seniau lietuvių kalboj beveik visai nebuvo vartojamos, pvz. *gambitas, genas, generalisimas, genetika* ir kt. Toliau mėginama nurodyti kaikurių skolinių kilmę arba skirti naujadarus nuo nenaujadarų, bet daugkur visai nenuosekliai ir net prieštaringai. Pvz. *gamakas* "pakabinamas regztis gulėti" paliktas visai be kilmės ir tik nurodomas į *hamaką;* bet šie žodžiai yra skirtingos kilmės: *gamakas* yra paskolintas iš rusų *gamak,* panašiai kaip *galstukas, gusaras* iš rus. *galstuk, gusar,* o *hamakas* yra atsiradęs iš V. Europos kalbų (plg. prc. *hamac,* isp. *hamaca* ir kt.). *Garadas* (kirčiuojamas skiemuo *-ra-)* "tvoros baslys, mietas, statinis" irgi tepalyginamas su *garą̃dyti* "tverti tvorą," kuris jau savo keliu kildinamas iš rus. *gorodit';* bet iš tikrųjų galėjo būti visai kitaip: dėl savo kirčio vietos *garą̃das* pirmiausia kildintinas iš gud. *goród* (su kirčiu antrame skiemenyje), panašiai kaip *barãgas* "šieno kūgis; pakeliama ir nuleidiama pastogė šienui, šiaudams, durpėms krauti" iš gud. *boróg* ir kt.; plg. ukr. *goród* (kirčio vieta antrame skiemenyje) "daržas, užtvara", rus. *ogorod* "užtvara, tvora, tuinas" ir kt.; toliau iš *garãdas* galėjo būti sudaryta *garãdyti* (su ta pačia kirčio vieta kaip ir *garadas* ir *garadúoti* "tvorą tverti", plg. *baslyti* ir *basliuoti* iš *baslys* ir kt. *Gaubtūras* laikomas hibridu, o *gobtūras* lenkišku skoliniu (iš *kaptur);* bet iš tikrųjų *gobtūras* pagal *gobti* "gaubti" yra perdirbtas iš *koptūras,* o šis jau savo keliu yra paskolintas iš lenkų *kaptur. Gemýna* (su priesagine akūtine priegaide) "apylinkė", pažįstama tik iš Maž. Lietuvos raštų, negali būti pirmoj vietoj paskolinta iš lenkų *gmina,* bet drauge su *gemýnē* ir *gimýna* yra kilusi iš vok. žem. *gemēne* "Gemeinde". *Grēda(s),* kuris žodyne tepalyginamas su rus. *griada* ir latvių *grēds,* iš tikrųjų yra gud. skolinys — iš *griada* (iš sen. slav. *gręda,* kuriai atliepia liet. *grinda*). *Godlyvas* "godus, gobšus", kurio nenurodyta jokia kilmė, yra hibridas, sudarytas su slav. priesaga *-lyvas. Grinyčia* "pirkia, troba", kuriai neduota jokia kilmė, yra pasko-

ALBINAS ELSKUS — VITRAŽAS ŠV. ANTANO PRANCIŠKONŲ VIENUOLYNE NIUJORKE

linta iš gud. *gridnica,* žr. Fraenkel Lit. etym. Wb. 169 t. *Griekas, griešnas, griešnikas* ir kt. yra paskolinti ne iš rusų, bet iš tiesioginių kaimynų, gudų ar lenkų, tuo metu, kada lietuviai su rusais dar neturėjo jokių santykių. Iš Valančiaus ir Daukanto raštų duodamas veiksmažodis *grebti* yra neteisingai rekonstruota tarminė lytis *grēbt* (su ilgu *ē),* kuriai rašomojoj kalboj tegali atliepti *greibti.* Kuršaičio *giriēnas* visiškai be reikalo minimas žodyne, nes, ištisai neduodant tarminių lyčių, kam tad ši reikalinga? Pagaliau vieni vėlyvesni naujadarai pažymimi (pvz. *gaisrasienė, gamtotyra, garbėmyla, garsynas* ir kt.), o daugelis kitų panašių darinių visai nutylima, pvz. *gamyba, ganykla, gabėtroška, garotiekis, griežyklė* "smičius" ir kt.

Iš šitų kelių pavyzdžių jau aiškiai matyti, kad į moksliška atskirų žodyno dalykų dorojimą nebuvo kiek reikiant atkreipta dėmesio, nors ideologiniu (propagandiniu) paties žodyno apipavidalinimu apsčiai parodyta susirūpinimo: frazeologinės ir iliustracinės medžiagos panaudojimą prižiūrėjo pats Literatūros ir kalbos instituto direktorius žurnalistas K. Korsakas; tarybinės (komunistinės) leksikografijos teorijos bei praktikos pritaikymą stropiai sekė iš Leningrado atgabentas prof. Borisas Larinas (kilimo ukrainietis); J. Balčikonis, apsčiai pridaręs tariamų buržuazinių ir nacionalistinių "klaidų", buvo pašalintas nuo tolimesnio redagavimo; buvęs ilgametis žodyno sekretorius Napalys Grigas, ištikimas J. Balčikonio mokinys, su laiku turėjo kitur jieškotis darbo (kurį laiką dirbo valstybinėj leidykloj) ir kiek vėliau anksti išeiti į pensiją, ir tt.

Bet gyvenime nėra nieko pastovaus: viskas daugiau ar mažiau kinta. Štai dar neseniai,

prieš kelerius metus, didžiausias pasaulio išminčius ir mokslo korifėjas J. Stalinas kaip visų mokslo sričių, taip ir kalbotyros buvo laikomas didžiausiu autoritetu, kurį, rašydamas kokį mokslinį veikalą, net nieko bendro neturintį su politika ar ideologija, būtinai turėdavai pat pradžioj paminėti, pacituoti ar kaip nors kitaip dėkingai paliaupsinti. Ir mūsiškiai, kaip jau iš dalies matėme, yra stengęsi šią duoklę su kaupu atiduoti. Bet štai atėjo Nikita Chruščiovas, pakėlė audrą prieš asmeninio kulto garbinimą, ir tuojau daug kas pasikeitė: pamažu pradėjo iš mokslinių darbų nykti įkyrios komunistinių klasikų niekam nereikalingos citatos, buvo pradėtos minėti "buržuazinių" kalbininkų pavardės, imta juos cituoti, su jais ginčytis ir tt. Pvz. 1947 m. išleistosios "Senosios lietuviškos knygos" 224 psl. buvęs mano klausytojas doc. J. Kruopas, rašydamas apie slavybes M. Mažvydo kalboj, prisipažįsta, kad, slavizmus aiškinant, buvo ištisai remtasi mano disertacija, nes tai esąs "pats naujausias ir pilniausias slaviškų skolinių tyrinėjimas", bet mano, kaip "trepno" buržuazinio kalbininko pavardės, neišdrįso paminėti. Tą pat daro šiame leidinyje ir Povilas Pakarklis, šaltinių sąraše minėdamas mano "Lietuvių kalbos žodžių darybą". Visai kas kita jau yra po 10 metų. Pvz. 1957 m. straipsnių rinkiny ("Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai") jau mums pažįstamas K. Ulvydas, irgi buvęs mano klausytojas, rašydamas apie prieveiksmio bei prielinksnio *paskui* kilmę, 122 psl. jau atvirai cituoja mano minėtąjį veikalą drauge su mano kaip autoriaus pavarde. O A. Valeckienė savo rimtame darbe "Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas" (Literatūra ir kalba. 1957, II 161-327) mano kalbamąjį darbą su pavarde ne tik daug kartų cituoja, bet 158-259 psl. dar nurodo, kas ir kaip mano padaryta. Istorijos mokslų kandidatas J. Jurginis, rašydamas apie *viešė* ir *pats*, sako: "P. Skardžius, turėdamas galvoj kalbinius duomenis, dėl *viešpaties* padarė tokią išvadą: '*viešpats*.... yra reiškęs ne ką kita kaip kiemo, kieme gyvenančios padermės valdovą' arba *viešpats* yra 'viešės, t.y. kiemo, jame gyvenančios padermės valdovas' (Liet. kalbos žodžių daryba, 394,404 psl.). Šis spėjimas, žinoma, dar nėra įrodymas, kad *viešė* buvo vadinamas kiemas arba kaimas, nes kiemas ir kaimas yra šių dienų sąvokos, o *viešpatis* — tolimos praeities. Jis tik paragina filologus ir istorikus plačiau šį dalyką patyrinėti" (t.p., 331 psl.).

Tai yra jau didelė pažanga: buržuazinis kalbininkas, tas V. Europos grobikų imperialistų pakalikas, duoda progos pagalvoti komunistiniam istorikui, ir šis, toliau tyrinėdamas, prieina beveik tą pačią išvadą, kaip ir jo buržuazinis įkvėpėjas: iš vienos pusės ir jam *viešpats* yra "viešės vyras, jos valdovas arba seniūnas" (331 psl.), o pati *viešė* (334 psl.) reiškia "giminės bendruomenės gyvenvietę" (tai, kas slavų buvo *župa* vadinama); iš kitos pusės aš nei nemėginu įrodyti, kad *viešė* ir *kiemas* arba *kaimas* yra buvę tas pat: aš šiuos žodžius pavartojau tik trumpam paaiškinimui. Etimologiškai *viešė* ir *kiemas (kaimas)* yra visai skirtingos kilmės, ir nėra jokios abejonės, kad jų pirminės reikšmės su laiku yra gerokai pakitėjusios. Šaknys * *veiš- (viešē, viešėti, viešnia*, lat. *viesis* "svečias" ir kt.) ir *vaiš- (vaišės, vaišinti*, prūsų *waispattin* "šeimininkę" ir kt.) balsių kaitos laipsniais santykiauja su šaknimi *viš- (vienvišys* "vienai vienas, vienišas", asmenvardžiai *Viš-vilas, Viš-tartas* šalia *Vieš-vilas, Vaiš-vilas* ir kt.), kurią sutinkame ir kitose indoeuropiečių kalbose: sen. indų *viś-* "sodyba, gyvenvietė", avest. *vis-* "bendruomeninis kaimas, Gemeindedorf", ček. *ves* (iš * *viš-)* "kaimas" ir kt. Sudaromoji *viešpaties* dalis *vieš-*, kaip sutartinai rodo kitos ide. kalbos ir iš dalies dar mūsų kalba (plg. sen. ind. *viśpati-* "namų šeimininkas", avest. *vispaiti-* "kaimo, bendruomenės valdovas", M. Daukšos *viešē* "užvažiuojamas kiemas, gaspada" ir kt.), senų senovėj bus taip pat reiškusi "bendruomeninę gyvenvietę, sodybą, kaimą, slav. župa, vok. Gau", ir todėl *viešpats* iš pat pradžios irgi bus buvęs ne kas kitas kaip "viešės, bendruomeninės gyvenvietės, kiemo šeimininkas, valdovas". J. Jurginio noras nuaiškinti *viešės* reikšmę ideologiškai ("viešė.... reiškė.... kaimą, kol kaimu imta vadinti feodalo sodyba", 344.) yra trafaretinė komunistinė normonė (wishful thinking), ir todėl mudviem apie tai nebėra ko toliau šnekėti.

Bet šita mano trumpa nuokrypa į siauresnį taką kaip tik aiškiai rodo, kad tarybiniai kalbininkai, padėję į šalį savo nelemtąją, net ir stalininę, ideologiją kalbotyroje ir pirmoj vietoj remdamiesi tik kalbiniais duomenimis ir logiška tų duomenų interpretacija, gali lengvai susikalbėti su jų pravardžiuojamais buržuaziniais kalbininkais. Pvz. aš jau nuo seniau manau, kad būdvardis *viešas* yra vėliau antriniu būdu atsiradęs iš tokių sudėtinių žodžių kaip *vieškelis* ir kt., ir tą savo manymą iš dalies trumpai jau esu pareiškęs savo "Liet. kalbos žodžių daryboj" (404 psl.). Beveik tos pačios nuomonės yra ir J. Jurginis, tik jis, apie tai kalbėdamas, visai nutyli manąją nuomonę.

Apskritai imant, lig šiol Lietuvoj platesnio masto ir gilesnių istorinių palyginamųjų kalbotyrinių veikalų beveik nesutinkame. Iš dalies geresnei darbų rūšiai gali būti priskirtas

tik vienas kitas didesnis mokslinis straipsnis arba lituanistinė disertacija. Pvz. jau minėtame kolektyviniame darbe ("Kai kurie liet. kalbos gramatikos klausimai") yra išsspausdintas gana rimtas ir objektyvus K. Ulvydo straipsnis "Vienaskaitos naudininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmiai su formantais *-(i)ui*, *-i* lietuvių kalboje" (115-168psl.). Taip pat gerą įspūdį daro ir Z. Zinkevičiaus 1955 m. apgintoji ir 1957 m. išspausdintoji disertacija "Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai" bei A. Valeckienės jau minėtasis darbas "Dabartinės liet. kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas". Abu šie pastarieji darbai yra daugiau aprašomojo pobūdžio: pirmajame vaizduojama įvardžiuotinių būdvardžių raida, antrajame dabartinė jų vartosena. Ir vienas ir kitas autorius rašo blaivai, nesiblaškydami į ideologinius šuntakius, nors abudu stengiasi rašyti populiariai, be didesnio įsigilinimo į specialesnius, probleminius dalykus. Tačiau, reikia pripažinti, abu šie darbai yra didžiai naudingi lietuvių kalbos mokslui: juose pateikiama daug faktinės, iš dalies net visai naujos, medžiagos; A. Valeckienės darbas, be to, dar pasižymi ir gražiu tos medžiagos išdėstymu.

Specialiai liet. kalbos istorijai yra didžiai svarbi Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto 1957 m. išleistoji "Pirmoji lietuvių kalbos gramatika", kurią sudaro fotografuotiniu būdu atspausdinta D. Kleino 1653 m. "Grammatica Litvanica" bei 1654 m. vokiška santrauka "Compendium Litvanico-Germanicum", tų dviejų gramatikų lietuviškas vertimas, gale pridėti kaikurių D. Kleino vartojamų terminų ir tikrinių vardų paaiškinimas ir T. Buchienės bei J. Palionio parašytas įvadinis straipsnis apie kalbamųjų gramatikų pobūdį bei sandarą. Visas šis darbas J. Balčikonio ir B. Larino priežiūroj atliktas rimtai, ir todėl bus didelė pagalbinė priemonė tolimesniems istoriniams lietuvių kalbos tyrinėjimams.

Artimos rūšies leidinys yra ir J. Jablonskio "Rinktiniai raštai' kurių pirmasis tomas buvo 1957 m. išleistas Vilniuje. Į šį tomą sudėti svarbesnieji J. Jablonskio vadovėliai: 1901 m. "Lietuviškos kalbos gramatika", 1911 m. "Lietuvių kalbos sintaksė", 1922 m. "Lietuvių kalbos gramatika' ir 1928 m. "Linksniai ir prielinksniai". Šie visi raštai tik perspausdinti, nepakeitus net ir rašybos, todėl jie, lig šiol buvę mažiau beprieinami, galės būti naudingi ne tik praktikai, bet ir vėlesnių laikų lietuvių bendrinės kalbos istorijai. Į antrąjį tomą žadama sudėti svarbesnius J. Jablonskio straipsnius bei recenzijas "lietuvių kalbos žodyno, žodžių darybos, sintaksės, stilistikos ir kitais kalbos praktikos klausimais". Šio rinkinio sudarytojas ir jo įvado autorius yra J. Palionis, 1953 m. apgynęs disertaciją "Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880-1901)". Apie J. Jablonskį jis, apskritai imant, rašo palankiai, tik kur galėdamas neiškenčia nepatraukęs savo komunistinės gaidos. Pvz.: "Būdamas ribotos pasaulėžiūros, Jablonskis dar nesuprato, ką reikia daryti, kad tie ponai "nejodinėtų žmonių sprandais", nesuprato, kad iš kapitalistinės priespaudos gali išvaduoti tik revoliucinis darbo žmonių judėjimas" (13 psl.).

Visai kitokios paskirties yra Lietuvos Mokslų Akademijos 1957 m. Vilniuj išleistas pirmasis "Lietuvių kalbotyros klausimų" tomas (194 psl.). Tai yra įvairių kalbinių straipsnių rinkinys, skirtas lietuvių kalbos fonetikos, dialektologijos bei kitiems gramatiniams klausimams nagrinėti. Pats didžiausias ir vertingiausias straipsnis yra V. Vaitkevičiūtės "Lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų sudėtis" (5-65 psl.). Čia autorė, remdamasi eksperimentiniais tyrinėjimais, atliktais Leningrado universiteto fonetikos laboratorijoje ir naudodamasi žinomo rusų mokslininko L. Ščerbos fonemos mokslu, yra nustačiusi lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų skaičių (iš viso 45) ir davusi jų klasifikaciją pagal tarimo bei kalbos organų veikimo būdą. Pati priebalsinių fonemų charakteristika, be to, dar gausiai pavaizduota palatogramomis, kimogramomis ir rentgenogramomis. Apskritai, visas šis straipsnis sudaro gana solidų, rimtą įspūdį: tai yra pirmas šios rūšies darbas lietuvių kalba.

Antras pagal dydį ir svarbą šio rinkinio straipsnis yra E. Grinaveckienės "Mituvos upyno tarmės fonetika" (119-175 psl.). Tai yra tik viena "Mituvos upyno tarmės" aprašo dalis, kurioj iš pradžios kalbama apie tarmės plotą, jos ribas, apie aprašomojo ploto praeitį ir tos tarmės ligšiolinius tyrinėjimus, toliau smulkiai aprašomi garsai, balsiai bei priebalsiai ir jų įvairūs junginiai. Garsų transkripcija vartojama visai primityvi, beveik tokia kaip ir rašomosios kalbos, todėl tarmės niuansinės garsinės ypatybės tik iš dalies, maždaug apytikriai teiškeliamos aikštėn.

Visuose kituose straipsniuose tik paskiri įvairių tarmių reiškiniai tenagrinėjami: J. Senkaus "Pirmosios lietuviškos knygos tarmė" (7-82 psl; nieko naujo daugiau nepasakyta kaip 1929 m. norvego Chr. Stango disertacijoj apie M. Mažvydo kalbą), E. Mikalauskaitės "Kirčio ir priegaidės kaita, arba metatonija, pietvakarių dzūkų tarmeje" (85-95 psl.), J. Aleksandravičiaus "Kirtis ir priegaidė Kretingos tarmėje" (97-106 psl.; autorius numaningai skiria tos tarmės penkis kirčius bei penkias

priegaides ir visa tai vykusiai pavaizduoja gausiais tarminiais pavyzdžiais, lyginamais su rašomosios kalbos atitikmenimis), V. Grinaveckio "Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių kirtis" (109-117 psl.), J. Karvelytės "Liepiamosios nuosakos dvejopos formos ir jų vartojimas Rytų Lietuvos tarmėse" (181-187 p.); šiame gerame ir vertingame straipsnyje autorė duoda visą eilę nepaprastų rytietiškų liepiamosios nuosakos lyčių, pvz. *patyly* "patylėk", *klūpies* "klaupkis", *neš* "nešk", *būj, bū* "būk", *dainuo, dainuoj* "dainuok", *lipte* "lipkite, *šluojte* "šluokite", *sėdyte* "sėdėkite", *mokaitės* "mokykitės" ir kt.) ir I. Jašinskaitės "Kirtis, priegaidė ir jų poveikis vokalizmui Biržų tarmėje" (180-184 psl.).

Be augščiau minėtųjų vertingesnių lituanistinių darbų, paminėtinos dar kaikurios įdomesnės lituanistinės kandidatų disertacijos, pvz. J. Kruopo "M. Petkevičiaus raštų leksika" (1952), J. Senkaus "Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė" (1955), V. Mažiulio "Lietuvių ir kitų baltų kalbų skaitvardžiai" (1955), V. Urbučio "Lietuvių kalbos leksikos homonimų susidarymo būdai" (1956), A. Laigonaitės "Vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje" (1957) ir kt.

Pagaliau dar tenka prisiminti ir didįjį lietuvių kalbos žodyną, kurio jau ketvirtas tomas pasirodė 1957 m. (apima raides I-J). Nors, kaip jau minėta, gerokai ideologiškai išsijotas ir turi tam tikrų mokslinių trūkumų, jis visdėlto pasilieka vienas iš didžiausių lietuvių kalbos šaltinių: jame randame daug autentiškos medžiagos, surinktos dar mūsų geriausių rinkėjų, pvz. K. Jauniaus, K. Būgos, J. Jablonskio, A. Vireliūno, J. Balčikonio ir kt. Atmetus visokias komunistines ideologines priemaišas ir kaikuriuos nevykusius aiškinimus bei pertvarkymus, tas gausus lietuvių kalbos lobynas yra labai naudingas lietuvių kalbos mokslui, bendrinės kalbos kultūrai, įvairių sričių terminijai ir kt. Todėl pageidautina, kad po perilgų krapštymųsi ir visokių frizavimų šis didžiai svarbus darbas bent kartą būtų ko greičiau baigtas.

Taip pat reikia dar pabrėžti, kad dabartinėj Lietuvoj užsimota aprašyti visas tarmes, paruošti lietuvių kalbos atlasą ir parengti mokslinę lietuvių kalbos gramatiką. Tai rodo, nemaža kas rimtesnio mėginama daryti arba jau iš dalies ir daroma lietuvių kalbos mokslo srityje platesniu mastu,tik visa bėda, kad, išskyrus jau senyvą J. Balčikonį, ten nėra daugiau vyresnio amžiaus, geriau įsidirbusių lietuvių kalbininkų, o jaunųjų kalbininkų karta dar turi būti moksliškai išauginta. Kita sunkenybė yra ta, kad Lietuvių kalbos institutas, pirmiau buvęs savarankis, dabar yra sujungtas su Literatūros institutu ir turi bendrą vadovybę — direktorių K. Korsaką, žurnalistą, savo gimnazinį ir universitetinį mokslą sutvarkiusį tik 1940 m., rusų okupacijos metu. Matyti, komunistų vadovybė taip padarė tik neturėdama visai patikimo geresnio lietuvio kalbininko komunisto, kuris galėtų visai tinkamai, t.y. komunistiškai, ir lietuvių kalbos mokslą tvarkyti.

JUOZAS MIŠKAS

Š V. P R A N C I Š K U S

Atsisakiau tėvų, garbės, pasaulio turto,
Atsisakiau tuščių linksmybių ir džiaugsmų;
Jiems apakau, ir mano ausys jiems apkurto,
Ir sieloj buvo dangiškai džiugu, ramu . . .

Siūbavo, skilo, sviro, bokštai Laterano,
Bet aš juos prilaikiau savais pečiais kukliais.
Patvirtino Jis regulą sekėjų mano,
Ir vėl mes ėjom Jo nuženklintais keliais.

Maitino mus malda, neturtas ir kuklumas,
Ir stiprino atsižadėjimas savęs.
Šventai tikėjome, kad Jis į savo Rūmus
Mus, kaip savuosius mylimus vaikus, nuves.

Prie mano kojų glausdavosi plėšrūs žvėrys,
Ir girių paukščiai tūpdavo man ant pečių.
Man rožėmis žydėjo pilko lauko svėrės,
Kalnų takelis tiesėsi keliu plačiu...

Sultonai klausės paprasčiausių žodžių mano,
Neįsakydami apleisti jų žemes.
Kariuomenės jau mirštančiajam karavanui
Aš suradau palapines gaivias, ramias.

Aš Klarai nukirpau jos plaukus gyvo šilko,
O ji gyveno jau svajonėmis Dangaus,
Pamėgus buitį šiurkščią, varganą ir pilką,
Ilgėdamosi Sužadėtinio brangaus.

Jo garbei giedro džiaugsmo himnus aš giedojau.
Ir pasirodęs Jis, Gyvenimą žadąs,
Man, kaip žemiausiam savo tarnui, dovanojo
Žmonijos Atpirkimo Kankinio žaizdas . . .

Aš tiesdavau rankas į skaisčią saulę,
Aš laiminau kelius padangės debesų . . .
Palaimos aš meldžiau Jo sukurtam pasauliui,
Ir mano sieloj dangiškai džiugu, šviesu.

TAMSIOJI SIELOS NAKTIS

IŠ "KETURIŲ KVARTETŲ"

T. S. ELIOT

O naktis naktis naktis. Viskas eina į naktį.
Tuščios tarpžvaigždinės erdvės, tuštuma tuštumon,
Kapitonai ir pirkliai, garsūs literatai,
Dosnūs meno mecenatai, politikai, valdovai,
Ministeriai ir daugelio draugijų prezidentai,
Ir pramonės magnatai, ir vadai artelių, visi į naktį eina,
Aptemsta saulė, mėnuo, ir Gotos almanachas,
Ir Biržos Gazeta, Direktorių žinynas;
Atšąla protas ir veiklos motyvas dingsta.
Ir einam mes visi su jais tyliosin pakasynosin,
Pakasynosin niekeno, nes nieko laidoti nėra.
Tariau aš savo sielai: Būk tyli, tegul tave tamsa apsiaučia
Ir Dievo ji tesie tamsa. Kaip teatre,
Kai šviesos užgesinamos, kai keičiama scena,
Ir užkulisiuos girdim duslų trenksmą, griūvant tamsai ant tamsos,
Ir žinome, kad kalvos, medžiai, tolimi vaizdai,
Ir išdidus, puikus fasadas nustumti šalin —
Arba kai požeminis traukinys per ilgai stoja tarp stočių,
Ir pasigirsta pokalbiai ir dingsta tyloje
Ir kiekvienam veide matai gilesnę dvasios tuštumą,
Kai padidėja baimė dėliai nieko negalvojimo —
Tariau aš savo sielai: Tylėk ir lauki be vilties,
Nes gal tu ko netikro vilsies; lauk be meilės,
Nes gal pamilsi ką netikrą; dar liks tikėjimas;
Tačiau tikėjimas, viltis ir meilė — laukia jie visi.
Lauki be minties, nes minčiai tu nepasiruošus:
Taip virs tamsa šviesa, tyla — šokiu.
Ošimas tekančio vandens, ir žaibas žiemą.
Nematomas čiobrelis ir žemuogė miške.
Sode nusijuokimas, ir ekstazės aidas —
Nedingsta visa, tik iššaukia, rodo kančią
Mirimo ir gimimo.
Tu sakai, kad aš kartoju,
Ką kartą jau sakiau. Sakysiu vėl.
Ar vėl sakyt? Idant patektum,
Kur jau esi, ir kad išeitum iš ten, kur tu nesi,
Turi tu eit keliu, kuriam nėra ekstazės.
Idant pasiektum tai, ko nežinai,
Turi tu eiti nežinojimo keliu.
Idant turėtum tai, ko neturi,
Turi tu eiti neturėjimo keliu.
Idant pasiektum tai, kuo tu nesi,
Turi tu eit keliu, kuriam nesi.
Ir ko tu nežinai, yra tikriausia ką žinai
Ir ką turi, yra ko neturi
Ir kur esi, yra kur tu nesi.

Vertė *A. Tyruolis*

PAŽAISLIO VIENUOLYNO LEGENDA

ANTANAS VAIČIULAITIS

I

Netrukus po to, kai buvo pašventinta Pažaislio bažnyčia, vieną liepos dieną, jau saulei nusileidus už girių, vienuoliai, susispietę aplink prijorą tėvą Jeronimą, prie didžiojo altoriaus kalbėjo vakarines maldas.

Lauke siautė audra. Žaibas plieskė po žaibo, perkūnas griaudėjo po visą dangų ir dusliai dundėjo po tamsiais kupolo skliaustais. Pro nykius ir vienodus psalmių balsus buvo girdėti, kaip lietus čiurkšlėmis pila į stogą ir latakais liejasi ant žemės. Vėjai blaškė medžius, ir liepos vaitojo, lyg būtų gyvos.

Tokią tai valandą prie vienuolyno durų kažkas susibaladojo. Iš pradžių niekas to ir neišgirdo, o gal manė, kad daužosi vėjas, atplėšęs šaką. Tik brolis vartininkas, kuris turėjo budrią ausį, ūmai pakilo ir priėjęs pravėrė duris. Audra tėškė jam lietaus gūsius tiesiai į veidą, kad jis net turėjo prisimerkti. Valandėlę jis tamsoje negalėjo nieko įžvelgti. Jam pasivaideno, lyg čia pat, ranka pasiekiamas, kažkas susigūžęs stovėtų — taip arti, kad jautei, kaip alsuoja.

Brolis paklausė:

—Kas čia?

Niekas jam neatsakė.

Jis norėjo ištiesti ranką ir apgrabalioti, kai tuo tarpu per visą dangų išsišakojo žaibas, lyg kokis degantis medis. Akimirką jis paplastėjo nuo rytų ligi vakarų, skaistus ir didingas, ir tik paskui plyšo, su baisiu trenksmu išnykdamas ir palikdamas naktį dar juodesnę.

Tame tarpe vartininkas jau buvo spėjęs prie durų pamatyti vyrą, susitraukusį ir drebantį nuo audros.

Brolis įsivedė jį vidun ir paprašė:

—Malonėkite atsisėsti, o aš ...

Žmogus, augalotas ir sunkus, klusniai nudribo ant suolo. Vienuolis guviai apsisuko ir, nuskubėjęs, naujieną apsakė tėvui Jeronimui.

Abu jie grįžo prie keleivio. Rado jį kažkaip sustingusį, užsižiūrėjusį prieš save į grindis, ant kurių jau buvo nutekėjęs vandens latakas.

—Na, ir vėtra... Džiaugiamės, kad galime priimti jus po vienuolyno stogu — prašneko prijoras.

Žmogus į jo balsą vos krustelėjo.

—Ar iš toli atvykote? — teiravosi tėvas Jeronimas.

Svečias sėdėjo lyg apdujęs, lyg nieko negirdėtų ir nematytų aplink save. Net ir gavęs sausus drabužius, jisai nepajudėjo, ir vienuoliams teko jį pervilkti. Jis davėsi rengiamas, kaip mažas vaikas, ir paskui vėl sudribo ant suolo.

Pažaislio ekonomas Fabijonas, pastabus ir praktiškas, stengėsi iš ateivio rūbų nuspėti, kas jis tokis būtų. O anas dėvėjo, kaip tų dienų miestelėnai ar bajorai: prie skrybėlės buvo plunksna, dabar šlapia, ant pečių užsimetamas apsiaustas be rankovių ir su sagtimi ant krūtinės, o švarkas buvo taip pat ilgas, suveržtas juosta. Ant kojų mūvėjo pušnis, kurias dabar vienuoliai buvo nutraukę ir, pažliugusias, pastatė kertėje. Daugiau jis nieko ir neturėjo, išskyrus ryšulėlį ir lazdą.

Apkuopę, vienuoliai jį koridoriais nusivedė į virtuvę, kur brolis Silvestras jau buvo spėjęs užvirti vandens.

Vyras, klusniai atsisėdęs prie stalo, kur jam buvo parodyta, gėrė liepžiedžius ir vis kažkur klajojo. Jis, turbūt, nė negirdėjo, ką jam pasakojo tėvas Jeronimas, Fabijonas ir kiti vienuoliai. Pagaliau jie ir išsivaikščiojo, kas prie savo maldų, kas prie darbų, kas prie knygų.

Likosi tik prijoras ir keleivis. Šio skruostai pamažėle atsigavo ir buvo skaisčiai raudoni, o ir visas jis atrodė tokis stambus, — plačių rankų, drūtų pečių ir apžėlęs vešlia barzda.

Užkandęs jis nustūmė puoduką nuo savęs ir pakilo, sykiu imdamas savo ryšulėlį ir lazdą.

Už langų vis dar švaistėsi žaibai, tik jau atokiau, kažkur anapus Nemuno ir Rumšiškių girios.

Prijoras jį švelniai palytėjo už rankos ir tarė:

—Mes jums jau paruošėme nakvynę...

Svečias, lyg pagautas, nuleido galvą ir sušnabždėjo:

—Jūs tokie geri...

Buvo tai pirmieji jo žodžiai.

Tada užėjo kažkokia keista, beveik aklina tyla, kurią drumstė tik medžių ošimas lauke.

Nežinodamas ką daryti, tėvas Jeronimas paėmė keleivį už alkūnės, žadėdamas jam parodyti nakvynę.

Ir čia ištiko nepaprastas dalykas.

Ar tai pajutęs kažkokį didelį, jam parodytą gerumą, ar genamas savo regėjimų ir min-

čių, žmogus visu savo stambiu kūnu griuvo prie vienuolio kojų, jas traukdamas prie savęs, krūpčiodamas ir vapėdamas žodžius, kurių prijoras negalėjo sugaudyti. Tik atsikvošėjęs iš savo nustebimo, jis suprato, kad pro savo kukčiojimą anas kartoja:

—Mamytė... mano mamytė mirė...

Ir paskui jis pliupte prapliupo, raudodamas kaip mažas vaikas.

Visa ši scena būtų buvusi juokinga, jeigu tėvas Jeronimas nebūtų supratęs, kad štai žmogus jam atvėrė savo širdį ir išgraudojo savo tragediją, ieškodamas prieglobsčio ir supratimo.

Švelniai kaip bemokėdamas, prijoras pakėlė jį nuo žemės ir pasodino ant krėslo.

Keleivis po šio pratrūkimo pasirodė lyg nuskaidrėjęs, nors iš jo akių vistiek nenyko liūdesys, gailestis ir susimąstymas apie kažin ką tolima ir brangu.

Vienuolis dabar žinojo: žmogus regėjo savo motinėlę, kuri jau mirus.

Svečias sėdėjo ir, visai nepaisydamas, ar kas jo klauso ar ne, dabar kalbėjo ir kalbėjo. Jis apsakė savo mažas dienas ant Aknystos upės krantų, smulkiai nupiešė savo gimtinę trobą ir tėviškės sodo medžius. Jis šnekėjo apie tai, kaip jis laipiojo po obelis, kaip eidavo į miškus aviečių rinkti, kaip paskui našlė jo motina išvykusi į Vilnių ir ten tarnavusi vieno turtingo kailių pirklio namuose, leisdama sūnų į mokslus. Jis pats buvo apsitrynęs, jėzuitai jį buvo pralaužę lotynų kalboje, bet jo galva buvusi pramušta muzikai — ir jis jau buvo beįsitaisąs vargonininku šventos Barboros bažnyčioje, kai rusai vėl užpuolė Vilnių, plėšė ir degino miestą, “krūtis pjaustė, vaikus išvirdami”, kaip sako poetas. Tada tai žuvo ir jo motina. Nuo to laiko jis nerandąs ramybės ir einąs per miestus, žmones ir vienuolynus.

Taip jis šnekėjo ir šnekėjo, kol ir pirmieji gaidžiai pragydo.

Paskui jis nutilo.

Prijoras nuvedė jį gulti ir, atsisveikinęs, paliko ten jį vieną. Keleivis netrukus užmigo drūtu miegu.

Rytojaus dieną pakilo jis vėlai, kai saulė jau buvo pakopusi viršum Pažaislio liepynų. Jis sukiojosi po bažnyčią, vis pasakojosi tėvui Jeronimui, apžiūrinėjo vienuolyno pastatus, ūkį ir vaikščiojo po miškus, nuklysdamas ligi pat Nemuno.

Taip prabėgo visa diena, graži ir giedra, su mėlyna padange, su bičių spiečiais liepose ir su pušų kvepėjimu, kur tik beeitum.

Panašiai praslinko ir antra, ir trečia diena, o svečias neėmė keleivio lazdos į rankas ir netraukė mūsų žemės keliais ir vieškeliais į kitus miestus ir kitus vienuolynus. Jis atrodė lyg aprimęs, lyg radęs savo prieglobstį — ir pamažu jis kibo tai prie vieno, tai prie kito darbo, ir visur jis tiko: ar darže, ar sode, ar prie malkų skaldymo, ar virtuvėje, ar kur nors kitur. Jis triūsė pamažėle, labai atsargus ir tylus su žmonėmis, niekam į kelią nepareidamas, kiekvienam stengdamasis įsiteikti, kaip tai daro žmogus, ar net šunelis, kuris nori, kad jo neišvarytų.

Spėjo praslinkti jau viena ir antra savaitė, — ir beveik visi čia su juo apsiprato: jis jau turėjo savo vietą ir bažnyčioje per maldas, ir valgomajame prie stalo, ir savo kambarį, kuriame jis miegodavo arba užsidaręs kažką galvojo.

Ir taip Pažaislio vienuolynas padidėjo nauju nariu, kurį visi vadino broliu Jonu, nors iš tikrųjų jisai nebuvo vienuolis, o tik šio ordino įnamis, arba socius, kaip jie lotyniškai vadinami.

Anais laikais Pažaislis buvo gan triukšminga vieta, nes bažnyčia, nors ir pašventinta, buvo dar statoma daugel metų. Kai jau buvo suplaukę marmurai iš Krokuvos, geležis iš Rygos ir Dancigo, iš įvairių kraštų subėgę menininkai pjaustė altorius iš medžio, tapė paveikslus ir lipdė angelus bei šventuosius. Kasdien buvo kas nors naujo: štai atgabeno bokštui laikrodį iš paties Niurnbergo, štai vėl atvažiavo vienuolyno fundatorius Kristupas Pacas su savo žmona prancūze Klara Izabele de Mailly-Lascaris, atgabendami kryžių ir septynias žvakides su Burbonų lelija, arba vėl atvykdavo turtingi pirkliai, visokie meistrai, paprasti smalsuoliai ir maldininkai, nusilenkdami stebuklingajai Dievo Motinai, kurios paveikslą Pacui dovanojo ne kas kitas, kaip patsai popiežius Aleksandras Septintasis.

Brolis Jonas daugiausia sukinėjosi tarp meistrų ir menininkų. Jis taip prijunko prie jų, kad tie jam kartais duodavo ir patapyti. Net pasakojama, kad bažnyčios prieangyje, scenose iš Senojo Testamento, brolis Jonas nudažęs pranašo Elijo vėžėčių ratus. Tačiau jam labiausiai patikdavo Marijos Dangun Ėmimo ir Marijos vainikavimo paveikslai. Kai juos tapė, brolis Jonas ištisas valandas pratupėdavo ant pakopų, paduodavo dažus, nuvalydavo teptukus ir visaip stengėsi įsiteikti dailininkams italams.

Jis ir kitur buvo vienuolynui naudingas. Susidraugavęs su ekonomu tėvu Fabijonu, jisai su juo važiuodavo į Kauną, kai kamanduliams reikėdavo apsipirkti. Ten jis vaikščiodavo po krautuves, derėdavosi, o kartais ir dykai ką nors vienuolynui išprašydavo. Tokiose išvykose brolis Jonas buvo guvus ir linksmas, kaip žmogus pripratęs maišytis tarp kitų. Vieną sykį atsitiko, kad, grįždamas Pažaislin, tėvas Fabijonas

niekur negalėjo brolio surasti. Apėjęs visas pažįstamas krautuves, jis pagaliau dirstelėjo vienon karčiamon prie miesto aikštės. Nors buvo ir nepatogu, ekonomas, pasikėlęs sutaną, žengė per slenkstį į gan jaukų, su senoviškomis suskliaustomis lubomis kambarį, ir vienoje kertėje išvydo Joną, kuris, pasidėjęs stiklą malvazinio vyno prieš save, svajojo, pro langą žiūrėdamas į miestą. Paskui jisai ir vėl ištrūkdavo iš vienuolyno ir grįždavo skaisčiai raudonais žandais, gerai nusiteikęs. Prijoras Jeronimas nieko jam nesakė, nes tai atsitikdavo retai. Be to, brolis Jonas kai kada labai praversdavo meistrams italams, kai juos apnikdavo gimtojo krašto ilgesys arba kai ir jie norėdavo ištrūkti Kaunan, o negalėdavo ten susišnekėti. Jisai kiauras valandas galėdavo klausytis italų meistrų Pietro Putini, Palloni da Campa, Giovanni Merli, Ferdinando dalla Croce ir kitų pasakojimų apie savo žemę. Jis taip įsigilindavo ir susižavėdavo, kad italai jį tiesiog nunešdavo prie Florencijos palocių, Lukos mūrų, juosiančių miestą, prie Paskutinės Vakarienės Milane ir pastatydavo viduramžinėse Sienos gatvėse.

Brolis Jonas su ekonomu Fabijonu dar vaikščiodavo po lankas panemuniais ir rinkdavo įvairias žoleles. Mat, šis tėvelis galvojo, kad reikia Pažaislio vienuolynui išrasti naują gėrimą, panašiai kaip kartūzai ar benediktinai. Gražiomis pavasario ar vasaros dienomis jiedu, kaip du gužučiai, stypčiodami braidžiojo pievomis, lankstėsi prie žiedų ir, lyg du sąmokslininkai, jau iš anksto džiūgavo, kokia vienuolynui bus garbė ir nauda, jeigu jiedviem pasiseks, ir net turėjo išradę vardą savo eleksyrui: jis vadinsis Vinus Montis Pacis, čia turint galvoje du dalykus — vienuolyną, kuris dar buvo šaukiamas Eremus Montis Pacis, ir patį steigėją Kristupą Žygimantą Pacą.

Paskui ekonomas su broliu Jonu užsidarydavo ir virindavo žoleles. Jiedu ragaudavo visokių mišinių, ir vienas antrą guodė, kad pagaliau jiedviem pasiseks. Ir niekas negalėjo apkalbėti, kad jiedu būtų kada nuo tų garų apdujęę ar, besriūbčiodami , nuplėšę vienuolynui šlovę.

Jeigu taip būtų įvykę, tikriausiai tokią istoriją būtų užrašęs tėvas Bernardinas, kuris vedė vienuolyno kroniką, atžymėdamas ne tik didelius įvykius, bet ir tokias smulkmenas, kada bitės spietė, kada pirmos kregždės grįžo, kada obelys pražydo arba kada jam pačiam kalvis ištraukė gėlusį krūminį dantį. Šalia mažmožių ėjo stambieji atsitikimai: kada lankėsi popiežiaus legatas, kiek arklių traukė Paco vežėčias, kada ir kokio amžiaus mirė vienuoliai ir broliukai, kada į bokštą buvo įkeltas didysis varpas ir kada Pažaislyje viešėjo poetas Pranciškus Šrubauskas. Apie popiežiaus legatą tėvas Bernardinas savo kronikon buvo įtraukęs ir vieną labai linksmą istoriją, kurią visi čia žinojo ir mėgo, būtent — kaip jį Pažaislio kamanduliai buvo nugirdę midumi.

Brolį Joną tarpais užkalbindavo ir vienuolyno dailidė brolis Izidorius, kuris gyveno prie savo dirbtuvės. Visą nuliekamą laiką tasai praleisdavo skaičiuodamas. Jis popieriaus lakštuose išskaičiuodavo kalendorius, metus ir dienas, įvairias šventes, geometrijos formules ir tikėjo, kad beskaičiuojant galima viską patirti: kiek debesyje lašų, kiek ant marių kranto smėlio grūdelių, kiek ilgumo nuo čia ligi pragaro dugno. Vieną dieną, jis, susimąstęs ir šventiškas, broliui Jonui pranešė — baigiąs apskaičiuoti, kiek Kristaus kraujo lašų telpa ostijon. Be to, dailidė tikėjo, kad jei tik žinai skaičių, gali padaryti visa, ką nori. Kaip pavyzdį jis pasakojo, kad vieną dieną jis atitikęs velnio skaičių, ir kipšui tai be galo nepatiko: tik pasmirdo visas namelis, ir piktoji dvasia nukaukė tenai, iš kur buvo atsidanginusi. Nuo to laiko jokios pagundos nebekankindavo Izidoriaus, o prieš tai net ir plaktis tekdavę.

Broliui Jonui dar vienas vienuolis krito į akį: jis vaikščiojo tylus, užsidaręs, ilgas valandas pražiūrėdamas į bažnyčią, glostydavo jos sienas, rausvą ir juodą marmurą, o kartais įkopdavo augštai į bokštą, tikrindamas sijas, suveržimus, atbrailas. Jonas tačiau prie jo artintis nedrįso. Iš kitų vienuolių jis patyrė, kad tai esąs garsusis statytojas italas Ludovico Fredo, pirmasis Pažaislio bažnyčios architektas. Nebaigęs jos statyti, jis įstojo vienuolynan ir čia pasiliko.

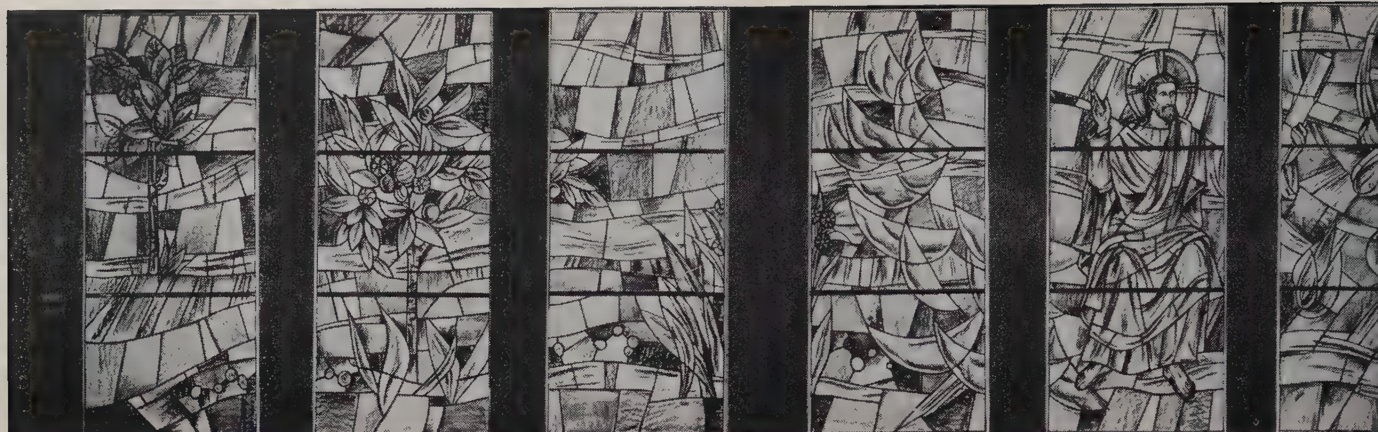
Ilgainiui brolis Jonas susibičiuliavo ir su juo. Jiedu beveik nešnekėdavo, tik sykiu žiūrėdavo į bažnyčią ir kiekvienas kažką sau mąstydavo.

Vieną dieną, jau prabėgus gerokai laiko, Ludovico Fredo taip jam prabilo, rodydamas į bažnyčią:

—Kaip karalienę, aš ją pakėliau viršum žemės ir girių. Dar nieko čia nebuvo, o aš ją šioje erdvėje jau regėjau: stačiau sienas, išvedžiojau skliaustus ir kėliau bokštus. Jokia motina nėra taip išdidžiai ir su tokia meile išnešiojusi savo kūdikio, kaip ją ašai.

Ir paskui, jau kalbėdamas ne broliui Jonui, o pačiai bažnyčiai, italas sakė:

—Tu gyveni mano širdyje, ir naktų tamsybėje aš klausausi ir išgirstu tavo balsą, — ir tavo žodžiai yra mano paties širdies kraujo ir meilės kalba. O, tu pasilik ir gyvenki iš kartos į kartą, ir aš laiminu tave, glausdamas prie mano krūtinės.

ALBINAS ELSKUS — PIEŠINYS VITRAŽUI APVAIZDOS LIGONINĖS KOPLYČIOJE, HOLYOKE, MASS.

Ir jis stovėjo tenai, rankas išskėtęs, lyg iš tikrųjų savo glėbyje laikytų pačią bažnyčią.

II

Taip praslinko ir vieni, ir antri, ir treti metai. Dienos ėjo lygiai ir vienodai o brolis Jonas pasiliko, koks buvęs: nei perdaug geras, nei perdaug blogas, bet visų mėgstamas. Dėl to jam niekas neprikišdavo, jeigu jis pražūdavo Kaune karčiamoje prie aikštės, ar susiginčydavo su italais meistrais, ar kartais, net paties prijoro prašomas, nieko nedarydavo. Bet tai atsitikdavo retkarčiais, o šiaip jis buvo paslaugus, visados prie ko nors pritapęs.

Tokis jis būtų gal ir baigęs savo dienas, jeigu ne vienas atsitikimas, kurį čia ir papasakosim.

Buvo kaitri vasara —ir aplink vienuolyną kvepėdamos žydėjo liepos, gausdamos nuo bičių.

Brolis Jonas dar brėkštant pakilo su tėvu Fabijonu, nuėję prie Nemuno prisigaudė ir išsikepė žiobrių, o paskui vėl goglinėjo po lankas, skainiodami žoles savo eleksyrui. Kai pintinės buvo pilnos, jiedu grįžo į vienuolyną. Bet brolis Jonas, nenurimdamas tokią gražią dieną tarp mūrų, kažko lyg maudžiamas ir šaukiamas, vėl pasiėmė krepšį ir išėjo skinti liepžiedžių. Radęs itin kuplų ir seną medį, jis pirmiausia apskabė jį nuo žemės, o paskui, pasistojęs ant gumbuotų šakų, raškė, ligi pintinė buvo pilna.

Baigęs darbą, jis išlipo ir, jausdamasis pavargęs, prisėdo čia pat, atsišliejęs į kamieną. Paskui jį suėmė miegas. Patogiau išsitiesęs liepų ūksmėje, nė nepajuto, kaip jis ėmė snūsti. Vėliau jis negalėjo tikrai pasakyti, ar jis buvo visai užmigęs, ar tik snūduriavo, kai pamatė, kad jis miręs, o jo siela pakilo į erdves ir pro žvaigždes skriejo dangaus link, labai vieniša, menka ir bejėgė, traukiama neaprėpiamų erdvių vis tolyn ir tolyn. Žvelgdama į visas puses, brolio Jono vėlė iš pradžių nieko negalėjo pamatyti ir stebėjosi, kaip vienas miršta žmogus. Tik kai akys apsiprato, ji išvydo, kad visa erdvė pilna tokių pat vėlių, kurias visas, kaip rudenį vėjas lapus, kažkokia galybė neša per šiuos šaltus, begalinius plotus dausų kraštan. Visos buvo tylios, susigūžusios, lyg kokie vienuoliai po savo gaubtuvais, ir susimąsčiusios apie tą valandą, kada jos turės stoti prieš savo Teisėjo veidą.

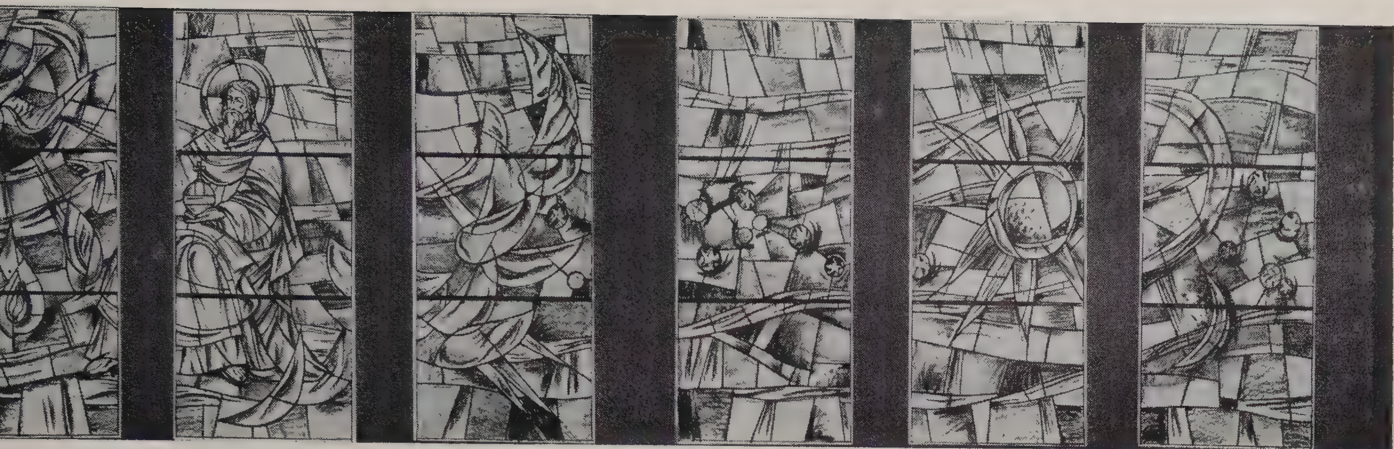
Pagaliau brolis Jonas ir kitos vėlės pajuto, kad artinasi prie dangaus vartų: čia ir žvaigždės buvo didesnės ir vaiskesnės, ir numirėlių vis tirščiau, o kartais ir angelas praplasnodavo, šviesus kaip žaibas. Brolis Jonas pamatė, kaip pro jį, džiugiai sparnais vasnodamas, praskrido vienas itin linksmas angelas: rykaudamas jis nešė nekalto kūdikio vėlę prie Viešpaties Dievo sosto.

Ir taip vėlės, eidamos lyg kokiu Paukščių Taku, viena po kitos ilga virtine sustojo prie dangaus vartų, pro kur jas įleidinėjo šventas Petras.

Brolis Jonas buvo taip susirūpinęs, kaip jis stos prieš Augščiausiąjį, kaip jis bylos ir kokiais žodžiais teisins savo nedorus darbus, ir kaip pažvelgs į savo motinėlės veidą, kad nė nepastebėjo, kaip kažkas jį švelniai stuktelėjo ir tarė:

—Eik tiesiai tolyn.

Tai šventas Petras rodė jam taką danguje. Buvo ten taip šviesu ir gražu, kad brolis stovėjo apstulbęs ir nežinojo, kur bepasukus.

Kai jis taip lūkuriavo, iš visų pusių buvo girdėti švelnios giesmės ir sklido tokia nuostabi muzika, kokios jis nebuvo girdėjęs nei iš geriausių vargonų Vilniaus mieste.

Jonas ūmai pajuto liūdesį: štai jis stovi Dangaus prieangiuose, ir niekas iš jo giminės neateina jo pasitikti, netgi jo motinėlė, kuri buvo nukankinta.

Bet, matote, danguje žmogui nevalia liūdėti, ir brolio Jono gėla buvo trumpa. Nespėjo liūdesys pajudinti jo širdį, kai štai jis pamatė takeliu per dangaus pievas atbėgant du mažus angeliukus, lyg du mažus broliukus. Būtum sakęs, kad jiedu iš tikrųjų yra du kūdikėliai, jei ne sparniukai, prisegti prie apykūnių jų petukų. Jiedu bėgo krykštaudami, pasišokinėdami, susikabinę už rankučių ir tokie lengvi, kad, rodos, ims ir paplastės į orą, kaip dvi plaštakės.

Pribėgę prie Jono, vienas jį paėmė už vienos rankos, kitas už antros, ir tarė:

—Broli mūsų, atleiski, kad pavėlavome tavęs pasitikti. Bet ką tik dangun atskrido vienas angelas ir atnešė Dievuliui švento kūdikio vėlę. Užsižiūrėję mes ir sugaišom.

—Kodėl jūs mane vadinate savo broliu? — paklausė Jonas.

—Mudu esava tavo dvyniai broliukai, kurie maži mirėme ir kurių neatsimeni. Mes seniai tavęs laukėme.

Paskui jie švelniai truktelėjo už rankos jį ir tarė:

—Eikime.

Jiedu nusivedė jį per dangų. Iš visų pusių vešėjo ten žalios lankos, kuriose augo gražiausios gėlės ir vaikščiojo Dievo išrinktieji. Ir nejautei ten nei šalčio, nei šilumos, o buvo taip, kaip žmogus norėtumei gyventi ir gyventi.

Laikydami brolį Joną už rankų, abu angeliukai nesiliovė jam pasakoję apie dangaus grožybes, rodė atskirus angelus ir arkangelus, gležnomis rankytėmis mojavo šventiesiems, patriarkams ir pranašams — ir visi jie smagiai atsakinėjo šiems dviems linksmuoliams, sykiu šlovindami Viešpatį Dievą.

Giesmės kaskart gaudė gražiau ir gražiau, ir brolis Jonas suprato, kad jis jau artėja prie Dievo sosto. Čia angelų ir šventųjų minios buvo tirštesnės, ir chorų balsai tokie gryni ir švarūs, kad žemėje nei sapnuoti tokių negalėjai.

Staiga, minioms prasiskyrus, jis tiesiai prieš save, bet dar atokiai, išvydo sostą ir ant jo sėdintį Dievą.

Visi, kurie čia buvo, giedojo Viešpaties šlovei. Net ir du jo broliukai laidė savo plonus ir laibus balselius, liaupsindami Augščiausiąjį.

Prieš sostą ilgomis eilėmis stovėjo vėlės ir laukė savo ištarmės.

Ten ėjo popiežiai, vyskupai, kunigaikščiai, kaimiečiai, darbininkai, dailininkai miškų kirtėja, akmenskaldžiai, pirkliai, vertelgos, bankininkai, dainininkai, vienuoliai ir visokie kitokie, koke tik yra gyvenę žemėje.

Viešpats lenkėsi prie jų visų, klausė jų bylos ir tarė savo teisingą sprendimą. Jo veidas čia būdavo linksmas, čia niaukdavos ir liūsdavo, nesgi liūsta ir Dievo širdis, o čia vėl nušvisdavo nepaprasta džiaugsmo banga, kai prie Jo prisiartindavo kūdikių vėlės. Žemai Jis nusilenkdavo prie jų, glostydavo jų galvas ir juos skirdavo prie savo pačių rinktiniausių chorų, o vieną, tokį mažą mažutėlį, gal ką tik gimusį, pakėlęs prispaudė prie savo krūtinės ir paskui rodė visiems angelams ir šventiesiems, kurie giedojo: "Pašlovintas Tavo vardas, kuris nekaltą kūdikį glaudi prie savo mylinčios širdies".

Pagaliau brolis Jonas, kuris laukė savo eilės, pasijuto likęs vienas ir beklūpąs prieš Dievo sostą. Jo broliukai buvo pasitraukę į kitų dangaus kūdikėlių būrį.

Tą akimirką per jo sąmonę perbėgo visas jo gyvenimas ir visi jo darbai: ir tie, kuriais jis džiaugėsi, ir tie, kurių nenorėjo nusinešti dangaus karalystėn, o juo labiau paties Augščiausiojo akivaizdon.

Kaip darydavo gyvas būdamas nepatogioj valandoj, taip ir dabar, suklupęs prie Viešpaties kojų, jis ėmė greitai galvoti, kaip savo šunybėms radus švelnesnius išsireiškimus ir apibrėžtis. Jis žinojo, kad tokių gudrybių žemėje griebiasi visi apsukrieji, net ir vienuoliai: svarbu tavo darbą pastatyti geroj spalvoj.

Visos šios mintys tetruko tik tiek, kiek būtum spėjęs pirštu pamojuoti, gal dar trumpiau.

Ir kai brolis Jonas stengėsi sumesti nekaltus žodžius ir jau buvo bepraveriąs burną, viršum savęs, nuo Dievo sosto, jis išgirdo juoką.

Nustebęs pakėlė akis ir dar labiau apstulbo: ant Viešpaties sosto sėdėjo jis, brolis Jonas, ir jis buvo Dievas, kuris turėjo teisti tą, kuris čia klūpojo, ieškodamas gudrybių.

Ir tasai, kuris ten buvo prie sosto, didžiai susigėdo.

O Soste Sėdintysis žiūrėjo į klūpančią vėlę — ir jo žvilgsnis buvo tolimas, aprėpiąs amžius, žvaigždžių kelius, žemes ir visus žmones. Pro jį skriejo metai, ėjo kartų kartos, pynėsi dangaus kūnų keliai ir visata: nuo ramunės žiedo lankoje prie Aknystos upės ligi okeanų platybių, ligi kalnų viršūnių, tarpžvaigždinės tylumos ir begalinėse erdvėse bėgančių milžiniškų pasaulių, kurios, sprogdamos, gimdė naujas saules ir žvaigždes.

Kada Soste Sėdintysis taip regėjo amžius ir žvaigždžių kelius, prie jo rinkosi naujos vėlės, kurių gausybėje brolis Jonas visai išnyko ir buvo lyg nepastebimas.

Ir štai dabar iš savo augšto sosto jis turėjo teisti šias vėles ir duoti savo teisingą sprendimą.

Iš pradžių ėjosi sklandžiai.

Gaudžiant angelų chorų giesmėms, Jis laimino kūdikius ir motinas, kurios mirė begimdydamos, laimino vargšus ir galinguosius, ir dideles kitų minias, kurios, lyg kokia upė, nesiliovė plaukusios artyn.

Bet štai prie sosto atėjo tironas, kuris žudė žmones, ir čia pat subėgo visos jo aukos: kurie buvo nukankinti, kuriems buvo nukirstos galvos, išplėšti liežuviai, nulupti nagai, kurie buvo supūdyti kalėjimuose. Visi jie rodė savo žaizdas ir šaukė, kad Dievas jiems priteistų teisybę ir nubaustų tironą. O šisai prieš mirtį buvo susitaikęs su Dievu ir baigė savo dienas kaip geras krikščionis.

Begalvojant, kokią ištarmę duoti, prie sosto prasiveržė motina, tokia jauna, lyg būtų dar mergaitė, ir blaškėsi šaukdama:

—Leisk man grįžti žemėn ir padėti mano vaikeliams, kuriuos palikau našlaičiais ir kuriais niekas nesirūpina. Jie verkia iš bado ir šalčio, ir kaip aš begaliu klausytis jų balso, danguje būdama!

Dar jai nenutilus, prie Dievo sosto pribėgo vyras su perdurta krūtine ir šaukė:

—Štai jis mane iš pasalų užmušė, kada aš buvau nuodėmėje, ir kam, Viešpatie, leidai man amžinai žūti!.

Kai jis taip skundėsi ir sielvartavo, prisiartino du kūdikėliai ir kalbėjo:

—Dievulėli, mes čia visur ieškom savo mamytės ir nerandame. Kur tu ją, iš mūsų atėmęs, padėjai?

Iš jiedu buvo tokie švelnūs ir maži, kad Dievui sugraudo širdis. Jis pakėlė akis, ar nepamatys kur šių vaikelių motinos.

Jis žvelgė po angelų ir šventųjų minias, po savo išrinktųjų būrius, ir niekur jos neišvydo.

Tada jis žvelgė į visas dangaus kertes ir kerteles. Bet motinos ir tenai neregėjo.

Umai sudrebėjo Soste Sėdinčiojo širdis: čia juk buvo du jo dvyniai broliukai, kurie jį prie dangaus vartų sutiko ir čia už rankų atvedė.

Jis vėl apžvelgė visą dangų ir susirūpinęs tarė:

—Iš tikrųjų kurgi mano motina?

Išgirdę jo balsą, nutilo visi dangaus chorai, angelai, patriarkai, pranašai ir šventieji.

Šioje tyloje Dievas pamatė, kad pačiame dangaus pakraštyje yra atsiradęs plyšys, tokis plonas, kaip skustuvo ašmuo. Pro tą spragą kitoje pusėje buvo matyti liepsnojant pragaro ugnis — didelė, karšta ir stipri. Ji šokinėjo, tartum volais ritosi pragaro lubomis, lyg ieškodama, pro kur prasiveržus ir išsiliejus. Tačiau plyšys buvo tokis plonelytis, kad nė smulkiausia kibirkštėlė nebūtų galėjusi pro jį prasismelkti.

Ir štai pro tą plastančią liepsną Dievo ausis išgirdo balsą, tokį silpną, kad niekas jo danguje negirdėjo. Įsiklausęs Jis pažino: iš pragaro liepsnų šaukė jo motinėlė.

Iš didelių tolybių jinai sakė jam:

—Išvaduok, sūnau, mane iš pragaro ugnies. Aš nieko nebuvau nusidėjus, tik iš pirklio buvau pavogus dešimt dukatų, norėdama tave į mokslus išleisti. O daugiau nieko. Mane ir nužudė, nespėjusią atsiteisti nei atgailą padaryti.

Sūnau mano, kurs esi galingas, sulaužyk pragaro vartus ir išvaduok mane iš amžinos ugnies.

Ji šaukė ir šaukė, čia garsiau, čia silpniau, o kartais liepsnos ir visai nustelbdavo jos balsą. Tam, kuris sėdėjo soste, regėjos, kad jis mato, kaip ji tiesia į jį rankas iš pragaro liepsnų, maldaudama ir prašydama, — jo motinėlė, kuri jį augino, rūpinosi ir kuri už jį amžinon kančion pateko.

Jis žinojo, kad jo galioje yra išvaduoti savo gimdyvę.

Kada Dievas taip svarstė savo širdyje, balsas šaukė vis garsiau ir graudžiau. O prie jo vis dar klūpojo dvyniai broliukai, kuriuos jis mylėjo, ir laukė jo ištarmės.

Staiga ir jiedu sukluso, išgirdę motinos balsą.

Verkdami, jie apkabino Viešpaties kojas ir maldavo, žiūrėdami savo gailiomis akutėmis į šviesų jo veidą.

Tada motinos riksmą išgirdo ir kiti dangaus gyventojai.

Kaip kokia giria visi jie, — pranašai, kentėtojai, vyskupai ir šventosios mergelės, — ėjo ir klaupė prie Augščiausiojo sosto ir tiesė į jį savo šventas rankas.

Bet tasai, kuris buvo soste, vis nepravėrė savo burnos ir netarė išvaduojančio žodžio.

Prie jo prisiartino ir pati Švenčiausioji Panelė, tokia graži ir maloni, kad visame danguje nebuvo skaistesnės žvaigždės už ją. Apkabino ji brolius dvynukus ir prašė Viešpatį.

O jo širdis drebėjo iš skausmo, girdėdama visus šiuos maldavimus, ir svyruodamas jis klausė pats savęs:

—Ar esu ašai gailestingumo Dievas?

Ir pilnas liūdesio ir nežinios, jis pakėlė savo akis, lyg dairydamasis, kas galėtų išvaduoti jį iš sielvarto.

Minios ūmai nutilo. Dievo šventieji ir išrinktieji sukosi ir žvelgė atgal, net ir tie du broliukai dvyniai, kurie buvo priglaudę savo putlius žandukus prie jo kojų.

Angelai ir šventieji kuždėjo:

—Ateina Jėzus, numylėtasai Jo Sūnus. Jis mums sakys pamokslą, kaip augščiausias kunigas. Ką jis turi mums šioje valandoj tarti?

Ir visi jie jautė didelę viltį savo širdyse.

Viename dangaus šone susiūbavo minios, lyg rugių laukas, kai per jį perbėga vėjas, ir pasirodė Jėzus Kristus. Jis ėjo iš lėto, apsivilkęs baltu rūbu kaip kunigas, ir jo rankose ir kojose buvo matyti vinių ženklai.

Jėzus Kristus priėjo prie sosto, priklaupė, ir atsisukęs, pravėrė burną ir taip kalbėjo:

—Jūs esate mano avys, o aš jūsų gerasai ganytojas. Aš neturiu kitokio įstatymo, kaip tas, kurį paliko mano Tėvas. Aš jus visus glaudžiu prie savo krūtinės ir tiesiu į jus savo rankas.

Kai jis taip kalbėjo, pro liepsnas vėl prasiskverbė motinos kliksmas, tokis gailus, kad beklausant galėjo plyšti širdis. Jos balsas darėsi vis garsesnis ir garsesnis, kad nuo jo skambėjo dangaus skliaustai ir skelbė Jėzaus žodžius. O buvo taip graudu, kad jautresnių šventųjų, net ir Dievo Motinos akyse sužvilgo ašaros.

Ir štai tasai, kuris sėdėjo soste, sudrebėjo, ir visą jį nuo to skausmo ėmė purtyti kažkokia vidaus gėla, kaip kad audros purto girių medį. Jį purtė vis labiau ir labiau, kad jis jau buvo bekyląs soste ir beskelbiąs savo ištarmę apie motiną, pragarą ir teisybę, bet kažkokia galybė jį trenkė taip stipriai atgal, kad jis krito sostan, nespėjęs apskelbti savo žodžio.

Pats trenksmas buvo tokis stiprus, kad brolis Jonas ėmė ir pabudo iš savo miego po liepa.

Jį purtė tėvas Fabijonas kalbėdamas:

—Būtum pramiegojęs ir vakarines maldas, jei būčiau nepamatęs, eidamas pro šalį.

Brolis Jonas pakilo.

Visą laiką kelyje, o paskui ir bažnyčioje jis negalėjo atitokti ir vis jautė, lyg visą jo dvasią purtytų kažkokia nežinoma galybė.

Tik į kelintą dieną jis nuėjo pas prijorą ir, išsitraukęs dešimt dukatų, atidavė juos, tardamas kažkaip keistai:

—Buvau gavęs juos iš savo motinėlės, bet kam man jų bereikia!

Tėvas Jeronimas pasiėmė pinigą, atidžiai jį apžiūrėjo ir pridūrė:

—Matai, atmuštas mūsų karaliaus Vladislovo vestuvėms.

Jis įsižiūrėjo į moteris, apsikabinusias ant pinigo, į ten atmuštą patranką ir balsu perskaitė įrašą: “Fides et pax tuta” ir įsidėjo į kišenę, slypinčią kažkur giliai tarp vienuoliško abito klosčių.

Jis, susimąstęs, valandėlę tylėjo, galvodamas. Po to, nusijuokęs, jis tarė:

—Ar betikėtum, kad kadais ir aš buvau žvalus bernas ir maišiaus tarp didelių ponų. Ką gi — buvau savo laiku liudininkas sužadėtuvių kontrakto tarp karalaičio Vladislovo ir Luizos Marijos iš Gonzagos namų. Vaikai jie tada buvo, ir jinai slapstėsi už damų, smalsiai žiūrėdama į kunigaikštį. Atsimenu ir kardinolą, ir tą puikų sietyną lubose, ir ponus, ir net šuniuką, kuris salėn įbėgo. O prancūzas Abraomas Bosse iš viso to nupaišė paveikslą, dar ir mane ten šone, tarp jaunikaičių padėdamas. A, seni laikai — dabar palikau tik kriunantis karšinčius.

Jis numojo ranka, pasakė ačiū už dešimt dukatų ir nuėjo vienuolyno koridoriais.

PASIPRIEŠINKIME KULTŪRINIAM NUOSMŪKIUI

JUOZAS GIRNIUS

c. 60-ties kreipimosi pasmerkimas moralės vardu. — Dar rūsčiau kolektyvinį pareiškimą pasmerkia Romos autoriai, kun. dr. J. Vaišnora ir dr. Z. Ivinskis, rašę ir "visos eilės kitų" vardu. Jei V. Volertas kalbėjo lyg iš salono (nors tam pašnekesiui iš jo ir pasitraukęs), tai Romos autoriai kalba lyg iš sakyklos, nebe mandagumo, o moralės vardu. Ligi galo logiškai išmąstomi jų priekaištai virsta principiniu klausimu, ar apskritai yra dora imtis bet kokios kritikos, bet kokio kritinio vertinimo.

Romos autoriai kolektyvinio pasisakymo tikslą pripažįsta "gražiu", bet pasirinktąją priemonę laiko "nevykusia". Kokia priemonė būtų "vykusi"? Ne iškelti aikštėn negeroves ir kviesti joms pasipriešinti, o patiems pasižadėti (ką pasižadėti — nebenurodoma). "Jei tai būtų 60 garbingų ir žinomų kultūrininkų deklaracija — mes, pasipriešindami kultūriniam nuosmūkiui, pasižadame ir įsipareigojame...—tada būtų buvę galima tik pasidžiaugti". Dabar gi Romos autoriai ne tik nesidžiaugia 60-ties kreipimusi pasipriešinti kultūriniam nuosmūkiui, bet yra susirūpinę, ar nebuvo nusikalsta: "mesti akmenį į kitus reikia turėti labai gryną sąžinę ir nebūti niekad padarius to, kuo kaltinami kiti". Romos autoriai taip yra įsijautę į moralės principus, kad, nors skaitė 60-ties pareiškimą, bet nepastebėjo, jog šiuo pareiškimu buvo teisiami ne konkrečiai žmonės, o tam tikros *apraiškos* (diletantizmo įsipilietinimas, įžūli autoreklama spaudoj, abejingumas kultūriniam gyvenimui, kritikos sunykimas etc.). Kadangi moralė kreipiasi į žmones ir santykius tarp jų, tai, imdami klausimą jos žvilgiu, Romos autoriai iš pat pradžių klaidingai suprato 60-ties pasisakymą.

60-ties viešas kreipimasis klausimą kėlė vienoj plotmėj, o Romos autoriai, jo nesuvokę, ėmė jį svarstyti visiškai skirtingoj plotmėj, vietoj keltųjų negerovių dalykiško svarstymo pereidami į asmeninių pareigų ir pažadų klausimą. Todėl pirmiausia reikia aiškiai išskirti dalykus, kurie liko suvelti. Savojoj plotmėj Romos autoriai remiasi teisingais moralės principais, tik neteisingai juos taiko visiškai skirtingoj plotmėj. Moralėj neginčijamai galioja principas, kad nedera žmogui teisti savo artimą. Priešingai, moralė įpareigoja žmogų teisti save patį, nes niekas neturi tokios "labai grynos sąžinės", kad galėtų nesijausti kaltas. Bet tie žmonių santykiuose teisingi moraliniai principai veda į anekdotus, kai pereinama iš san-

---

Brolis Jonas savo regėjimo niekam neapsakė. Bet ilgainiui vienuolyne ėmė sklisti šnekos, kad su juo nutikę kažkas nepaprasto. Mat, nuo anos dienos jis labai atsimainė, buvo visiems geras, klusnus, kiekvienam šypsojosi ir visai liovėsi vaikščiojęs į Kauną. Vienuoliai, kurie bažnyčioje sėdėjo šalia jo, pasakojo, kad jis savo maldose dažnai minįs savo motinėlės vardą — ir tada jo veidas darosi kažkoks švelnus ir paslaptingas, lyg jis kažką regėtų, ko niekas negali matyti.

Kaip visiems, taip atėjo ir brolio Jono valanda: jis mirė vieną gražų gegužės rytą, kažkaip laimingai šypsodamasis ir šnabždėdamas Pranciškaus Šrubausko sudėtos giesmės žodžius: "Jėzus — meilė mano ir teisybė..."

Nežinia kodėl, bet visiems buvo lyg savaime aišku: laidotuvių dieną mišias už jo vėlę laikė visi kunigai, lyg būtų miręs kokis prijoras, vyskupas ar šiaip garsus vyras, o ne paprastas broliukas. Pakasė jį šalia bažnyčios statytojo Ludovico Fredo. Gulėjo tenai brolis Jonas, lankomas vienuolių, maldininkų ir šiaip žmonių, kol, bėgant metams po metų, jo vardas ėmė dilti iš atminimo, ir ilgainiui jau niekas negalėjo nė jo kapo atrasti. Bet, sako, kasmet ant jo pražysta laukinė rožė, skleisdama nuostabų kvepėjimą, ir, vidudienio tyloj atskridusi, dūzgena ten samanė bitė, žadindama pasaką iš senų dienų.

Ir taip Pažaislio vienuolyne ir jo soduose gimė legenda apie vienuolį, kuris buvo regėjime pakeltas į dangų, kuris paskui šventai gyveno ir kurį, kai jis baigė savo žemiškąją kelionę, švelniai priglaudė juodoji žemė.

ALBINAS ELSKUS VITRAŽAS MADONA

tykių su žmonėmis į santykius su objektyvia tikrove: kūriniais, jų kritika, skirtingomis jų sampratomis etc.

Paanalizuokime konkrečiau Romos autorių pasisakymą, kad jie būtų džiaugęsi, jei būtų pasirodęs "garbingų ir žinomų kultūrininkų" pareiškimas su rezoliucija "pasižadame ir įsipareigojame". Kaip būtų buvę galima tokį reikalavimą patenkinti? Pirmiausia tektų atsisakyti nuo "garbingumo ir žinomumo" sąlygos, kaip morališkai nepriimtinos (čia ir prasideda paradoksas). Moraliai jautrūs žmonės patys sau neteikia moralinių kvalifikacijų. Žinomumas yra dar paviršutiniškesnis dalykas, reliatyviai galimas konstatuoti ir objektyviais kriterijais, bet garbingumas yra jau tikra moralinė kategorija. Galiu nelaikyti savęs negarbingu, bet neturiu teisės dėl to jau save garbingu viešai deklaruoti. Niekas nėra nenusikaltęs, o nėra kaltės, kuri būtų garbinga. Ir tie, kurie pasirašė kvietimą pasipriešinti kultūriniam nuosmūkiui, nedeklaravo savęs nei žinomais, nei garbingais, nors, be abejo, žinojo vieni kitus ir nelaikė vieni antrų negarbingais, sutikdami bendrai pasirašyti.

Jei pirmosios sąlygos teko atsisakyti kaip moraliai neprimtinos (ir pačių autorių neapgalvotai pastatytos), tai su antrąja pažadų sąlyga kiti keblumai atsiranda. 60 pasirašiusiųjų, be kitų negerovių, kreipėsi prieš grafomanų bei kitų manų veržimąsi viešumon. Negi buvo norima pažado: "pasižadame ir įsipareigojame nebūti grafomanai. . ." Tai juk jau pereiname į anekdotus. Liktų šis pažadas anekdotu ir tuo atveju, jei jį duotų ir patys grafomanai: jei kas neturi kūrybinio talento, tai ir nuoširdžiausiai pasižadėjęs ir įsipareigojęs neliks kitokiu, kokiu gimė. Visi gali ir privalo būti dori, bet ne visi gali ir užtat ne visi privalo būti kūrėjai. Kas galioja moraliniu žvilgiu, liečiančiu dorinį gyvenimą, virsta anekdotu perėjus ten, kur klausimas eina nebe apie moralinį padorumą, o apie kūrybinį pajėgumą. Moraliniu požiūriu visi ir visada turi už ką atgailoti, pasižadėti nebenusidėti. Bet jei kas turi tikrą kūrybinį talentą, tam ir tenka už jį Dievui dėkoti, o ne įsipareiginėti grafomanu nebūti. Dar mažiau ką žadėti ar įsipareigoti gali tie, kurie apskritai niekada nėra šioj srity niekuo nusidėję paprasčiausiai dėl to, kad niekada jų mūzos negundė. Negi ir jie turi pasižadėti nebūti tuo, kuo niekada nėra buvę. Nesiimant anekdotų, nereikia kalčių išpažinimo, atgailos ir pažadų reikalauti, kur tam nėra pagrindo.

60-ties kreipimesi neradę pageidautųjų pažadų, Romos autoriai daro išvadą, kad 60 pasirašiusiųjų pasirinko "neįpareigojantį kelią". Tai neteisinga išvada. Kad pasirašiusieji nesileido į komiškus pažadus, tai dar neteikia pagrindo juos kaltinti pasirinkus "neįpareigojantį kelią". *Neįpareigojantis kelias iš tiesų būtų buvęs abejingumas* — "po mūsų nors tvanas", "tesidedie, kaip dedasi", "tegu veiksniai rūpinasi" etc. Jei pasirašiusieji būtų abejingi mūsų kultūrinei gyvybei, tai nebūtų jie ėmęsi nė savo viešo kreipimosi, kuris jiems žadėjo tik tai, ko ir buvo sulaukta. Savuoju kreipimusi pasirašiusieji paliudijo sielojimąsi ir rūpestį mūsų kultūra. To negali neigti nė Romos autoriai. Iš pradžių apibarę už "neįpareigojantį kelią", toliau, lyg užmiršę, daro priešingą priekaištą, klausdami, kokiu pagrindu pasirašiusieji turį "teisę kalbėti lietuvių kultūros vardu". Pasirašiusieji kalbėjo savo pačių vardu, ir tik Romos autoriai jų sielojimąsi mūsų kultūra įsivaizdavo kažkokiu monopoliniu uzurpavimu. Niekas neturi monopolinės teisės kalbėti "lietuvių kultūros vardu", bet visi turi pareigos rūpintis jos gyvybe. Nereikia niekam jokio specialaus įgaliojimo iš vienokių ar kitokių oficialių organų, kad būtų turima teisės pasisakyti. Romos autorių priekaištas atspindi tą nelemtą mūsuose pažiūrą, kad tik formalieji "veiksniai" turi autoritetą skelbti, ko kada "tauta" reikalauja. Pavadinau šią pažiūrą nelemta, nes ji tiek pat pervertina "veiksnių" (dažnai labai neveiklių) vaidmenį, kiek nuvertina kiekvieno asmens pareigą pačiam sielotis. Ši pažiūra yra kalta už sudarymą nuotaikos visko laukti iš "veiksnių", o patiems nesijausti už nieką atsakingiems. Nėra geresnės dirvos klestėti abejingumui, kaip toks "tautos" autoriteto patikėjimas "veiksniams" ir "veiksneliams". Užtat ir klesti ši pelkinė nuotaika taip plačiai, kad net tokie šviesūs žmonės, kaip Romos autoriai, laiko normaliu dalyku klausti, kokia teise "kalbama lietuvių kultūros vardu". Atsakau šį klausimą: *ta pačia teise, kuria kiekvieno lietuvio yra pareiga rūpintis savo tauta ir jos kultūra.* Ši pareiga yra taip pat visus saistanti, kaip ir lietuvybė. Ji nereikalauja pažadų, nes ir be jų ji yra aiški. Jei pasirašiusieji šią pareigą būtų ėmęsi paversti pažadu, ji būtų nemažiau komiškai skambėjusi, kaip pažadas: "pasižadame būti lietuviai". *Ne pasižadame būti, o esame lietuviai.* Todėl lygiai esame ir įsipareigoję lietuviškajai kultūrai, nebūdami reikalingi žodinių pažadų.

Žodinių pažadų viešumai skelbimas (teleidžia Romos autoriai tai įsakmiai paaiškinti ir tuo pačiu pasirašiusiems pasiteisinti) tebūtų buvęs išdidus farizeizmas: štai, va, mes pasižadame, viešai pasižadame, gėrėkitės mūsų patriotizmu ! 60 pasirašiusiųjų kreipėsi prieš kultūrinio gyvenimo nuosmūkines apraiškas (ne as-

menis!), o ne ėmėsi prieš kitus "geresni" pasirodyti. Vienas dalykas yra mūsų kultūrinio gyvenimo negerovių iškėlimas, ir kitas dalykas yra visų bendra pareiga sielotis lietuviškąja kultūra. Šioj asmeninių pareigų plotmėj visiškai sutinku su Romos autorių moraliniu žvilgiu: čia jis iš tiesų galioja. Niekas negalime jaustis esą "labai grynos sąžinės". Tik primityvi sąžinė jaučiasi gryna, jei neturi išpažinti žmogžudystės, vagystės ar kurios kitos panašiai "pozityvios" kaltės. Jautresnė sąžinė visada drauge stovi ir prieš "negatyvų" klausimą: kas gero nebuvo padaryta?. Panašiai ir lietuviškųjų pareigų atžvilgiu negalima būti ramiam tik nepadarius "blogo", nes visada tenka save klausti, ar padaryta visa "gero", kas galėjo būti padaryta. Bet šis klausimas nebepriklauso viešumai, o kiekvieno asmeninei sąžinei.

Nesulaukę atgailinės išpažinties ir pažadų žodžiais įsipareigoti, Romos autoriai patys nuteisė tuos, kurie nusikalto viešu kvietimu pasipriešinti kultūriniam nuosmūkiui. Būtent, jie insinuoja, kad pasirašiusieji "patys save įkėlė į tikruosius kultūrininkus, o visus kitus paliko už kultūrininkų ribos", o kitoj vietoj visai kategoriškai tą patį teigia: "literatūros ir meno 60 atstovų savuoju pareiškimu *patys sau* (pabraukta pačių autorių — J.G.) išsirašė literatūros bei meno augšto lygio specialistų (ne mėgėjų) diplomą ir, pasisavinę kitų teisėjų rolę, pastatė save virš kitų, apšaukdami juos kūrybiniais impotentais". Tai labai rimtas moralinis kaltinimas, kuris liečia nebe tik patį pareiškimą, bet ir pačių pasirašiusiųjų moralinį integralumą, jų žmogišką garbingumą. Romos autoriai iš pradžių, palyginti, tik labai švelniai pastebi: "jeigu ir atitinkamą mokslą išėjęs žmogus bando *pats sau* (tekste pabraukta — J.G.) pasirašyti išeitojo mokslo pažymėjimą ar diplomą, tai tokio dokumento niekas nepripažįsta ir jo turėtoją nelaiko rimtu mokslininku". Yra pagrindo tokį žmogų dar aštriau pasmerkti. Romos autoriai toliau tai ir atlieka: "save pasiskelbti kultūrininku be priekaišto ir dėmės ne visada yra augštos kultūros pažymys, o dažniausia jos stoka". Čia jau pakankamai pasakyta! Bet ir yra dėl ko pasakyti. Juk 60 pasirašiusiųjų ne tik taip patys išsiaukštino, bet ir "visus kitus paliko už kultūrininkų ribos ir ėmė juos peikti bei mokyti". Romos autoriai toliau teisingai klausia: "ar šalia 60 jau nėra aukštos kultūros žmonių?", sunkiai galėdami patikėti, "kad 60 nuveiktieji ar veikiamieji darbai ir atsiektieji laimėjimai lietuviška kultūra jau būtų tokie dideli ir žymūs, kad visi kiti būtų atleisti nuo patriotinės pareigos imtis kūrybinių uždavinių, kad ir menkesnėmis jėgomis".

Atsiprašau didžiai gerbiamų kun.dr.J.Vaišnoros ir dr. Z. Ivinskio, kad savo pašnekesy su jais buvau perėjęs į tokią pat ironiją, su kokia anksčiau rekordavau "Naujienų" slapukus, besityčiojusius iš "genijų". Pasiteisinimui remiuosi paskutiniu cituotu jų sakiniu, kur taip pat iš rimto piktinimosi buvo pereita jau į tyčiojimąsi (tegu ir be naujieninio vulgarumo). Palieku ironiją. Jei kun. dr. J. Vaišnoros ir dr. Z. Ivinskio 60-ties pasisakyme rastieji dalykai iš tiesų jame būtų, Romos autoriai būtų visiškai teisūs smerkdami kolektyvinį pasisakymą ir jį pasirašiusiuosius. Deja, visame pasisakyme nėra nė vienos eilutės, kurioje 60 pasirašiusiųjų save iškeltų į tokius ar kitokius. Nė vienoje eilutėje nekalbama apie save, niekur sau neišrašinėjami joki diplomai. Lygiai visame 60-ties pasisakyme nėra nė vienos eilutės, kurioj visi kiti, nepasirašę ano pasisakymo, būtų paliekami "už kultūrininkų ribos". Abu kaltinimai yra daromi be jokio pagrindo.

Patys Romos autoriai nenurodė, kuo jie grindžia savo anuos kaltinimus. Galimas dalykas, kad ir jie savo kaltinimus remia ta pačia prielaida, kuria įvairūs slapukai buvo sukilę prieš "genijų maištą". Būtent: jei 60 pasirašiusiųjų reikalavo augštesnio kultūrinio lygio ir smerkė jį smukdančias jėgas, tai jie *patys vieni* įsivaizduoja tam augštesniam lygiui atstovaują! Tiesa, tarp pasirašiusiųjų yra kūrėjų, kurių kūrybos lygis savaime apeliuoja į jį kilti ir mūsų "visų" lygiui. Bet šalia jų kreipimąsi pasirašė ir kiti, nesireiškią tokiose kūrybinėse srityse, kaip literatūra ar dailė. Pagaliau, tokį pat pareiškimą galėjo pasirašyti ir paprasti skaitytojai, besisieloją mūsų tautine kultūra. Ar ir tuo atveju būtų buvę šaukiama apie "genijų maištą" ir išsiaugštinimą į "tikruosius kultūrininkus?".

Abu Romos autoriai yra istorikai. Gi, sakoma, istorikams dažnai tenką skaityti "tarp eilučių". Gal ir šiuo atveju bus buvę naudotasi šiuo metodu. Deja, šį kartą "tarp eilučių" skaitymas nebuvo teisingas. Visas "skaitymas tarp eilučių" šiuo atveju buvo ne kas kita, kaip prielaida, kad kultūrinio nuosmūkio klausimu parengtam pareiškimui pasirašyti kviečiamųjų sąrašas buvo sudaromas lyg koks "tikrųjų kultūrininkų" inventorius. Prielaida yra klaidinga, ir jai neleisti savęs suvedžioti būtų pakakę kritiškiau sąrašą "ištirti". Jei būtų buvę norima suinventorizuoti "žinomuosius vardus" ir "tikruosius kultūrininkus", nebūtų buvę kviečiami pasirašyti tie, kurie dar nėra susikrovę "kapitalo" būti visų žinomi (atsiprašau jaunųjų bi-

ALBINAS ELSKUS — PIEŠINYS VITRAŽUI PIETA

čiulių, ir už tai, kad jais "operuoju", ir už tai, kad tai atlieku tokiais inventorizaciniais terminais). Iš antros pusės, turint tokį tikslą, negalėjo būti su kvietimu nesikreipta į daugelį tokių vardų, kurių lygis ir laimėjimai nekelia abejonės. Romos istorikai taip pat neabejotinai nebūtų likę išskirti iš kviečiamųjų tarpo. Sakau tai be ironijos, tik dalykui paaiškinti. Nebuvo užsimojimo inventoriškai pasirašymui pakviesti *visus* "tikruosius kultūrininkus". Tebuvo norima sutelkti žmonių, atstovaujančių įvairias pažiūras, įvairias generacijas ir įvairias sritis, kad būtų pabrėžtas keliamojo klausimo nesiejimas su jokiais partiniais motyvais.

Visiškai nebuvo kreipiamasi į tuos, kurie gyvena už Šiaurinės Amerikos ribų. Bet ir pačioje Amerikoje nebuvo siekiama "inventorizacijos". Be poros išimčių, nesikreipta į veteraninio amžiaus asmenis, nenorint jų vardų matyti purvinamų (ir tarp pasirašiusiųjų pakankamai yra vyresnio amžiaus ir nuopelningų vyrų, bet ar tai bent kiek tramdė tuos, kurie norėjo pareiškimą užrėkti tyčiojimusi?). Nedaug pasirašymui kviesta ir mokslininkų, ne juos "nurašant", o tik laikant keliamąjį klausimą jiems mažiau aktualų (moksle diletantizmui sunkiau klestėti, kaip tose srityse, kur "visi" jaučiasi specialistais). Pagaliau nebuvo kreiptasi į tuos, kurių adresų nebuvo po ranka, ar kurie gyveno nuošalesnėse vietovėse (daugiau buvo žiūrima didesnių kolonijų, kur kvietimus buvo galima pasiųsti kolektyviai). Regis, kad ir be šių organizacinių "revaliacijų" kritiškas žvilgis galėjo "įskaityti" pareiškimo iniciatorius nesiėmus nei pilnos inventorizacijos, nei "totalinės mobilizacijos". Kad aklai "genijų maištą" puolė įvairūs slapukai, save atpažinę pareiškimo smerkiamose negerovėse, nesistebiu. Bet tikrai nustebau, kad ir kritiškieji istorikai "įskaitė", jog visi nepakviestieji pareiškimo pasirašyti yra jo skelbiami diletantais ir impotentais. Romos autoriai persistengė beskaiskaitydami "tarp eilučių": 60-ties pareiškimas nė vienu sakiniu neinsinuavo *visus* jo nepasirašiusius išskiriąs už "kultūrininkų" ar kurios kitos "ribos". Kaip kviečiant pareiškimą pasirašyti nebuvo imamasi inventorizuoti visus "tikruosius kultūrininkus", taip ir nepakviestieji nebuvo *visi* paliekami "už ribos". Pareiškimas kreipėsi prieš apraiškas, o ne prieš žmones. Jis konstatavo esant veržlių diletantų ir įžūlių impotentų, bet jų neskaičiavo. Jų yra, nekažin kiek, bet veržlių ir pajėgusių įsigalėti spaudoj. Šie vardai, nors ir nemaloniai skambą, nebuvo vartojami keiksmažodžiais (lyg kokioj asmeninėj polemikoj), o tik įvardinti tam, kam toks vardas žodyne ir yra. Jie liečia

tuos ir *tiek,* kurie ir *kiek* šias negeroves mūsuose įkūnija. *Visiems* dėl to įsižeidinėti yra naivu.

Tiesa, kaip pastebi Romos autoriai, pareiškimas "kalbėjo bendrybėmis", nes nesiėmė pereiti į asmeninę polemiką. Todėl nebuvo nurodyta nė konkrečių nuosmūkio pavyzdžių. Romos autoriai prikiša, kad "kai imama kalbėti bendrybėmis, tada jau trūksta objektyvumo ir bešališkumo". Bet jei būtų buvę konkrečių duomenų pateikta, jie pirmieji būtų tai pasmerkę. Jau paprasta "gubų" užuomina Romos autoriams pasirodė "stipriai atsiduodanti asmeniškumu', ir jie rūsčiai klausė: "ar čia tikrai išvengta "priešui" įgelti, kas atsišaukime taip smerkiama?". Dėl gubų "asmeniškumo" vėliau pasisakysime. Čia pasitenkiname Romos autoriams atsakydami klausimu: jei x dailininko paveikslai, nors ir su lietuviškomis gubomis, būtų menki, ar nebūtų teisės jam to pasakyti? Tai būtų meno kritiko ne tik teisė, bet ir pareiga. Tai nebūtų joks "priešo" įgėlimas. Apie "priešo įgėlimą" tektų kalbėti visai kitu atveju, būtent tuo atveju, jei pajėgus dailininkas būtų dergiamas iš asmeninio keršto. Blogas dailininkas ar blogas rašytojas kritikui nėra jokie "priešai". Pareiškimas kėlė reikalą mūsų kritiką pakelti į augštesnį lygį, bet nieku būdu nemanė reikalauti kritikos atsisakymo kokio nors pseudomoralizmo ("blogiui nesipriešinimo") vardan. Juk, kaip tik dėl to Romos autoriai ir smerkia 60-ties pareiškimą, kad jis viešai pasisakė prieš mūsų kultūrinio gyvenimo negeroves (ne kokiems tariamiems "priešams" įgelti, o netoleruoti mūsų kultūrinį lygį smukdančių jėgų).

60-ties pareiškimas pasirodė Romos autoriams ne tik savy nedoras dėl mūsų padėties kritinio vertinimo, bet ir apskritai kenkiąs lietuviškajam reikalui. Romos autoriai buvo susirūpinę, ar "bereikalingi apsispjaudymai" vėl neduos medžiagos Lietuvos okupantams džiaugtis "tremties lietuvių menkėjimu, nepajėgumu, merdėjimu". Bet, vos padarę šį priekaištą, toliau jie patys rūpinasi, jog daugelis jau visai neberašo ir jog "jei tokiu tempu eis ir toliau tremtinių nutautėjimas, tai greitai nebus nė kas rašo". Nesiimu neigti, kad nebūtų ko rūpintis nutautėjimo sparta. Yra labai daug ko tuo rūpintis. Tačiau: jei nutautėjimas taip sparčiai vyksta, tai viena iš priežasčių yra ir ta, jog buvo laikoma netaktu viešai tuo klausimu rūpintis. Atskiri balsai, iš pat pradžios perspėję nutautėjimo grėsmės aktualumu net ir tiems, kurie emigraciją laikė "tremtimi", spaudoj buvo panašiai apšaukiami, kaip dabar pakėlusieji balsą prieš kultūrinio nuosmūkio grėsmę. Motyvai, kuriais buvo reikalaujama tylėti, bu-

A L B I N A S E L S K U S — ESKIZAS VITRAŽUI

vo tie patys, kaip dabar dėstomi Romos autorių ir daugelio kitų: duosime priešui progą pasidžiaugti, įnešime nesantaikos į savo pačių tarpą. Gera būtų, kad tyla gydytų žaizdas. Tačiau paprastai *tyla nieko negydo,* nes ji sutampa tik su rezignacija, tik su kapituliacija. Kovos vedamos viešai, ne "tyloje".

Nėra ko baimintis Lietuvos okupantų ten, kur baimei pagrindo nėra. Jei 60-ties pareiškimas iš vienos pusės pripažino kultūrinio nuosmūkio grėsmę, tai iš antros — jis liudijo ir valią pasipriešinti. Todėl 60-ties pareiškimas netiko sovietų demagoginei propagandai. Tiesa, pats 60-ties pareiškimas buvo užsimintas, bet buvo nutylėta ir pasirašiusiųjų skaičius, ir jų pavardės, ir, svarbiausia, pagrindinės idėjos. Labai suprantama: minėti šias idėjas būtų reiškę akivaizdžiai parodyti, kuo skiriasi vergija ir laisvė. Visų terorinių režimų pagrindinis įstatymas yra oficialus optimizmas. Nėra jame vietos jokiai kritikai, nes viskas jame šviesu — jokių nuosmūkių grėsmės, o tik amžinas pokylis, iš metų į metus (tik už šio amžino pokylio klausimas, kam gi bereikia kilti ir kur bekilti, jei jau senai pakilta į pačią augštybę). Todėl tokiame režime laisvės ilgesys visų pirma yra susijęs su "pesimizmo" ilgesiu, su teise nepasitenkinti ir tai viešai pareikšti. Ne kitu kuo "atolydis" reiškėsi ir Sovietuose po Stalino mirties. Laisvėje gi yra vietos ir "pesimizmui", šiuo terminu šį kartą manant ne apatišką rezignaciją, o tą neramų nepasitenkinimą, kuris žadina ryžtį nekapituliuoti, kovoti ir kurti. Ne mes, o sovietai gali baimintis tokio laisvės vėjo dvelksmo. Mums greičiau tenka ko kito baimintis, būtent to, *kad, vis su baime besidairydami į sovietus, neimtume laisva valia sovietinių gyvenimo normų daryti savomis.* Perdaug jau iš tiesų pas mus buvo džiaugiamasi "laimėjimais", neklausiant jų vertės. Perdaug jau buvo ir tebėra tokio "optimizmo", kuris tedengia kritinės dvasios išblėsimą. Yra laikas prieš tokį sterilų "optimizmą", vedantį mirtin, pakelti balsą visose srityse.

d. Moralės įjungimas į nuosmūkio tarnybą (pastanga paneigti kritiką moralės vardan). — Nors atskiri 60-ties pareiškimo puolėjai ir skyrėsi savo tarpe leksikonu ir temperamentu, bet visus juos jungė bendra nuotaika prieš kritinę dvasią. Ši nuotaika plačiai įsigalėjusi ir plačiojoj visuomenėj: žinoma, gal būt yra negerovių, bet nereikia jų viešai kelti —jei kelsi jas, turėsi jas išvardyti, ir kas nors dėl to pasijus liečiamas. Tokioj "blogiui nesipriešinimo" nuotaikoj visokios negerovės gali kestėti, kiek tik jos įstengia. *Negerovės toleruojamos, bet užtat kiekvieną kartą aistringai sukylama prieš tuos, kurie drįsta jas aikštėn iškelti ir tuo būdu nusikalsti oficialiojo optimizmo įstatymui.* Kritinis žvilgis apšaukiamas "vienybės, taikos ir ramybės" ardymu, o negerovės tos pačios trijulės (vienybės, taikos ir ramybės) vardu palaiminamos: tegu kiekvienas neša savo "įnašą" į bendrą lobyną, neklausiant, ko šie "įnašai" verti. Taip savo straipsnį Romos autoriai ir baigė: "Tremtyje visi, kaip kas pajėgia, sugeba ir išmano lygiai gali įnešti savo, tegul ir ne pačią geriausią, dalį į bendrąjį lietuviškos kultūros lobyną". Tai tikra kultūrinio nuosmūkio apologija, kuriai viskas yra lobis. Lyg nebūtų jokio skirtumo tarp lobyno ir šiukšlyno!..

Vienybė, taika ir ramybė yra didžios vertybės, nes už jų slypi pati visų moralinių vertybių versmė — artimo meilė. Bet užtat yra juo didesnė perversija, juo ji liečia didesnes vertybes. Todėl pati didžiausia perversija yra ten, kur teisingi moraliniai principai piktnaudojami pateisinimui to, ką greičiau moralės vardu tektų pasmerkti. Tokia perversija laikau ir "vienybe" bei kitomis moralinėmis vertybėmis operavimą teisinti nuosmūkiui ir smerkti kritinei dvasiai.

Kritikos smerkimas moralės vardu tėra nesusipratimas, neteisėtas moralinio žvilgio perkėlimas ten, kur jis neturi prasmės. Kaip jau nurodėme polemikoje su Romos autoriais, reikia skirti paties žmogaus vertinimą ir jo kūrinių bei viešojo reiškimosi apskritai vertinimą. Nėra teisės žmogui teisti savo artimą, nes artimą privalu mylėti, o ne "vertinti". Tačiau *kritika neturi nieko bendro su artimo meilės stoka, nes ji kreipiasi nebe į žmogų, o į kūrinius.* Lygiai nėra jokio pagrindo artimo meilės ar vienybės vardan smerkti ir apskritai kritišką pasisakymą prieš kokias nors negeroves. Žinoma, visada atsiras kas nors, kam šis smerkimas nebus malonus. Bet nekitaip yra ir pačioje moralinėje srityje. Kada pasmerkiamos vienokios ar kitokios nuodėmės, taip pat visada atsiranda tokių, kurie šį smerkimą randa juos liečiantį. Bet iš to nedaroma išvados, kad būtų nedora viešai pakelti balsą prieš vienokius ar kitokius moralinio nuosmūkio reiškinius. Kokiu pagrindu norima paneigti teisę viešai pakelti balsą ir prieš kultūrinio nuosmūkio apraiškas? Pačioj moralėj pagrindo tokiam paneigimui nėra. *Menkystės apologijos nereikia sieti su morale.*

Paradoksiškai tariant, *nevisada ir nevisur moralizavimas yra moralus.* Moralizuoti — tai faktiškai iš dalykinės plotmės pereiti į asmeninę plotmę. Daug kartų 60-ties pareiškimo puolimuose teko susidurti su tokiu moralizavimu, kuris ne patį pareiškimą svarstė, o ėmėsi "šifruoti" jo autorių moralines intencijas. Toks mo-

ralizavimas faktiškai yra žemesnis ir už cinišką tyčiojimąsi. Dėl tyčiojimosi nėra ko žmogiškai įsižeisti: nesant ko atsakyti, galima jį su ironija sutikti. Gi moralizavimas ima knistis svetimoj sąžinėj ir su rimtu veidu tariamai iš jos traukti savo pačių brukamą purvą. Toks moralizavimas, kuris dalykinį klausimų svarstymą pakeičia žmogaus sąžinės "šifravimu", virsta pačios moralės smerkiamu žmogaus įžeidimu. *Yra moralizmo, kuris labiau atstovauja moralinį nuosmūkį, negu pačią moralę.*

Kad netapčiau iškreiptas, turiu dar porą pastabų savo mintį paryškinti. Kada nurodžiau, jog nėra pagrindo moralinio žvilgio vardan paneigti kritiką ir jog kritika nereiškia artimo meilės paneigimo, neturėjau minty imtis kritiką (žmogų) apskritai iš moralės "išsilaisvinti". Kaip visi žmonės, taip ir *kritikas* privalo paisyti moralės. Kritika yra kūrinio vertinimas, todėl ji ir turi likti tik *kūrinio "teisimu"*, nevirsdama paties *žmogaus už tą kūrinį "teismu"*. Kitais žodžiais, pati moralė reikalauja kritiką likti objektyviu sprendėju ir nepereiti į "moralistą", besiimantį paties žmogaus teisimo. Kad kritikas galėtų būti objektyvus, jis privalo būti kompetentingai pasiruošęs savo uždaviniui. Tai taip pat yra ir pačios moralės reikalavimas: nedora imtis to, ko neišmanai, kur gali kitus tik klaidinti ir suvedžioti. Tas reikalavimas galioja ir patiems moralistams: *neturint išmanymo kurioj nors srity, galima daug blogo padaryti ir su pačiomis doriausiomis intencijomis.* Žinoma, moralistas turi teisės savo požiūriu pasisakyti, ar kuris nors veikalas neslepia doriškai neigiamo poveikio grėsmės. Bet yra nesusipratimas, kada moralinį sprendimą norima laikyti literatūrine kritika, nes pasakyti, ar to ar kito romano veikėjai yra dori ar nedori, dar nereiškia atsakyti klausimą, ko vertas pats veikalas. Labai dorų veikėjų romanas gali būti niekam tikęs, ir nedorų veikėjų veikalas gali būti vertingas. Be to, iš netikro moralinio jautrumo labai lengva pereiti ir į tikrą hipokriziją. Jei autorius "svetimas", tai tuojau pat visko užuodžiama. Gi jei autorius yra "savas", tai ir ne taip jau švarūs dalykai nerandami niekuo blogu. *Moralė galioja ir patiems moralistams.*

Moralė yra žmogui apeliavimas augščiau kilti. Todėl ir nedera jos jungti į nuosmūkio tarnybą, norint nuosmūkį nuo kritinio žvilgio pridengti šaukimusi į moralę. Kiek buvo pagrindo kvietimą pasipriešinti kultūrinio nuosmūkio jėgoms iššifruoti "moraliniu nuosmūkiu", specialiai pasisakysiu vėliau.

(bus daugiau)

ŽODŽIAI APIE NEPRARASTĄ JAUNYSTĘ

Kotryna Grigaitytė

Jeigu praėjusių dienų pavėsy
Šypsodama nubraukt nuo veido
Liūtį ašarų galėsi,
Jaunystė tavo bus neprarasta.

Jeigu tikėsi dar, kad uolos turi širdį,
O debesys padangėj
Tylų skundą girdi,
Jaunystė tavo bus neprarasta.

Ir jeigu akmenys mesti į tave
Nukris po kojų tau,
Lyg vasaros žiedai,
Jaunystė tavo bus neprarasta tikrai.

ALBINAS ELSKUS — MENININKAS IR MEISTRAS

CHRISTOPHER F. SCADRON*

Jaunojo vitražų dailininko Albino Elskaus kūrybos kelyje atsiskleidžia tokia dvasinė giluma ir toks meninis mastas, kad aš noriu pasinaudoti šia privilegija ir atkreipti jūsų dėmesį ne vien į pačius jo kūrinius, bet taip pat ir į tuos principus, kuriuose glūdi jo meno bei meistriškumo pagrindai.

Albinas Elskus gimė 1926 metais Kaune, Lietuvoje. Septyniolikos metų amžiaus jis pradėjo studijuoti Kauno Taikomosios Dailės Institute. Pažymėtina, kad jau tuo metu Elskus atliko savo pirmuosius vitražo darbus dailininko S. Ušinsko priežiūroje. Vėliau, po keleto metų studijų Vokietijoje, Freiburgo Meno ir Taikomosios Dailės Mokykloje, Albinas Elskus persikėlė į Jungtines Valstybes ir ėmė dirbti Karlo Hackerto vitražų studijoje Čikagoje. Per trejus metus darbuotės Čikagoje jis vis labiau įsisąmonino reikalą — visu kūrybingumu bei savitumu pritaikyti savo meninės prigimties galias ir veržlumą vitražų sričiai ir čia siekti meistriškumo. Pradėjęs įgyvendinti šią mintį, A. Elskus grįžo Europon ir čia tyrė ir studijavo katedrų bei bažnyčių architektūrą Prancūzijoj, Olandijoj, Belgijoj ir Italijoj. Visada — pirmiausia menininkas, Elskus šį lankymąsi dar panaudojo, gilindamas studijas Paryžiaus Ecole des Beaux Arts. 1953 metais jis grįžo Amerikon ir čia, New Yorke, atliko reikiamąją praktiką su vitražininkų organizacija - Stained Glass Association of America, gaudamas meistro tei-

* Christopher F. Scadron atstovauja ir uoliai remia vitražų naudojimą tiek religiniams, tiek ir moderniems pastatams. 1956 metais Chr. Scadron buvo išstatęs savo darbų Architektūros Lygoje (Architectural League). New Yorke. Toje parodoje pagrindinė tema buvo dailės inkorporavimas architektūron. Scadrono vitražų bei jų projektų buvo taip pat išstatyta parodoje, pavadintoje "Dievas ir žmogus mene". Atidaryta 1958 metų kovo mėnesį Houstono Meno muziejuje, toji paroda vėliau buvo kilnojama po Jungtines Valstybes, per metus pabuvojusi apie dešimtyje miestų.

ses. Šiuo metu Elskus dirba George Durhan and Son vitražų studijoje New Yorke.

Monumentalieji XII-jo ir XIII-jo šimtmečių meno kūriniai buvo sukurti daugelio kuklių, anonimiškų meistrų, kurių visuose darbuose buvo įkūnyta jų karšta, kupina atsidavimo Dievo meilė. Ir šiandien, nutolę už eilės šimtmečių, mes vis dar tebejaučiame, kaip jų menas kalba į mus tąją dvasia ir tąja poezija, kuri buvo įkvėpusi šių nuostabių kūrinių gimimą. Gili, nuoširdi meilė savo Kūrėjui šiandien įkvepia ir Albiną Elskų, kai jisai komponuoja savo gražius, subtilius vitražinius langus pastatams, kuriuose meldžiasi, dirba ir gyvena žmogus.

Aiškus architektūrinių masių supratimas, jų formų pajautimas įgalina Albiną Elskų įgyvendinti spalvą bei šviesą, su jų fizinėmis ir gimininingomis savybėmis, puikiose, dviejų matavimų kompozicijose sienoms ir langams. Jo asmeny tampriai siejasi jautrus kūrybingo menininko talentas su techniniu vitražo meistrystės apvaldymu. Lydinčios nuotraukos atskleidžia vaizdžiau, nei žodžiai, kad Albinas Elskus vartoja vitražą su gaivališka kūrybine jėga, pasiekdamas efektingo, modernaus rezultato. Toksai rezultato modernumas neišgaunamas, kopijuojant formas bei paviršutiniškai mėgdžiojant kompozicijas, kurios nėra kilusios iš šio, XX-jo šimtmečio mąstymo bei gyvenimo būdo. Elskus yra ir originalus, ir drauge struktūriškai sveikas. Nors jo atlikti langai atspindi mūsų epochos kūrybines idėjas, tačiau jo darbų analizė išryškina tą gilų piešinio technikos ir spalvos supratimą, dėl kurio Elskus yra neabejotinai laikytinas tvirta pajėga šių dienų vitražų srityje.

Elskus ateina iš sunkumų, kartėlio, nusivylimo ir kieto darbo kupino gyvenimo, tai kuklus menininkas, kuriam ypač artimas Gailestingumo Kristus. Panašiai, kaip Matisse, koks abstraktus jis betaptų, — taip ir Elskui tarnaujančios formos yra kupinos gamtos dėsningumo bei realumo. Netenka tad stebėtis patyrus, kad Elskus iš švino apvadais išpieštų pavidalų bei spalvoto stiklo formų sukūrė eilę stebinančių, virtuoziškai sukonstruotų kompozicijų ir kad jos susirado vietos daugelio bažnyčių ir Baltimorės katedros langų plokštumose.*

Šalia kitų gabumų, Albinas Elskus yra apdovanotas nerimstančia dvasia, kuri verčia jį nuolat ieškoti tiek naujų formų, tiek ir naujų medžiagų. Jis nuolat tiria galimybes pritaikyti vitražus gyvenamiems namams, komerciniams bei viešiesiems pastatams. Šiandien Elskus įžiūri daug būdų išradingai panaudoti vitražus, nes architektai, braižytojai bei miestų planuotojai — visi jie pabrėžia spalvos ir kontroliuojamos šviesos reikšmę.

ALBINAS ELSKUS

Albino Elskaus vitražinės kompozicijos yra meno kūriniai; jis vartoja medžiagas su dailininko išmanymu ir kūrybišku įžvalumu, pabrėždamas būdingą fizinei medžiagos esmei plokštumą ir tuo būdu paversdamas savo atliktus langus ne vien sienos, bet viso pastato architektūros integraline dalimi. Albino Elskaus menas teikia reto grožio architektūros formoms, kuriose telpa jo kūriniai.

---

* Reikšmingesniųjų Elskaus vitražų sąrašas;

Šv. Ignoto bažnyčia, Portland, Oregon.

Šv. Alfonso bažnyčia (fronto ir presbiterijos vitražai) — Los Angeles, Calif.

Šv. Pilypo bažnyčia, South Posadena, Calif.

Kristaus Įsikūnijimo bažnyčia, Glendale, Calif.

Šv. Silvestro bažnyčia, Brooklyn, N. Y.

Šv. Stanislovo bažnyčia (vaikų koplyčia), Pleasant Valey, N. Y.

Šv. Antano vienuolynas, New York, N. Y.

Šv. Juozapo vienuolynas, Millbrook, N. Y.

Šv. Jono mauzoliejus — kripta, Middle Village, N. Y.

Švč. Širdies vienuolynas, Cambria Heigths, N. Y.

Apvaizdos ligoninės koplyčia. Holyoke, Mass.

Šv. Petro bažnyčia (fronto vitražai), Kingston, N. Y.

Marijos, mūsų Karalienės katedra (viršutiniai centrinės navos vitražai), Baltimore, Md.

KŪRYBOS PASAULY

LITERATŪRA

THOMAS S. ELIOTAS ŽENGIA Į AŠTUNTĄJĄ DEŠIMTĮ

Pasaulis paminėjo anglų-amerikiečių poeto T.S. Elioto 70 metų amžiaus sukaktį. Jo universalumas anglosaksų pasaulyje ryškus kad ir iš to, jog abipus Atlanto Eliotą vienodai laiko "savo" poetu. Jis pasirinko gyventi Angliją, sakytum, "išduodamas" savo gimtąją Ameriką, kurioje tiek jo tėvo, tiek motinos (Stearns) šaknys buvo įleistos seniai, dar XVII amžiuje, tarpe ankstyvųjų naujakurių. Tačiau tie protėviai anuo metu buvo "išdavę" Angliją, pasitraukdami iš jos Amerikon! Eliotas, - kuriam laikas tėra reliatyvus ir kiekvienoje pradžioje nešioja pabaigą, kaip kiekvienoj pabaigoj bešlaiko gyvą pradžią, - Eliotas tiktai grįžo į savo senąją tėvynę.

Čia pasireiškė ir jo konservatyvumas, jutimas savo stovėjimo nevien kultūrinėje, bet ir tautinėje tradicijoje — augštesnioji ištikimybė. Ne visada Eliotas buvo sąmoningas ortodoksas jis turėjo savo jaunystėje ir ateistinį, dvasinėn tuštumon atsidūrusį laikotarpį. Bet jau prieš trisdešimtį metų Eliotas deklaravo: "Religijos aš esu anglų katalikas, literatūros sampratoje klasikas, politikoje — monarchistas".

Tačiau tas pats Eliotas yra vienas reikšmingiausių poezijos novatorių, vienas iš nūdienės intelektualistinės, "tamsios" - šifravimo reikalingos tėkmės įkūrėjų. Ir vis tik šisai keistas ortodokso ir revoliucijonieriaus junginys yra savy nuostabiai vieningas, tikrai turįs visų universalių klasicizmo bruožų.

Jaunystėje — kovotojas, drauge su Ezra Poundu, už naująją eilėraščio ekspresiją, šiandieniniame naujovininkų pasauly Eliotas yra "išvirkščias' sukilėlis, bet nemažiau radikalus, plaukiąs prieš galingą srovę — sukilėlis už senąsias, pamirštas ar paniekintas vertybes; už tai, ką šiandien gėdinamasi vardu pavadinti - sielą; už jos vienišą kovą, siekiant rasti save, savo prasmę, priartėti Dievo. Eliotas yra maištininkas už tradiciją, amžiais kurtosios kultūros lobyno puoselėtojas. Viršum šimtmečių galvų jis veda dialogą su Dante, o pačių anglų kūryboje jis giminingas XVII amžiaus metafizikams, ypač - John Donne, kurių moderniuoju tęsėju galime Eliotą laikyti.

Religinio nusiteikimo tradiciją bent dalinai T.S. Eliotas paveldėjo ir iš savo puritoniškos šeimos. Ne be pėdsako ainiui jo protėviai buvo tarpe Naujosios Anglijos dvasinio veido kūrėjų visi tie Eliotai ir Stearnsai, kunigai, profesoriai bei rektoriai, teisėjai, posėdžiautojai Salemo raganų byloje, visuomenės šulai ir - menkiausi savo reikšme - šiaip, pasiturį komersantai.

Bostoną tepaliko Elioto senelis, persikėlęs į St. Louis, Missouri, ir čia įsteigęs universitetą. Čia gimė ir Thomas, jauniausias septynių vaikų šeimoje, 1888 metų rugsėjo 26 dieną. Entuziastingos literatės motinos globojamas čia jis praleido vaiko bei paauglio metus.

Tada prasidėjo grįžimų kelias: atgal į šeimos lizdą, į Bostoną, prie kurio, Harvardo universitete, puikus studentas T.S. Eliot bakalaureatą padaro per trejis metus, dar po metų filosofijos daktaratą. Tolimesnis grįžimas Europon. Stipendija Vokietijoje. O jau I-jo karo pradžia randa jį Anglijoje, kur jis svečias lektorius Oxforde. 1915 metais Eliotas veda (žmonai mirus 1947 metais, šiemet jis vedė antrą kartą). Amerikos karo laivynas nepriima jo dėl prastos sveikatos, ir jis taip išvengia savo kartos dalyvavimo kare. Ramiai gyvena Londone, mokytojauja, paskum tarnauja banke. Bendradarbiams nė ne galvoj, kad šisai pedantiškai rūpestingas, mandagus "our Mr. Eliot", savo bankinių raštų nenustelbiamas, vakarais grįžęs namo, "keičia anglų poezijos veidą". Eliotas dar ir šiandien tarnautojas, lygiai stropus ir mandagus, tik jau stambesnis: Faber and Faber leidyklos direktorius.

Eliotas nuo studentavimo dienų šen bei ten spausdina eiles, o 1922 metais paskelbia 434 eilutes, su komentarais, kurios vienu ypu iškelia jį į pirmaeilių šio šimtmečio poetų tarpą. Tai nyki, daugialypė poema "The Waste Land" "Dykoji žemė', duodanti negailestingą, chirurgišką epochos skerspjūvį, atskleidžiantį vidinę pokario laikų tuštumą, isteriškumą, asmenybės susiskaldymą ir sunykimą. Visa tai išreikšta nauja, laužta, nuolat kaitaliojama forma, su daugybe literatūrinių bei mitologini aliuzijų, įvairių tautų ir epochų kūrybos aidų, parafrazių, su siurrealistiniais vaizdais, kasdienos vulgarių dialogų nuotrupomis, kurie tampa taikotarpio simboliais, su visa persmelkiančia visuotinio pasmerkimo nuotaika. Sausas, tikslus, taupus stilius, kupinas prozaizmų, intelektualizmas, jausmo nuslopinimas, sunkiai išnarpliojamos prasmės vaizdų kaitaliojimas tie "Dykosios žemės' (ir kitų Elioto kūrinių) ypatumai nuo šiol įsipilietina modernioje anglosaksų poezijoje ir visur kur siekia jos įtaka. Daug kas gali labiau mėgti "poetiškesnius" poetus bet nė vieno jų įtaka nėra didesnė negu Elioto.

Lygiagrečiai su kūryba - ir lygiai įtakingas - eina Elioto mąstytojo teoretiko kelias. Savo žurnale "Criterion" 1922-1939) ir kitus gausiais straipsniais poezijos dramos kai kada ir pasaulėžiūros temomis (pvz. apie krikščioniškosios visuomenės idealą) Eliotas itin aštriu kritiniu protu oroginaliai su didele erudicija ir tik jo masto kūrėjui būdinga pranegėjimo jėga atveria naujus įžvelgimus į tradicinius kultūros reiškinius. Jis nuvertina kas buvo užmiršta ant pjedestalo iškelia naujon švieson kas buvo užmiršta apdulkėjusiose knygų lentynose. Ne vienas žinovas (jų tarpe subtilus kritikas ir poetas Randall Jarrell Amerikoje) laiko Eliotą tobu-

liausiu mūsų dienų rašytoju poezijos temomis.

T.S. Eliotas ne per gausiausias poetas. Visa jo eiliuota kūryba telpa į vieną tomą. Joje šalia minėtos "The Waste Land" kaip atskirų laikotarpių viršūnes negalima nepaminėti dar bent poros vėlesniųjų dalykų: tai "Ash Wednesday" (Pelenų diena) ir "Four Quartette". Abiejuose visu ryškumu iškristalizuotas religinis bei filosofinis vyresniojo Elioto veidas. Kaip tradicinis mistikas poetas vaizduoja sunkų ir skaudų besigrumiančios sielos kelią siekiant išsilaisvinti iš kūniškos vergovės apie kančią ir ekstazę. Jokiu atveju tai nėra didaktinė poezija.

"Keturi kvartetai" (1943) yra Elioto summa poetica. Čia jo poetinio perkūrimo jėga ir sugestyvumas drauge su formos meistriškumu pasiekia augščiausios viršūnės. Drauge čia išsakytas visas daugialypis Elioto mąstytojo mistiko ir kūrėjo pasaulis.

Lygiagrečiai poezijai o pastaruoju metu - ją dažnai ir atidėdamas į šalį - Eliotas rašo teatrui. Tiesa ir jo teatras yra eksperimentas kitoje poezijos rūšyje. Jis gaivina augštąją poetinę tradiciją scenoje nubraukdamas buities apnašas ir grąžindamas teatrui didelę idėją ir kupiną įtampos poetinį balsą. Elioto ieškojimas ir naujovė pačios poetinės kalbos naujame pobūdyje: be retorikos bei patetikos be ornamentų ir gestų. Poezija auga iš didelės pakrovos bei preciziško atitikimo idėjai iš abstrakcijos. Eliotas siekia, kad sąmoningai klausytojas beveik neatskirtų jo dialogo nuo prozos, liktų diskretiškai poetinio ritmingumo veikiamas.

Tik neseniai Edinburgo festivalynuskambėjo naujausias Elioto teatro veikalas "The Elder Statesman" gi ankstesniųjų veikalų tarpe pažymėtinas itin sėkmingas pirmasis "Murder in the Cathedral" vaizduojąs šv. Tomo Beketo nužudymą toliau "The Cocktail Party" kuri "salioninio" veikalo fone kelia sielos išganymo problemą ir "Family Reunion".

Augščiausias oficialus T.S. Elioto kūrybos reikšmės pripažinimas atėjo 1948 metais kada jam buvo skirta Nobelio premija.

Amžiaus sukakties proga Eliotas pasišnekėjo su spauda eliotiškai: be galo mandagiai kiek ironiškai ir nieko apie save neatskleisdamas. Žurnalistai nieko nepešė klausdami "gyvenimo filosofijos" atskleidimo nuomonių apie kitus autorius, planų ateičiai... Ištikimas sau Eliotas ne vien kūryboje visada buvo ir liko uždaras.

J. B.

POETĄ PETRĄ KARUŽĄ ATSIMINUS

Įvairūs lietuvių laikraščiai paminėjo, kad šį pavasarį suėjo dvidešimt penkeri metai, kai mirė poetas Petras Karuža.

Kitiems jis atsiminimuose gal išlikęs tik kaip poetas, o man — ir kaip draugas, vienas iš tų artimųjų, kurie, net ir išsiskyrę, nesiliauja lydėję tavo kelius.

Mes buvome iš to paties Lietuvos kampo — nuo Vilkaviškio. To miesto gimnazijoje mokėmės, jis viena klase žemiau už mane. Iš pradžių jį tad ir pažinau gimnazijoje kaip energingą ateitininkų veikėją ir kaip kalbėtoją, kurio žodis tekėjo lengvai ir gražiai. Be to, Petras Karuža buvo gerai apsiskaitęs, turėjo logišką galvą, tad diskusijose buvo vienas iš tvirtųjų. Su kalbomis ir diskusijomis jis žymėjosi ne tik moksleivių susirinkimuose, bet ir kaimo pavasarininkų tarpe. Tad sekmadieniais, tos putojančios jaunuolio energijos genamas, jisai pėsčias nukeliaudavo kartais ir atokiai į pavasarininkų susirinkimus, tardamas jiems savo patrauklų žodį. Visa tai betgi jo neišmušė iš mokslo vagos: jis savo klasėje varėsi su pirmaisiais. Ypač buvo palinkęs į literatūros mokslus, sykiu nesiliaudamas domėtis tokiomis sritimis, kaip socialiniai klausimai, filosofinės problemos. Kaip ne vienas tų dienų moksleivis, išminties iš šių sričų jis sėmės iš Prano Dovydaičio žurnalų "Logos" ir "Kosmos", iš prieškarinių "Draugijų', o paskui — iš "Židinio" ir kitų. Vilkaviškyje dar prieš aną karą buvo įsteigtas visai pakenčiamas "Žiburio' knygynas. Petras Karuža jį beveik visą buvo perskaitęs. Paskui mes kibome ir į vokiškas knygas, kurių mums iš Reclam bibliotekos užsakydavo Vilkaviškio knygininkas žydas Pūstapedskis. Mano kaimynas Petras Blažys, baigęs tik pradžios mokyklą, bet mėgte mėgęs literatūrą ir patsai rašinėjęs kaimo vaizdelių, kartą pamatęs pas mane vienoje literatūros istorijoje Goethės paveikslą, su nusistebėjimu pareiškė: "Žiūrėk, atrodo, kaip Pūstapedskis'.

Anomis dienomis, kai mes buvome gimnazijos suole, iš mūsų vieną kitą jau buvo apglušinusi mūza. Vyresnėse klasėse buvo Salomėja Bačinskaitė, Petronėlė Orintaitė, tikrai lengvai plunksną prozoje ir poezijoje valdęs Kazys Matjošaitis, o žemesnėse — Petras Karuža, Motiejus Lukšys ir dar vienas kitas. Jie rašinėjo ir į šapirografuotus ateitininkų ar skautų laikraštėlius. Kai kurie netrukus pradėjo siuntinėti savo bandymus ir laikraščiams į Kaujau turėjusių savo garsą. Vienas iš jų buvo Salys Šemerys, o antras — Juozas Tysliava, žaltvykslių aureolės lydimas. Juodu tik protarpiais pasirodydavo Vilkaviškio gatvėse, nes jau buvo išklydę į pasaulį; jų "lūšnelė samanota dingo tolumoj". O mums išklydus, tenai, Vilkaviškio gimnazijos sienose, brendo naujos jėgos — Kazys Bradūnas, J. Gražu-

Petras Karuža

ną. O buvo dar pora ir vyresnių, lis, Julija Švabaitė ir kiti. Taigi, Petrą Karužą būtų galima įrikiuoti į vidurinę vilkaviškiečių rašytojų derliaus grupę.

Rašyti lyriką jis itin daug rašė, atvažiavęs į Kauną studijuoti. Jis turėjo jautrią sielą, buvo linkterėjęs prie naujovių, be to, opiai išgyveno ir socialines problemas. Šios savybės atsispindi jo lyrikos rinkinyje, kuris buvo B. Brazdžionio paruoštas jau po Petro mirties, su M. Jurkyno parašyta biografija.

Mirė gi Petras Karuža visai netikėtai. Kaip šiandien atsimenu tą rytą, kai man iš Kauno ligoninės paskambino daktaras Stasys Kudirka ir pranešė, kad Petras, persišaldęs, sunkiai serga. Radau jį ligoni-

nėje besiblaškantį, ir dar šiandien skamba mano ausyse jo žodžiai: — Gerai, Antanai, kad priėjau išpažinties.

Netikėjau, kad matau jį paskutinį kartą ir kad girdžiu paskutinius man jo tartus žodžius. Nuskubėjau pas jo žmoną pasakyti, kaip ligonis laikosi. Neseniai jiedu buvo susilaukę dukrytės, kurią buvom pakrikštiję Petronėlės vardu, pagal tėvą. Paskui užsukau į universitetą: ten jau buvo pasiekusi žinia, kad Petras Karuža ką tik mirė. Ir taip, anksti, dvidešimt septynerių metų budamas, jis nusinešė neišsakytas dainas, jaunystės svajones ir ateities planus, kurių jam niekados netrūko. Liūdni lydėjome jį mes į amžiną viešnagę. Gan greitai pas savo tėvelį nuėjo ir jo kūdikėlis — dukrytė Petronėlė.

Pasiliko atsiminimai ir daina, kuri ir už tolimų dienų atsišaukia jo draugo sapnuose. Tada kartoju vienas sau tos Petro Karužos dainos žodžius:

Aš nežinojau, kad juoko dainos
Pavirsti gali kančios aidais,
Kad baltos rožės ir kiparisai
Skaudžiais erškėčiais širdį sužeis.

Antanas Vaičiulaitis

MENAS

LIETUVIŲ MENO PARODA NIUJORKE

Šių metų rugpjūčio 23 - rugsėjo 21 New Yorko Riverside muziejuje įvykusi reprezentacinė lietuvių meno paroda, kataloge vadinama First Lithuanian International Art Exhibition, suruošta PLB seimo proga, susilaukė gana palankaus amerikiečių meno kritikos dėmesio ir ypatingai gausių atsiliepimų lietuvių periodinėje spaudoje. Deja, lietuviškosios spaudos atsiliepimai su mažomis išimtimis neturėjo nieko bendro su meno kritika normalia šio žodžio prasme. Tie gausūs ir triukšmingi straipsniai, kuriuose ryškiai atsispindėjo tam tikros parodoje nedalyvavusių dailininkų grupės estetika, pagrįsti asmeninių sąskaitų suvedimu, politinės kompromitacijos bandymais ir įvairiomis insinuacijomis. Trumpai tariant, įspūdis buvo kraštutiniškai nemalonus, nes aiškiai jautėsi, kad ne dėl meno čia taip narsiai kovojama.

Bet grįžkime prie pačios parodos. Pirmiausia norisi pastebėti, jog tai pirma tikrai **švari** kolektyvi lietuvių meno paroda paskutinių kelerių metų laikotarpyje. Jury komisija (Galdikas, Kašuba, Viesulas, Vizgirda ir Riverside muziejus), atrinkdama eksponatus, šį kartą padarė tikrai nepaprastai mažai tokių akivaizdžių ir jokiais motyvais nepateisinamų klaidų, kaip O. Dokalsky-Paškevičienės "Dukters portreto" arba A. Vitkauskaitės-Merker "Gėlių" aprobavimas lietuvių menui reprezentuoti. Tai aiškus nesusipratimas. Tiesa, dar griežtesnė atranka, pvz., bent vienu trečdaliu sumažinant išstatytų darbų skaičių, būtų sustiprinusi įspūdį, bet sumažinusi gausos efektą, kuris grupinėse parodose irgi turi šiokios tokios, tegu ir ne meninės, reikšmės. Apskritai imant, ši paroda, tiek savo lygiu, tiek savo tendencijomis **tikrai reprezentuoja** emigracijoje gyvenančių lietuvių meną. Joje nebepastebime iki šiol mūsų parodose pasireiškusios pragaištingos tendencijos atstovauti ne tapytojams, skulptoriams ir grafikams, bet **visiems tapantiems, lipdantiems ir raižantiems lietuviams,** nesvarbu kokiais tikslais ir motyvais jie tatai darytų. Į akį krinta ir visiškai naujas pasiskirstymas meno krypčių bei tendencijų požiūriu, nebesutampantis su amžiaus grupėmis. Nepriklausomybės laikotarpio modernistai (Valeška, Vizgirda, Kiaulėnas, Petravičius, Kasiulis, Augius, Valius etc.), meniškai brendę impresionizmo, ekspresionizmo bei Paryžiaus mokyklos idėjų poveiky, šioje parodoje sudaro konservatyviųjų grupę. Visi jos atstovai pasiliko daugiau ar mažiau ištikimi ankstyvesniam savo keliui. Jų kūryba išsiskiria iš kitų savo estetinių bei formalinių tendencijų logika, istorinio fono solidumu ir epochine ištikimybe. **Adolfas Valeška,** kurio beveik visi šioje parodoje išstatyti darbai jau keliais atvejais matyti, iš kitų savo bendralaikių išsiskiria klasicistiniais palinkimais. Tolydžio vis labiau ryškėja tendencija grįžti prie universlinių meno šaltinių ir savo pasaulį reikšti nebe kintančios meninės kalbos "ženklais", griežtai atmetant ekspresijos terminą. **Viktoras Vizgirda** savo esmėje tebėra impresionistas, aišku, ne mokykline prasme. Jo kūryboje neginčijamai viešpatauja gamta visoje savo brutalaus gyvastingumo didybėj. Vizgirdos tapybinio pasaulio objektų santykių ir ritmikos koncepcijoje pagrindinį vaidmenį vaidina tiesioginė patirtis. Visa tai, "ką jis žino", Vizgirda griežtai atmeta kaip neesmingus hiperstruktūrinius elementus. Vizgirdos paveikslai, sukonstruoti tiesiog kubistiniu solidumu (Autoportretas), pasižymi taip pat augšta spalvos kultūra. Jo peizažas "Slėnyje" yra vienas stipriausių paveikslų visoje parodoje. **Petro Kiaulėno** impresionizmas artimesnis tradicinei šio termino sąvokai. Jo tapyboje užfiksuoti prabėgančių nuotaikų momentai, išreikšti permatomais spalvinių niuansų sąskambiais, stebina savo nepaprastu subtilumu ir tonalinių verčių kultūra. Šia prasme ypač imponuoja "Gimtadienio puokštė' ir "nature-morte su baltomis gėlėmis". **Viktoro Petravičiaus** spontaniškai ir nerūpestingai (blogybine prasme) tapybai trūksta adekvatiškos technikos. Jo darbai nelygūs ne tik tarpusavy, bet ir kiekvienas dalimis. Geriausias, mūsų nuomone, jo darbas "Mano studijoje". Apskritai imant, ir tapyboje Petravičius pasilieka esmingai grafikas, nors toli gražu nepasiekia savo pagrindinio "amato" lygio. **Vytauto Kasiulio** šioje parodoje išstatyti darbai, surankioti iš įvairių kolekcijų, yra perdaug atsitiktiniai ir visiškai nereprezentuoja tikro šio tapytojo kūrybos lygio. **Paulius Augius,** vienas pačių stipriausių mūsų grafikų, šioje parodoje neduoda nieko naujo. Visi šį kartą išstatyti darbai nesiskiria nuo ankstyvesniųjų nei lygiu, nei technika, nei tematika. Tuo tarpu visiškai kitoks pasirodo **Telesforas Valius.** Tematiškai taip pat mažai tepasikeitęs, įvesdamas spalvą ir kai kurių stilistinių innovacijų, Valius pasiekia naujumo efektą, bet praranda formalinį solidumą ir retai kur beprilygsta savo ankstyvesniems juoda-balta darbams. **Alfonso Dargio** grafika pasižymi elegancija ir gera technika, bet jai trūksta originalumo. **Vytautas Ignas,** Freiburgo kartos atstovas, imponuoja savo emocinių tyrumu ir paprastumu, bet užtat jam dar labai daug ko trūksta tapybinės technikos srityje. Įdomus šį kartą savo "Buffet" kolorito darbais **Mykolas Paškevičius.** Šiai grupei taip pat priskirtini **M.V. Dobužinskis, V. Ratas, V. Vilimas, R. Matuzonytė-Ingelevičienė, J. Paukštienė, G.K. Račkus ir A. Tamošaitienė.**

Avangardistinėms tendencijoms šioje parodoje atstovavo tiek amžiumi,

tiek meninėmis tendencijomis labai įvairūs menininkai (Galdikas, Jonynas, Viesulas, Elskus, Kašuba, Šalkauskas, Balkus, Šapkus, Žoromskis etc.) Avangardizmo terminas tikrąja šio žodžio prasme šiuo atveju tetinka tik lietuvių meno plotmėje. Nė vienas iš šių dailininkų nėra visiškai atsižadėjęs savo "senojo" santykio su realybe. Dažno iš jų palinkimas į abstraktizmą bei nonobjektyvizmą yra dar labai sumariškas: ne meninės egzistencijos būdas, bet išorinė priemonė. Arčiausiai abstraktizmo šioje parodoje stovėjo Šalkauskas ir Meila Balkus. Atskirai vertinant pirmiausia minėtini **Adomas Galdikas** ir **Vytautas K. Jonynas** — abu vyresniosios kartos atstovai, neišvengę abstraktizmo pagundos. Galdikas, dar nepriklausomoje Lietuvoje pasižymėjęs kaip lyrinio tempera pezažo meistras, savo maniera artimas Dunoyer de Segonzac tapybinei koncepcijai, šioje parodoje išstatė 4 daugiau ar mažiau abstraktinius peizažus. Tuojau pat tenka pastebėti, jog Galdiko abstraktizmas yra čia technikos, bet ne estetinės pasaulėžiūros dalykas. Jo santykis (emocinis) su tikrove nepasikeitęs; formą apsprendžia išimtinai temperamentas, ir spalvos vaidmuo tebėra lyrinis. Skirtingas tiktai (naujos technikos padiktuotas)erdvinių santykių reprezentacijos problemų sprendimas. Susumuojant būtų galima pasakyti, jog tai tas pats senasis Galdikas, išreikštas vienu iš gausingų abstraktinės tapybos dialektų. Jonynas, atvirkščiai, prie abstraktizmo stengiasi eiti su didesniu tikėjimu bei sąmoningumu, tik palaipsniui reformuodamas išraiškos mediumą. Jo akvarelėse ir grafikos darbuose (Ruduo Long Islande, Seni parko medžiai, Penktoji Avenue) forma tebėra ištikima autoriaus meninės realybės prigimčiai. **Romas Viesulas** ir **Albinas Elskus**, Freiburgo Ecole des Arts et Mėtiers auklėtiniai, savo menines studijas gilinę Paryžiuje, šioje parodoje pasireiškia kaip ryškiausi jaunosios kartos atstovai. Viesulas imponuoja savo grafikos technika, profesionaliniu rimtumu ir maksimaliniu savo paties galimybių išnaudojimu. Tomis pačiomis dorybėmis pasižymi (tapyboje) ir Elskus. Rimčiausias pri kaištas jam būtų spalvinis inadekvatiškumas, t.y. šio mediumo (spalvos) sumariškai techniškas ir neindividualizuotas vartojimas. Abiejų šių dailininkų pozicija abstraktizmo bei nonobjektyvizmo požiūriu gana neaiški: ir vienas ir kitas tebestovi neoekspresionizmo tradicijoje. **Kazimieras Žoromskis** - tipingas formos ir technikos eklektikas: jo maniera kinta su kiekvienu paveikslu. Nėra nė vieno ryškesnio, individualybę akcentuojančio bruožo, kuris atskleistų šio tapytojo estetiką. **Henriko Šalkausko** grafika ir **Jurgio Šapkaus** akvarelės duoda realių vilčių ateičiai, tuo tarpu kiti jaunesnieji (**Ada Korsakaitė, Anelia Pagalys, Nijolė Vedegytė-Palubinskienė** ir **Julia Kiefer-Šapkus**) tebėra tipingi pradedantieji. Skulptūrai šioje parodoje atstovavo **Vytautas Kašuba** ir **Meila Balkus.** Kašubos darbuose vis dar tebejaučiamas blaškymasis ir "savęs nesuradimas'. Šio skulptoriaus gana žymūs techniški sugebėjimai iki šiol vis dar nebuvo adekvatiškai panaudoti plastinės išraiškos tikslams. Visais atžvilgiais įdomus darbas — "Motina ir vaikas'. Nežinia kuriais sumetimais išstatytas "Rūpintojėlis", kuris savo esme tėra (šiuo atveju kitaip ir negalėtų būti) paprastas liaudies skulptūūros pamėgdžiojimas. Meila Balkus, amerikoniškos mokyklos auklėtinė, išstatytais darbais liudija savo ieškojimų sąmoningumą, tačiau iš jų (du darbai) dar sunku ką nors apčiuopiamesnio pasakyti.

Ši paroda, be kita ko, įdomi dar vienu požiūriu, būtent, kaip tam tikro, greičiausia įgimto, istorinio abejingumo ir kartu bandymo iš jo išsimušti liudijimas. To abejingumo pėdsakai nepaprastai ryškiai tebejuntami, stebint parodą **en bloc,** kaip tam tikrą mūsų meno istorijos reiškinį. Ji liudija pirmiausia moderniųjų meno srovių nepilno išgyvenimo pragaištingumą, pasmerkusį mūsų meną karčiai atsilikimo arba fragmentiškumo patirčiai. Nei istorija, nei jos vyksmo patyrimas individo sąmonėje nepakenčia spragų. Todėl neišgyvenus pvz. kubizmo ar surrealizmo, neįmanoma suprasti šių dienų meno, nekalbant jau apie jo kūrimą. Todėl šioje parodoje pastebimas bandymas atstatyti santykius su istorinio vyksmo logika (aš čia turiu galvoj išimtinai meninę plotmę) yra vienas iš labiausiai džiuginančių reiškinių.

Pabaigai keletas žodžių dėl parodos katologo. Tas katalogas ir ypač jo įvadas neretais atvejais buvo dar žiauriau puolami (irgi būdinga menko profesinio bei moralinio lygio kritikai: nukreipti dėmesį į šalutinius dalykus), negu pati paroda, apie kurios **meninį** vertinimą, tarp kitko, dažnais atvejais nė neužsiminta. Mūsų nuomone, tas katalogas skoningai išleistas ir kultūringai suredaguotas. Jo įvadas, parašytas **Aleksio Rannito,** taip pat visiškai tinka savo paskirčiai: aiškus, kondensuotas ir nuosaikiai propagandiškas, kaip tokios rūšies leidiniuose įprasta. Priekaištas dėl Soutine etc. inkorporavimo į lietuvių meną taip pat niekuo nepagrįstas. Jei jį tokiu laiko visi šiandieniniai šaltiniai, kodėl mums būtinai jo kratytis. Be to, amerikiečių (kuriems buvo skiriamas šis katalogas) vistiek neperauklėsi. Jų sąvokomis, Soutine yra taip pat lietuvis, kaip pvz. Feininger amerikietis. Buvo taip pat sakoma, jog tai esą nekuklu etc. Tam, kuris šiek tiek geriau susivokia laiko ir vietos situacijoje turėtų būti aišku jog perdėto kuklumo tyla bendro propagandinio riksmo fone šiuo atveju būtų buvusi negincyjamas silpnybės ženklas.

Aleksandra Laucevičiūtė

Nobelio premija, kuri yra skiriama daugiausia nusipelniusiam, vykdant tautų brolybės ir sugyvenimo idealą, šiemet vienbalsiu specialios švedų komisijos sprendimu buvo paskirta belgui kunigui George Pire. Nors komisija neskelbia motyvų, kuriais remiantis šis katalikų kunigas buvo išrinktas iš pasiūlytų kandidatų, bet visiems aišku, kad šia augščiausia premija buvo norima įvertinti jo nenuilstamą veiklą, besirūpinant įvairių tautų pabėgėliais, kurie po antrojo pasaulinio karo buvo priversti pasitraukti iš komunistų užimtų kraštų. Kunigas Pire pagarsėjo ypač vadinamais "pabėgėlių kaimais", kuriuos jis įsteigė Vokietijoje, Austrijoje ir Belgijoje. Visame pasaulyje surinktomis aukomis jis jau yra įsteigęs penkis tokius kaimus, kuriuose galėjo gražiai įsikurti pabėgėlių šeimos. Šeštąjį "pabėgėlių kaimą" kun. Pire yra numatęs artimiausiu laiku pastatyti Norvegijoje. Šiam tikslui jis panaudos ir tą stambią sumą pinigų, kurią jam paskyrė Nobelio premijos komisija, įvertindama jo nuopelnus. Kunigas Pire yra Dominikonų vienuolijos narys, gimęs 1910 metais. Sužinojęs, kad jam yra paskirta Nobelio taikos premija, kun. Pire pareiškė: "Tai nėra atlyginimas, bet paskatinimas dar daugiau ir geriau veikti".

• Australijos lietuviai dailininkai Kalėdų laikotarpy surengė parodą Melbourne. Dalyvavo visos Australijos mūsų dailininkai ir taipgi savo dailiuoju žodžiou rašytojas Pulgis Andriušis.

• Dr. Alfonsas Šešplaukis baigia korektūras jo sukaktuviniams metams paruoštos lietuvių poetų antologijos apie Mariją, pavadintos Marijos žemė. Ją spausdina ir leidžia tėvai saleziečiai Italijoje (Castelnuovo Don Bosco, Asti). Leidinys pasirodys už kelių savaičių. Įeina visi mūsų poetai, pradedant Maironiu ir baigiant tremties poetais.

RELIGINIS GYVENIMAS

PREL. JONAS AMBOTAS

Sausio mėnesį Hartfordo lietuvių parapijos klebonui prel. Jonui Ambotui sueina 90 metų amžiaus. Šią retą žmogaus gyvenime sukaktį jubiliatas pasiryžo giliau įprasminti, paaukokamas kultūros žurnalui "Aidams" 500 dol. ir tapdamas šio numerio leidėju. Ta proga miela supažindinti skaitytojus su šiuo dvasiškiu, kuris religijos bei lietuvybės baruose užsipelnė garbingą veikėjo — veterano vietą.

Prel. Jonas Ambotas gimė 1869 m. sausio 22 d. Vosiliškėje, Kėdainių apskrityje. Pradinį išsilavinimą įgijo vietinėje mokykloje. Į Ameriką atvyko anksti — 1890 m., kai čia plūdo lietuviai, išsiilgę geresnio gyvenimo ir didesnės laisvės, negu turėjo po carų valdžia. Tuo laiku mūsų jubiliatas buvo tik 21 metų amžiaus. Bet gi uždarbiai įmonėse jo nesuviliojo. Jis laikė prieš savo akis kunigystės idealą. Fabrikuose dirbo apie trejus metus, kad šiek tiek susitaupytų mokslo pradžiai. 1893 m. mes jau regime jį šv. Cyrilo kolegijoje Detroite. Ten pat pradėjo ir dvasinius mokslus. Po penkių metų persikėlė į Bostono šv. Jono kunigų seminariją baigti studijų. 1901 m. įšventinamas kunigu.

Pirmąjį pastoracijos dešimtmetį kun. Jonas Ambotas praleidžia, dirbdamas svetimtaučių parapijose. Pirmiausia paskiriamas vikaru į Norwichą (Conn.), paskui tame pačiame mieste pakeliamas šv. Juozapo parapijos klebonu. Tuo laiku pradėjo gausiau telktis lietuviai emigrantai anos apylinkės didesniuose pramonės centruose. Tarp jų kilo Hartfordas, kuriame gyvenančių lietuvių religiniais bei tautiniais reikalais pradžioje rūpinose kun. J. Žebrys, atvykdamas ten iš New Britaino. 1900 m. hartfordiečiai lietuviai nusipirko gana erdvų namą (dabartinis seserų vienuolių namas, tik kitoje vietoje), kur įsirengė koplyčią ir susirinkimams salę. Veikimas gyvėjo, kai telkėsi gausesni lietuvių emigrantų spiečiai.

Tai ši vieta ir tapo prel. Jono Amboto pastoracinio darbo dirva, kurioje pluša visą gyvenimą. Į Hartfordą atkeltas 1912 m., jis čia susi laukė ir savo amžiaus 90 m. jubiliejaus. Šioje vietoje veikdamas, jubiliatas regėjo kylant Amerikos lietuvių religinį bei kultūrinį gyvenimą ir pats jame gyvai dalyvavo. Jo surašyti atsiminimai būtų vertingas lobis šio krašto istorijos tyrinėtojams. Paties prelato gyvenime ypač įsidėmėtina ta aplinkybė, kad jis, jau būdamas svetimtaučių parapijos klebonu, pasinešė vykti į organizuojamą lietuvių parapiją. Tai liudija šio dvasininko ankstyvą tautinį sąmoningumą bei norą aukotis lietuvių labui.

Prel. Jono Amboto dienos bei metai Hartforde pateikia mums anų laikų lietuvio kunigo — pionieriaus pastoracijos vaizdą, kuris išauga iš grynai dvasinės, tautinės ir administracinės-ekonominės darbuotės. Visose šitose šakose yra pasižymėjęs jubiliatas. Dvasiniai bei tautiniai ano meto lietuvių reikalai ypatingai glaudžiai siejosi su administraciniais, kurių centre stovėjo įvairios statybos. Mūsų pradedančios kurtis parapijos nebūtų galėjusios gyvuoti ir tokios reikšmės turėti kultūrai bei lietuvybei be tinkamų bažnyčių, mokyklų, vienuolių seserų namų, klebonijų... Tos statybos pirmiesiems lietuviškų parapijų organizatoriams ir gulė ant pečių.

Jų naštą ypatingai pajuto prel. Jonas Ambotas, savo klebonavimo pradžioje atsistojęs beveik ant plyno lauko. Jo sumanymai buvo dideli, nes vos tik atvykęs į Hartfordą, planavo statyti ne tik erdvią bažnyčią, bet ir mokyklą, nekalbant jau apie smulkesnius parapijos trobesius. Tuos savo planus, laikui bėgant, įvykdė. Pradedant statyti bažnyčią, anksčiau įsigytas pamaldoms bei sambūriams namas buvo toliau nukeltas. 1915 m. Hartfordo lietuviai jau turėjo dailius maldos namus. Tiesa, tai buvo tik mažoji pusė to pastato, kuris turėjo iškilti. Dėl lėšų stokos tokios sklepinio pobūdžio bažnyčios pradžioje neretai buvo statomos. Sukaupus daugiau išteklių, būdavo pratęsiamos sienos ir pristatomi bokštai.

Prel. J. Ambotas tolimesnę bažnyčios statybą atidėjo patogesniam laikui. Jam anuomet labiau rūpėjo lietuvių jaunimo auklėjimas religinėje bei tautinėje dvasioje, kuris be savo mokyklos sunkiai yra įmanomas. 1923 m. kiek toliau nuo baž-

Hartfordo lietuvių švč. Trejybės bažnyčia

nyčios nuperkamas trijų augštų namas mokyklai. Mokytojauti pakviečiamos seserys pranciškietės. Prel. Jono Amboto rūpesčiu įsteigiama ne tik pradinė, bet ir vidurinė mokykla (High School), kuri tebeveikia ir šiandien. Jaunimo auklėjimas savoje pastogėje per tokį ilgą laiką sujungė parapijiečius į darnią lietuvišką bendruomenę ir apšvietė juos tiek religinėje, tiek lietuviškoje dvasioje. Ypatingai vidurinės mokyklos per tiek metų išlaikymas, kai čia valdžia neteikia jokios finansinės paramos, Hartfordo lietuvių parapijai ir jos klebonui teikia garbės savųjų bei svetimtaučių akyse.

Sutvarkius mokyklos reikalus, vėl buvo atkreiptas žvilgsnis į bažnyčią. 1925 m. tęsiama bažnyčios statyba ir baigiama po dviejų metų. Pastatas yra romaniško stiliaus, erdvus ir dailiai viduje įrengtas. Šiandien visos parapijos skolos jau išmokėtos.

Ekonominiai bei ordanizaciniai rūpesčiai, nors daug reikalavo laiko ir jėgų, tačiau prel. Jono Amboto neišsėmė. Jis visą savo gyvenimą sielojasi grynai pastoracine parapijos puse bei lietuvybe. Jo parapijoje gyvuoja visos pagrindinės religinės ir lietuviško pobūdžio draugijos ir organizacijos. Visuose žymesniuose suvažiavimuose jis yra dalyvavęs ir autoritetingu žodžiu prabilęs, ypatingai painesniuose klausimuose. Čia tenka pažymėti, kad jubiliatas daug rūpinosi Lietuvos nepriklausomybės

Prel. Jonas Ambotas

Hartfordo šv. Trejybės parapijos mokykla

atstatymu šią idėją paremdamas darbu ir aukomis. Yra kelis kartus lankęsis savo nepriklausomoje tėvynėje. Būdamas plataus žvilgsnio žmogus, jis remia kiekvieną kilnią Amerikos lietuvių pastangą, ypatingai vienuolijų veiklą. Primintina, kad prelatas yra žymiai prisidėjęs prie garsiosios Metropolitano Operos solistės, Onos Katkauskaitės, muzikos pasaulyje žinomos Anna Kaskas vardu, išmokslinimo. Ji savo dainavimo karjerą pradėjo Hartfordo lietuvių parapijos chore.

Už nuopelnus, kurių čia neįmanoma aprašyti, jubiliatas 1936 m. buvo pakeltas prelatu, o Lietuvos valdžios apdovanotas Gedimino ordinu. Dabar, peržengiant jau 90 metų slenkstį, "Aidų" leidėjai bei redakcija prel. Jonui Ambotui išreiškia padėką už paramą kultūros žurnalui "Aidams", ir linki jam Viešpaties globos likusio gyvenimo kelyje.

Tėv. L. Andriekus, O.F.M.

NEKALTO PRASIDĖJIMO KONGREGACIJOS SUKAKČIAI PAMINĖTI

1. Vienuolynų naikinimas

Caristinė Rusija, po paskutinio padalijimo (1795 m.), pavergusi Lietuvą varė rusinimo akciją, kuri po 1863 metų sukilimo Muravjovo buvo ypatingai sustiprinta. Buvo stengiamasi visai išbraukti iš istorijos lietuvių tautos vardas. Rusinimo akcija ypatingai palietė Kat. Bažnyčią, kaip tvirčiausią lietuvybės atramą. Muravjovas savo laiške carui Aleksandrui II pareiškė: " ....kol katalikybė viešpataus krašte, kol valdžia nepadarys jos sau priklausomos.... tol čia negalime užtikrinti savo moralinės persvaros, nes čia visas politines aistras faktiški uždega Romos katalikai kunigai."

Katalikų tikėjimo skleidimo ir palaikymo tvirtovės buvo vienuolynai. Rusų valdžia juos pavadino "lotyniškos propagandos lizdais ir sukilimo šaknimis". XVII — XVIII amžiuje Lietuvoje vienuolynai buvo gražiai atskleidę savo veiklą: statė bažnyčias, tvarkė parapijas, steigė ir išlaikė mokyklas, laikė spaustuves, rašė ir leido knygas, organizavo labdaros įstaigas. Savo religinę ir kultūrinę veiklą buvo išplėtę visame krašte. Veikė įvairūs vienuolių ordinai bei kongregacijos, pranciškonai, domininkonai, jėzuitai, bernardinai, benediktinai, bazilijonai, karmelitai, pijorai, marijonai benediktinės, bernardinės, kotrynietės ir kt. Katalikų Bažnyčios persekiojimo metu daugiausia nukentėjo vienuolynai. Nuo 1831 m. iki 1893 m. Žemaičių vyskupijoje buvo uždaryti 46 vienuolynai, jų turtas konfiskuotas, bažnyčios paverstos cerkvėmis, ar sugriautos, tik retu atveju buvo paliktos katalikams. Buvo palikta tik keletas vienuolynų, bet ir jie buvo paskirti išmirti, nes 1864 m. Aleksandras II buvo griežtai uždraudęs priimti į vienuolynus naujus kandidatus ir panaikino naujokynus. Šito įsakymo caro valdžia laikėsi iki pat savo sugriuvimo. Prieš pirma pasaulio karą baigė išmirti Lietuvoje likę septyni vienuolynai: Kretingoje, Žaslavoje ir Gardine —pranciškonai, Kaune ir Vilniuje—benediktinės, Marijampolėje — marijonai ir Krakėse — kontrynietės.

2. Pirmoji lietuvaičių kongregacija Lietuvoje

Rusijos caro valdymo metu buvo uždrausta ne tik naujų vienuolynų steigti Lietuvoje, bet ir stoti į vienuolyną. Lenkijoje veikė slaptai vienas kitas vienuolynas.Lietuviai ar lietuvės, pasiryžę pasišvęsti Dievo garbei ir artimo meilės darbui, keliavo į užsienį ir stojo į vokiečių, prancūzų ar kurios kitos tautos vienuolynus. Būtiną savų vienuolynų Lietuvoje reikalą aiškiai matė lietuviai katalikai ir bandė kuriuo nors būdu taisyti daromą didelę Lietuvos Katalikų bažnyčiai skriaudą. Pirmas iš lietuvių, kuris ėmėsi šio žygio, buvo šviesaus proto, gilios inteligencijos, toli numatąs ateities įvykius, gerai pažįstąs socialinius žmonių santykius ir lietuvių tautos rekalus, didelio pasiaukojimo ir šventumo kun. Jurgis Matulaitis, (Matulevičius), vėliau Vilniaus vyskupas, Apaštališkojo sosto vizitatorius Lietuvoje (dabar vedama byla paskelbti jį šventuoju). Jis pasirinko kuklaus vienuolio gyvenimą ir pradėjo atgaivinti rusų okupuotoje Lietuvoje beišmirštančius vienuolynus. Manoma, kad jis reformavęs 14 vienuolynų.

1909 metų vasarą, slaptai padaręs vienuolio apžadus, jis ėmėsi atnaujinti rusų valdžios pasmerktus išmirti Tėvus Marijonus, kurių buvo likęs tik vienas generolas Vincas Senkus, nesiliovęs melstis ir tikėti, kad nykstanti marijonų vienuolija būsianti atgaivinta. Kun. J. Matulaitis paskyrė didelę savo gyvenimo dalį marijonų organizaciniams reikalams, buvo ir pirmas atnaujintos vienuolijos generolas. Pradžioje atgaivintų marijonų slaptas naujokynas buvo Petrapilio Dvasinėje Akade mijoje, bet iškilus rimtam pavojui, jis buvo perkeltas į Friburgą Šveidarijoje.

Su naujokynu į Friburgą persikėlė ir kun. J. Matulaitis. Besirūpindamas marijonų reikalais, galvojo ir apie lietuvaičių vienuolių steigimo reikalą. Jo supratimu lietuvaitės, norinčios stoti į veinuolyną, turinčios vykti į Friburgą, atlikti naujokyną ir grįžti į savo tėvynę slaptai dirbti katalikų tikėjimo ir tautos misijos darbą. 1914 m. pirmosios dvi lietuvaitės — Agota Kudirkaitė ir Marcelė Jūrevičiūtė — išvyko į Šveicariją, bet kilęs karas, sutrukdė kun. J. Matulaičio planus.

1918 m. kovo mėn kun. J. Matulaitis grįžo į Lietuvą ir ėmėsi karo audrų pertraukto lietuvaičių vienuolijos organizavimo darbo. Be minėtų dviejų kandidačių, atsirado dar trys lietuvaitės: Petronėlė Uogintaitė, mergaičių namų ruošos kursų vedėja, Petronėlė Staniškytė ir Antanina Augustaitytė. Tų pačių metų spalio 15 d. Marijampolėje Seinų vyskupas Antanas Karosas kaniškai įsteigė Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo Vargdienių Seserų Kongregaciją ir patvirtino naujos kongregacijos steigėjo parašytas regulas (įstatus).

Kun. J. Matulaitis į jo įsteigtos lietuvaičių kongregacijos įstatus sudėjo visą savo išmintį ir įgytą patirtį. Jis yra pabrėžęs dvejopą kongregac. tikslą: 1. siekti didesnės Dievo garbės, ugdant augščiausios tobulybės asmenybes, persunktas gilia Kristaus dvasia ir 2. tas asmenybes išvesti į gerai organizuotus plačius apaštalavimo barus: "darbuotis savo tautoje, kad čia nepritrūktų darbininkių", bet reikalui esant jos turi būti pasirengusios apleisti savo tėvynę, keliauti į svetimas šalis bei gyventi ten, kur galėtų naudingiau pasidarbuoti didesnei Dievo garbei bei artimo gerovei, ypač kur Baznyčia sunkesnėse sąlygose, priespaudoje ar pavojuje! Kongregacijos regulos moderniškos, pritaikytos naujų laikų veikimo sąlygoms: nurodyti pastovūs tvirti dėsniai ir lanksčios veikimo priemonės, derinimasis prie vietos gyvenimo sąlygų, veikimo veržlumas, asmenybių atranka, vertinant jų gabumus, ir geras jų išlavinimas, paruošimas iš šalies pavienių asmenų ir organizacijų, savo išsižadėjimas iki augščiausio laipsnio. Tad Vargdienių Seserų veikimo dirva plati: tarnauti visiems ir visur, lengvinti vargą, nešti šviesą, rodyti Kristaus meilę visiems ir ypatingai tiems, kurie jos reikalingi. Pagal tai vienuolių rūbai kuklūs, vienuolyno klauzūra suprastinta.

1907 metais Čikagoje kun. A. Staniukyno ir Kazimieros Kaupaitės įsteigta Šv. Kazimiero Seserų Kongregacija buvo pirmoji lietuvaičių čių vienuolija Lietuvoje.

3. Sunkūs pirmieji Vargdienių Seserų žingsniai

Žinią apie naujai įsteigtą Marijampolėje lietuvaičių kongregaciją, kuri galėsianti laisvai veikti, paplito —ir tuoj atsirado naujų kandidačių. Jau lapkričio 1 d., t.y. tik dviem savaitėm praėjus po kongregacijos įsteigimo, į naujokyną buvo primta 10 postulančių, jų tarpe buvo ir Uršulė Novickaitė, — Sessuo M. Teresė, ilgą laiką buvusi vyriausia kongregacijos vadovė. Ji tas pareigas perėmė iš pirmosios vadovės sesers Marijos Petronėlės Uogintaitės.

Ypatingai buvo sunkios ekonominės kongregacijos kūrimosi sąlygos. Lietuviai, ilgą laiką neturėję vienuolijų, buvo atpratę nuo jų, nesuprato jų veikimo reikšmės ir todėl nematė reikalo jas remti, ypač po karo gyventojai buvo suvargę. Iš valdžios pusės seserys ne tik kad

negavo jokios paramos, bet dar iš Marijampolės miesto pareigūnų susilaukė tam tikrų trukdymų.

Pradžioje Nekalto Prasidėjimo Seserys savo pastogės neturėjo, buvo išsinuomojusios P. Kraučiūno gatvėje Nr. 11 vieną augštą, kur vienuolynui buvo sunku tvarkytis ir ankšta, tuo labiau, kad jau veikė mergaičių kursai ir spaustuvė. Seserys jieškojo didesnių ir pastovesnių patalpų. Šalia vienuolyno nuomojamo buto buvo apleistas namas, rusų ir vokiečių laikais buvęs kalėjimas. To namo savininkai karo metu buvo į Rusiją pabėgę ir dar negrįžę. Seserys susitarė su namo savininkų įpėdiniais, išnuomojo namą, sutvarkė, atremontavo ir jame įrengė našlaičių prieglaudą bei spaustuvę. Besikuriančioms nepriklausomos Lietuvos įstaigoms trūko butų, valdžia turėjo teisę sekvestruoti butus. Taip prie seserų išnuomoto ir atremontuoto namo prikibo Marijampolės apygardos teismas, apskrities valdyba, ligoninės gydytojas ir net karo komendantas. Jie visi norėjo būtinai iškraustyti seseris iš to namo ir jį užimti savo reikalams. Kilo ilgas, dvejus metus užsitęsęs ginčas. Į tą reikalą turėjo įsikišti net Seinų vyskupas. Pagaliau krašto apsaugos ministerija kilusį ginčą išsprendė vienuolyno naudai.

1923 metais vienuolynas minėtą namą nupirko. Tai buvo pirma Vargdienių Seserų nuosavybė, kurioje jos galėjo jau laisvai tvarkytis. Su dideliu vargu įsigytam namui pristatė trečią augštą, nes dėl lėšų stokos seserys galėjo pasisamdyti darbininkus tik paties mūrijimo darbams, o visus kitus darbus (medžiagą paruošė, plytas į trečią augštą sunešiojo ir kt.) atliko pačios seserys. Ir patį pragyvenimą seserys turėjo savo darbu pelnyti.

4. Artimo meilės ir švietimo darbai

Viena iš kongregacijos pijonierių ir pirmoji jos viršininkė sesuo Marija (Petronėlė Uogintaitė), prieš įstodama į vienuolyną, kaip jau minėjome, laikė mergaičių namų ruošos kursus. Tad pirmasis įsteigtosios kongregacijos darbas ir buvo išlaikyti tuos kursus. Prie jų buvo įsteigta valgykla ir bažnytinių rūbų bei dailės darbų dirbtuvė.

Dar vienuolijos įsteigimo metais seserims teko perimti vokiečių okupacijos metais katalikiškos švietimo ir labdarybės "Žiburio" draugijos įsteigtą knygną. Lietuvos atsistatymo metu draugija turėjo daug rūpesčių su naujų mokyklų organizavimu, tad knygyną lengvomis sąlygomis perleido seserims. Knygynas pavadintas "Šešupės" vardu ir perkeltas į kitados buvusią smuklę. Žmonės su nusistebėjimu gerėjosi, kad vietoje girtavimo lindynės išdygo švietimo ir kultūros įstaiga. "Šešupės" knygynas buvo vienas iš didžiausių Marijampolės knygynų ir turėjo didelį žmonių palankumą. Knygynas išplatino daug naudingų knygų, laikraščių, religinės literatūros, paveikslų bei devocionalijų.

Šalia knygyno buvo įsteigta ir spaustuvė. Iš pirmųjų kongregacijos kandidačių dvi seserys — Aloyza Uršulė Martynonytė ir M. Margarita Emilija Burokaitė — su spaustuvės darbais buvo susipažinusios karo metu Petrapilyje. Kun. dr. K. Rėklaičio Šveicarijoje veikusių Šv. Pauliaus Seserų pavyzdžiu Petrapilyje buvo suorganizuota mergaičių, norinčių būti vienuolėmis, Šv. Pauliaus draugija, nes kaip žinome, Rusijoje viešai vienuolynai negalėjo veikti. Ta draugija laikė spaustuvę. Kai Rusijoje bolševikai paėmė valdžią, Šv. Pauliaus draugijos narės grįžo į Lietuvą ir įstojo į Nekalto Prasidėjimo Kongregaciją.

Įsteigta spaustuvė buvo maža, spausdinamoji mašina buvo rankinė, pačių seserų sukama. Po kelerių metų buvo įsigytas elektrinis motoras. Vėliau spaustuvė išaugo į visoje Lietuvoje žinomą modernišką "Šešupės" spaustuvę, kurioje buvo spausdinama Lietuvių Katalikių Moterų S-gos leidžiamas žurnalas "Moteris" — 20,000 egz., mėnesinis žurnalas "Naujoji Vaidilutė' — 3,000 egz., Nekalto Prasidėjimo Seserų leidžiamas dvisavaitinis laikraštis "Liepsnos" — 15,000 egz., ir Tėvų Jėzuitų mėnesinis žurnalas "Misijos". Be to, spaustuvė spausdino nemaža lietuviškų knygų.

Nekalto Prasidėjimo Seserys daug pasitarnavo priešmokyklinio amžiaus vaikų auklėjimui ir Lietuvos labdarybei, steigdamos vaikų darželius ir išlaikydamos senelių prieglaudas bei našlaitynus. Labdarybė Lietuvoje beveik išimtinai buvo parapijų rankose. Prie parapijų buvo steigiamos prieglaudos ir klebonai rūpinosi tų prieglaudų išlaikymu. Daugelyje vietų seserys atėjo į pagalbą, apsimdamos globoti ir vesti prieglaudas.

Pirmoji senelių prieglauda kongregacijos buvo perimta iš Marijampolės parapijos. Šalia prieglaudos tuoj pat buvo įsteigtas mergaičių našlaitynas. Paėmus globoti našlaites, iškilo jų auklėjimo ir mokymo reikalas, buvo įsteigta pradžios mokykla, o 1921 m. gale mergaičių vidurinė mokykla su mergaičių bendrabučiu. Vėliau dėl patalpų stokos vidurinė mokykla uždaryta, mergaičių pensijonatas veikė ir toliau.

1928 metais Telšių vyskupas pakvietė Vargdienes Seseris į Telšius. Čia joms buvo pavesta vyskupijos spaustuvė. Įsikūrusios Telšiuose, seserys įsteigė pradžios mokyklą, bažnytinių rūbų dirbtuvę, vedė vaikų darželį ir senelių prieglaudą.

Nuo 1930 metų seserys buvo kviečiamos į įvairias vietoves vesti vaikų darželių ar prieglaudų, kongregacijos skyriai viens po kito plėtėsi po Lietuvos kraštą. Prieš antrą pasaulio karą, be jau minėtų vietų, seserys buvo įsikūrusios šiuose miestuose: Utenoje laikė vaikų darželį, mergaičių moksleivių bendrabutį, vaikų ir senelių prieglaudas, Vilkaviškyje — vaikų darželį, mergaičių moksleivių bendrabutį, vaikų ir senelių prieglaudas, Alytuje — vaikų darželį, vaikų ir senelių prieglaudas, K. Naumiestyje, S. Kalvarijoje ir Šilalėje — vaikų darželį ir senelių prieglaudą, Kybartuose — vaikų darželį ir vasaros vaikų aikšteles, Kazlų Rūdoje — vaikų darželį ir vaikų prieglaudą, Simne — vaikų darželį, Skuode — senelių prieglaudą.

Kai Lietuvos sostinė Vilnius buvo atgautas Lietuviai, Nekalto Prasidėjimo Seserys įsikūrė ir Vilniuje. Jos čia laikė moksleivių bendrabutį, vaikų darželį, vedė vaikų židinį, į kurį po pamokų susirinkdavo neturėję namuose tinkamų sąlygų mokiniai pamokų rengti ir šiaip naudingai laiką praleisti, ir Motinos Globos punktą. Be to, trys seserys lektoriavo Moterų Socialinėje Mokykloje, kuri rengė vaikų darželių, aikštelių, vaikų prieglaudų vedėjas ir įvairių socialinės globos bei labdaringų įstaigų darbininkes.

1929 metais Kaune buvo įsteigti studijų namai, kuriuose gyveno kongregacijos seserys, lankančios įvairias Kauno mokyklas ir universitetą.

Vasaros atostogų metu seserys buvo kviečiamos į parapijas katekizuoti vaikų, jos talkininkavo Angelo Sargo vaikų sąjungai, slaugė ligonius ligoninėse ir namuose, lankė vargšus. Karo pradžioje 12 seserų lankė sanitarinius kursus ir rengės artimo meilės tarnybai.

Plečiantis Katalikų Veikimui Lietuvoje, buvo jaučiamas trūkumas pasišventusių tam reikalui darbininkų — vadų. Didelę spragą užpildė patys kunigai, bet mergaičių ir moterų reikalui teko jieškoti darbininkių tarp moterų. Universiteto studentės atsitiktinai talkino, bet jų talkos neužteko. Mokytojos ir šiaip valstybės įstaigų tarnautojos dėl nepalankių politinių aplinkybių ne visada galėjo dalyvauti Katalikų Veikime. Visų žvilgsnis krypo į Nekalto Prasidėjimo Seseris. Kaip tik tuo metu į kongregaciją buvo įstojusios kelios seserys su nemažu visuomeni-

niu patyrimu. Taip Mergaičių Pavasarinininkų Sąjungai kurį laiką vadovavo sesuo M. Paulė (Ona Labanauskaitė), vėliau ji sėkmingai redagavo seserų leidžiamą mergaitėms ir jaunesnioms moterims dvisavaitinį laikraštį "Liepsnas". L.K. Moterų Draugijos centro valdybos reikalų vedėja buvo sesuo M. Vincenta (Felicija Rogalskytė), vėliau tas preigas ėjo sesuo M. Augusta (Apolonija Sereikytė). Minėtų seserų uždavinys buvo instruktuoti skyrius, rengti paskaitas, įvairius kursus, rūpintis draugijų laikomomis mokyklomis, labdaros įstaigomis ir panašiai.

Prieš pat karą visą minėtą švietimo, kultūros ir labdaros darbą dirbo 200 seserų.

5. Pirmosios aukos

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Rusijos kariuomenė užplūdo Lietuvą. Bolševikai atėjo į Lietuvą su dvidešimt trijų metų prieštikybinės kovos patirtimi. Prieštikybinė bolševikų veikla Lietuvoje, šalia kitų Katalikų Bažnyčios persekiojimo žygių, tuoj pat pradėjo naikinti vienuolynus; nusavino jų turtą, o gyvenamus namus užėmė raudonoji armija. Ir Nekalto Prasidėjimo Seserys gavo įsakymą per dvi valandas užleisti kariuomenei motiniškąją namą ir novicijatą. Vyriausioji kongregacijos vadovė Motina M. Teresė su seserimi M. Paule vyko į vyr. kariuomenės štabą Kaunan, bet nieko nelaimėjo. Tik vietos administracija sutiko išsikraustymo laiką pratęsti iki dviejų dienų. Kelios vyresnio amžiaus seserys paliko gyventi motiniškojo namo kieme esančiame mažame namelyje. Jos gavo pažymėjimus, kuriuos turėdavo parodyti rusų kareiviams, išeidamos ir pareidamos. Kitos seserys ir naujokynas persikėlė į mergaičių bendrabutį, kur pastogėje slaptai buvo įrengta koplytėlė. vaikų darželiai, dvi pradžios mokyklos, mergaičių moksleivių bendrabučiai, ir prieglaudos buvo perimtos komunistinės valdžios. Seserys liko be darbo. Dalis jų per pažįstamus gydytojus įsiprašė dirbti ligoninėse, kai kurios perėjo į kitas įstaigas, daugumas seserų mokytojų, dvasines vyriausybės pageidavimu, paliko dirbti vaikų darželiuose ir mokyklose. Dvasinei vyriausybei leidus, visos vienuolės viešai nebedėvėjo vienuoliškų abitų. Silpnesnės sveikatos seserys išvyko pas gimines.

Nors tokiose sunkiose ir liūdnose sąlygose buvo atsidūrusi kongregacija, tačiau naujų pasiryžėlių, pasiaukojusių Dievui, nestokojo. 1940 m. rugpiūčio 15 d. penkiolika vienuolių davė pirmuosius įžadus, septynios seserys padarė amžinuosius įžadus ir keturios postulantės priimtos į naujokyną. Tai gal buvo paskutinė iškilminga kongregacijos šventė, slaptai atlikta, pavergtoje Lietuvoje.

Tragiški 1941 m. birželio įvykiai, kai visa lietuvių tauta išgyveno nežmonišką nekaltų žmonių, ligonių, senelių ir mažų vaikų deportaciją į Sibirą, palietė ir kongregacijos seseris. Sesuo M. Pankracija — Elzbieta Breivytė, okupacijos metu buvusi Lietuvos Universiteto klinikų gailestingąji seserimi, drauge su kitais lietuviais buvo ištremta į Sibirą. Jos likimas nežinomas. Prasidėjus bolševikų — vokiečių karui, rusų kariuomenei traukiantis, žuvo sesuo M. Teresila, okupacijos metu dirbusi Rokiškio valstybės banke. Tai pirmosios kongregacijos kankinės, šiandien jų skaičius, žinoma, yra gerokai padidėjęs. Daug seserų buvo ištremta į Sibira, dalis jų grįžo, dalis likusių lengvina tremtinio lietuvio dalią, nešdamos nors suraminimo ir paguodos žodį, o dalis seserų atsigulė amžinam poilsiui su kankinių vainiku šaltose tundrose.

Apvaizda neleido, kad Nekalto Prasidėjimo Kongregacijos Seserų taip gražiai išsiskleidęs Lietuvoje labdaros bei tautos švietimo darbas raudonosios bedievybės būtų buvęs visai sunaikintas. Dalis kongregacijos seserų dar gerokai prieš karą atkeliavo į šią pusę Atlanto ir panašiomis sunkiomis sąlygomis įsteigė kongregacijos filiją, kurios veikimas šiandien emigrantams lietuviams neša didelę palaimą.

6. Kongregacijos filijos išaugimas

Vienas žymiausių Amerikos lietuvių veikėjų ir plačių užsimojimų kun. dr. Jonas Navickas, vėliau buvęs Marijanapolio kolegijos rektorius ir Amerikos Marijonų provinciolas, planavo Nekalto Prasidėjimo Kongregacijos filiją įsteigti Amerikoje. Tam tikslui jis ieškojo mergaičių, turinčių vienuolišką pašaukimą, pasiųsti į Marijampolę atlikti novicijatą ir grąžinti į Ameriką. 1929 m. jam pavyko surasti vieną tokių mergaitę, tai buvo Ona Šaulytė, keturiolikos metų amžiaus iš Shenandoah, Pa. Tai buvo pirmoji ateivių lietuvių pionierė, padariusi pradžią didelei misijai.

1936 m. rugpiūčio 18 d. vyriausioji kongregacijos vadovė Motina M. Teresė su penkiomis seserimis: M. Aloyza (Ona Šaulytė), M. Apolonija, M. Konsulata, M. Augustina ir M. Tarcizija, kun. J. Navicko pakviestos atvyko į Marijanapolį ir trečioje dienoje pradėjo dirbti kolegijos virtuvėje bei skalbykloje. Po kelių mėnesių buvo paprašytos perimti šeimininkavimą Marijonų kunigų seminarijoje, Marian Hills, Hinsdale, Ill. Motina M. Teresė 1937 m. pavasarį grįžo į Lietuvą ir pasiuntė dar keletą seserų į pagalbą likusioms Amerikoje.

Seserys, talkindamos Tėvams Marijonams, pamažu rengėsi savarankiškam gyvenimui. Dairėsi kur nors įsigyti bent kokią pastovesnę pastogę. 1939 m. Thompson, Conn., netoli Marijanapolio kolegijos, buvo nupirktas nedidelis namelis, pirmas nuosavas Amerikoje seselių lizdas, pavadintas Villa Maria. Gruodžio 8 d. Villa Maria pašventinta, dalyvaujant daugeliui kunigų ir kitų vienuolynų seserims. Namo viršininke paskirta sisuo M. Aloyza. Tų pačių metų pabaigoje seserys buvo inkorporuotos Connecticut valstijoje ir pripažintos kaip legalios šioje šalyje.

Pradžia ir čia buvo sunki, nes reikėjo pradėti kurtis iš nieko. Įsigytame namelyje buvo tik du daiktai: kryžius ir stalas. Bet seserys, pasitikėdamos Dievo globa ir žmonių pagalba, nepaisydamos nuovargio, įvairių iš šalies kylančių sunkumų ir ateities perspektyvų blankumo, su tvirtu nusistatymu ir heroišku pasiaukojimu kūrėsi ir rikiavosi naujam darbui.

1940 m., bolševikam okupavus Lietuvą, nutrūko ryšiai su kongregacijos centru.

Kongregacijos vyresnioji, numatydama, kad tai gali užtrukti ilgiau, slapta pasiuntė į Vakarus keletą savo atstovių su įgaliojimais, pavedančiais seseriai M. Aloyzai vadovauti visai kongregacijos filijai Amerikoje. Iškilo novicijato klausimas. Iki šiol kandidatės vykdavo į Lietuvą atlikti novicijato, o dabar ji reikėjo vietoje steigti. Hartfordo vyskupas Maurice F. McAuliffe davė leidimą ir 1941 m. birželio 18 d. priimtos pirmos dvi mergaitės į novicijatą.

Motina M. Aloyza laužė galvą, kaip pradėti Amerikoje kongregacijos veikimą, kuris Lietuvoje okupantų buvo sugriautas. 1942 m. išnuomojo gretimą namą, kurį vėliau seserų geradris Jurgis Rudokas iš Waterburio, Conn., nupirko seserims. Tas namas pavadintas "Šv. Juozapo Namu" ir paskirtas seneliams gyventi, tuo būdu įsteigtas senelių poilsio namas. Tai pirmas žingsnis pratęsti Lietuvoje nutrukusį darbą.

1943 m. seserys pirmosios pradėjo organizuoti lietuvėms moterims ir mergaitėms uždaras rekolekcijas. Tais pačiais metais seserys įsigijo prie Putnamo, Conn., miestelio nemažą žemės plotą su trijų augštų namu ir kitais trobesiais. Kongregacijos sidabrinio jubiliejaus proga gruodžio 8 d. buvo pašventintas namas ir jame įrengta koplyčia. Namas pavadintas Nekalto Prasidėjimo Vie-

nuolynu, kuris iki šiol yra kongregacijos motiniškas namas. Kai atsirado daugiau vietos, daugiau patalpų, iškilo ir naujos idėjos ateities veikimui.

Vienas iš didžiausių seserų darbų ir didžiausių lietuvių išeivijoje kultūrinių laimėjimų yra 1944 m. pradėta rengti mergaičių vasaros stovykla. Šiemet ta stovykla šventė jau 15 metų sukaktį. 1957 m. įsteigta Manchestreyje, Mich., Katalikų Federacijos jaunimo stovykla pavesta vadovauti taip pat Nekalto Prasidėjimo Seserims, kaip jau gerai patyrusioms šioje srityje.

Nepriklausomoje Lietuvoje seserys vedė keturis mergaičių moksleiviu bendrabučius. Tas jaunimo auklėjimo darbas tęsiamas ir Amerikoje. 1949 m. Nekalto Prasidėjimo vienuolyne įsteigtas lietuvaičių bendrabutis, į kurį suvažiuoja iš tolimiausių šio krašto kampų mergaitės, kad išsiauklėtų ir išliktų tikromis lietuvaitėmis. Mergaitės gyvena seserų bendrabutyje ir mokosi ar Putnamo katalikų akademijoje ar Annhursto kolegijoje. Bendrabutyje mergaitėms dėstomi lituanistiniai dalykai, už kuriuos, seserų rūpesčiu, akademijoje ir kolegijoje duodami kreditai.

Daug vargo ir darbo seserys įdėjo į savo spaustuvę. Šiandien vienuolyno spaustuvė spausdina penkis lietuvių katalikų laikraščius ir nemaža naudingų lietuviškų knygų. Iš vienuolyno sodybos sklinda į visas lietuvių kolonijas JAV ir Kanadoje katalikiška šviesa ir mokslo žinios.

Didžiausias vienuolyno papuošalas ir širdis yra 1955 Marijos metais pašventinta paminklinė Marijos šventovė, visų laisvame pasaulyje gyvenančių lietuvių aukomis pastatyta. Dešimt šventovės langų vitražų vaizduoja devynis stebuklinguosius Liet. bažnyčiose Marijos paveikslus ir Marijos apsireiškimą Šiluvoje. Tai lietuvių maldingumo Dievo Motinai simbolis. Tos šventovės pastatymas pareikalavo daugiausia seserų pastangų ir atsižadėjimo.

1944 m. iš Lietuvos pabėgusios nuo besiartinančios antros bolševikų okupacijos seserys atsidūrė Vokietijoje, iš kur ne visos galėjo atvykti į JAV. Montrealio kardinolo pakviestos, devynios seserys nuvyko į Kanadą. Pradžioje jos vedė Montrealyje pamestinukų ir našlaičių lopšelį. Šiandien jos Montrealyje ir Toronte veda lietuvių vaikų darželius, atlieka vaikų katekizaciją ir dirba šeštadieninėse mokyklose.

Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo Kongregacijos filija Amerikoje, priimdama tik lietuvių kilmės mergaites, skaičiumi auga pamažu. Šiandien JAV-se ir Kanadoje turi tik 47 vienuoles. Joms vadovauja Motina M. Aloyza, padedama seserų tarybos: M. Augustos, M. Felicijos, M. Apolinaros ir M. Anetos.

Pr. Pauliukonis

1958 METŲ AIDŲ TURINYS

GROŽINĖ LITERATŪRA

STRAIPSNIAI

KNYGOS IR ŽURNALAI

LITERATŪRA

MENAS

MOKSLAS

RELIGINIS GYVENIMAS

VISUOMENINIS GYVENIMAS

ĮVYKIAI

AIDAI SKIRIA PREMIJĄ UŽ MOKSLO VEIKALĄ

1. Kultūros žurnalas "Aidai", leidžiamas Pranciškonų, skiria premiją už lietuvių mokslo veikalą, išspausdintą atskira knyga ar periodinėje spaudoje 1957 ir 1958 metais.
2. Premija, $500 sumoje, skiriama už humanistinių mokslų veikalą (teologijos, filosofijos, literatūros mokslų ir meno mokslo, istorijos, kalbotyros, geografijos, archeologijos, folkloro, visuomeninių mokslų ir k.), parašytą lietuvių kalba.
3. Premija nebus skaldoma tarp atskirų autorių.
4. Autoriai arba leidėjai veikalus komisijai atsiunčia ligi 1959 metų vasario 1 dienos "Aidų" redakcijos adresu: A. Vaičiulaitis, 304 Anacostia Rd., S. E., Washington 19, D. C. Pažymėti, kad tai siunčiama premijos komisijai.
5. Premijai galima siųsti ir suminėtų mokslų srities rankraščius.
6. Premijos komisija bus paskelbta vėliau.

"A I D Ų" B A L S A S

"Aidai", įžengę į dešimtuosius metus Amerikoje, Kalėdų bei Naujųjų Metų proga pagarbiai sveikina savo bendradarbius, skaitytojus, platintojus ir rėmėjus, kurių dėka galėjo nužygiuoti tokį ilgą kelio galą. Kelias buvo sunkus, kaip sunki yra ir mūsų visų dalia tremtyje. Tačiau jisai parodo, jog bendromis jėgomis kultūros žurnalo leidimas šitose sąlygose yra įmanomas.

"Aidai" tikisi, kad 1959 m. nė vienas neišsijungs iš skaitytojų šeimos, nė vienas nepaliks neatsilyginęs už prenumeratą. Be to, žurnalas lauks ir naujų skaitytojų, tvirtai pasiryžęs tęsti savo kultūrinę misiją tremtyje.

Redaguoja — Antanas Vaičiulaitis

Redakcijos nariai — Leonardas Andriekus, O.F.M., Juozas Girnius, Alfonsas Nyka-Niliūnas

Meninė priežiūra — Telesforas Valius

Leidžia — Tėvai Pranciškonai

Administracijos adresas — Aidai 680 Bushwick Ave., Brooklyn 21, N. Y.

Dailininko adresas — Telesforas Valius, 84 Pine Crest Rd., Toronto, Ont., Canada

Redakcijos adresas — Antanas Vaičiulaitis, 304 Anacostia Rd. S. E., Washington 19, D. C.

